ÇAN YAYINLARI ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR JOHN DEWEY

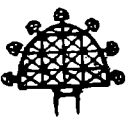
John Dewey

ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR

İkinci Baskı

Çeviren
Vedat Günyol

Çan Yayınları - İstanbul

ÇAN YAYINLARI 6

Freedom and Culture, John Dewey
C.P Putnam's Sons, New-York, 1939
copyright 1939 by John Dewey.

Bu kitap Gün Basımevinde 1964 yılında basılmıştır.

John Dewey

özgürlük ve kültür

(İkinci basılış)

Çeviren

Vedat Günyol

ÇAN YAYINLARI

JOHN DEWEY

(1859 1952)

Bir iki hafta önce, Amerika'da 93 yaşında bir adam öldü. Gazetelerimizin çoğunun önemseyip iki satırla bile haber vermediği 28 yıl önce Yeni Türkiye'nin eğitim dâvasına olumlu bir yön çizmek için Atatürk'ün yurdumuza çağırdığı , John Dewey, Amerika'nın yetiştirdiği en büyük filozof-eğitimcidir. Hem öylesine bir eğitimci ki, onu «Amerika'nın yetiştirdiği» diye anmaktansa, «Amerika'yı yetiştiren» diye anmak daha yerinde olur. Pragmacı, yâni iş ve davranış temeline dayanan hayat görüşünü eğitime getiren odur. Okulu, çocuğa bilgi veren değil, hayatta davranış yolunu bulmaya alıştıran, bu amaç için de düşünme alışkanlığı veren yer olarak o tanıdı. Avrupa'da Pestalozzi ile başlıyan yeni eği-

tim yolundan ulaşılan Amerikan eğitimi, özgür yurttaşlığa doğru eğitim, onun eseridir.

1894 yılında yeni kurulan Chicago üniversitesinin rektörü, felsefe ve psikoloji bölümü kürsü profesörlüğüne John Dewey çağrıldı. Dewey, o sırada Michigan üniversitesinde felsefe okutuyordu. Ancak bölüm içine pedagojiyi de alacak biçimde yeniden düzenlenirse kabul edeceğini bildirdi. İsteği kabul edildi, Dewey Chicago'ya felsefe psikoloji ve pedagoji bölümü müdürü olarak geldi.

Bu teklifi üç şeyi düşünerek yapmıştı: Bir kere, öğretmen yetiştirmenin üniversitelerce ciddî olarak ele alınması gerektiğine inanıyordu. Bundan başka, felsefe ve psikoloji alanındaki düşünceleri, yeni bir yön almaya başlamıştı. Son olarak da, düşüncelerini deneyecek bir «laboratuar-okul» ihtiyacını iyiden iyiye duyuyordu. Bütün filozofça düşüncelerin temel taşı onca insan davranışlarıydı; düşünceleri ancak, çocuklarımızı yetiştirmemize nasıl etki yaptıklarına bakarak değerlendirebiliriz kanısındaydı.

Dewey, bu gözle bakınca, Sokrates ve Eflâtun ile bir yolda demektir. Çünkü ona göre de felsefe yalnız kişinin değil, topluluğun bir sorunu olarak düşünülmelidir; her insan topluluğunun felsefesi ile çocukları yetiştirme yolu arasında sıkı bir bağ vardır. **Demokrasi ve Eğitim** adlı olgun eserinde John Dewey, felsefe ile eğitimin ilişkisi üstündeki düşüncelerini etrafıyla anlatıyor. «Eğer eğitimi, tabiata ve benzerlerimize karşı temel taşı niteliğinde olacak bir takım düşünce ve duygu eğilimleri diye alırsak, felsefeyi **genel bir eğitim kuramı** diye tanımlıyabiliriz. Bir felsefe yalnız sözde kalan, sembolik ya da küçük bir sınıfın duygularına eğlence, ya da keyfî bir dogma olarak kalmıyacaksa onun değer

sistemi davranışlarımızda kendini göstermelidir» diyor.

Bu söz de açıkça belli ediyor ki, Dewey, çocuğun gelişmesini kendi haline bırakmak niyetinde değildir. Tersine, okullar açılır ki, çocuklar, kendi hallerine ve çevrenin rastgele etkilerine bırakılmadan daha iyi insanlar olarak (büyüklerin isteğince) yetişsinler.

Dewey, eğitimin amacını çok yerinde olarak şöyle dile getiriyor: «Çocuğa düşünmeyi öğretmek; ne düşüneceğini değil.» Şu nokta üzerinde de dirençle duruyor: «Hayat gelişmedir, oluştur; gelişme, büyüme hayatın kendisidir. Bunu eğitimdeki karşılıklarıyla söyliyecek olursak şöyle diyebiliriz: 1) Eğitim işinin kendinden başka amacı yoktur, eğitim kendi kendinin amacıdır; 2) eğitim işi durmaksızın yeniden düzenlenme, kurma, biçim değiştirmedir.»

John Dewey, eğitime ne getirdi diye araştırılacak olursa, şu kanıyı ona borçlu olduğumuz anlaşılacaktır:

Bütün kurumlar, toplu ya da tek başına yapılan bütün işler, eninde sonunda, insanlar üzerindeki eğitsel etkileriyle ölçülmek gerekir. Buna göre her politik kurum, her ekonomik düzen, her felsefe, her gelenek, her kişisel alışkanlık karşısında soracağımız bir soru bulunacaktır: Bu, bütün ilgililere, hayatta önlerine çıkacak olanakları daha iyi niyetle ve daha etkili bir yoldan kullanmayı öğretiyor mu? Çünkü, bütün toplumsal tertiplerin değerini belirtecek bu noktadır.

Aynı ölçü okullar için de göz önünde tutulursa, amaç ve yöntemlerinde, eskisine kıyasla bir çok köklü değişiklikler yapmak gerektiği görülür

1) Eğitim, birinci derecede kitap bilgisini değil, kişiliği gözetmelidir.

2) Kişiliğin temeli, günlük hayatın zenginliğini durmaksızın arttırmaktır. Okulda kullanılacak kitaplar bu türden, hayatı zenginleştiren kitaplar olmalıdır.

3) Çocuğun güçlerinin geliştiğine en şaşmaz kanıt ilgisidir. Bize düşen, bu gücün gidişini izlemek ve bir yola sokmaktır. Çocukta ilgi uyanmışsa, emek harcamak ona güç gelmez. İşte, disipline bu ilgili emek yoluyla gidilmelidir.

4) Böylelikle eğitim, deneyleri durmamacasına yeni tertiplere sokuyor demektir. Bununla da, hem geçmişin toplumsal değeri artmış, hem de çocuğun ilerideki deneylerine daha etkili olarak hükmetmesi sağlanmış olur.

5) Eğitim ancak okul toplum olanaklarını kullandığı ölçüdedir ki çocuk, yurttaşlık sorumluluğuna hazırlanır.

6) Bir karar, kimleri etkiliyecekse bu kararın verilmesinde o kimselerin hepsi oy sahibi olmak gerekir: Demokrasinin özü budur. Böyle olunca, polis - devletten, zorba - devletten kaçınmanın en iyi yolunu eğitimde bulacağız. Bu hesapça da her topluluğun eğitime karşı borcu, o topluluğun toplumsal görevleri başında yer alacaktır.

İşte eğitimci John Dewey'nin dünyaya bıraktığı miras bu düşüncedir.

Orhan Burian

(Ufuklar, Temmuz 1952)

özgürlük sorunu

Özgürlük nedir, niçin değerlidir? Özgürlük isteği insanda doğuştan mı vardır, yoksa bir takım özel olaylardan mı doğmuştur? Bizim için bir amaç mı, yoksa başka şeyler edinmemize yarıyan bir araç mı? Özgürlük, ardından bir takım sorumluluklar getirir mi? Getirirse, bu sorumluluklar bütün insanların daha büyük bir rahatlık uğruna ondan vazgeçebilecekleri kadar pahalıya mı malolur? Özgürlük uğrunda savaş, onu elde etmek ve elde tutmak için gerekli çabadan vazgeçirecek kadar çetin midir? Özgürlüğün kendisi ve beraberinde getirdiği şeyler yaşama güveni kadar, yiyecek içecek kadar, ev bark, giyecek ya da mutlu günler kadar önemli midir? Bu memlekette, bize bellettikleri ölçüde acaba insan özgürlüğü kendine dert edinmiş midir? Politika tarihinde, ağır basan güç orta insanın özgürlük uğrundaki çabası olmuştur, diyen eski görüşte hiç

doğru bir yan yok mudur acaba? Siyasal bağımsızlık uğrundaki savaşımız, gerçek anlamında özgürlük duygusuyla mı ateşlenmişti, yoksa bunda atalarımızın ortadan kaldırmak istedikleri bir takım bozukluklar, üzücü olmalarından başka ortak yanları olmıyan şeyler de var mıydı?

Özgürlük tutkusu, özel bir takım bağlardan kopmak isteğinden daha mı başka bir şeydir? İnsan bu bağlardan koptu mu, bir başkası dayanılmaz hale gelinceye kadar özgürlük isteği büsbütün ortadan kalkar mı? Ayrıca, özgürlük isteği, başkalarıyla, hele özellikle, eskiden «üst» denilen kimselerle eşit olma isteği ile yeğinlik bakımından kıyaslanabilir mi? Özgürlüğün meyvaları, başkalariyle bir olma ve dayanışma duygusundan doğan yararlarla kıyaslanabilir mi? İnsanlar, özgürlüklerinden vazgeçmekle, başkalariyle kaynaşmaktan doğan rahatlığa, dayanışma gücünün yarattığı insan saygısına ulaşabileceklerine inansalar, acaba özgürlüklerinden vazgeçerler mi?

Dünyanın bugünkü durumu, bütün demokratik memleket yurttaşlarının karşısına böyle bir takım sorunlar çıkarıyor, ve bunları demokratik kurumların belli bir geleneğe, «ideoloji» si Kurtuluş B i l d i r i s i nde dile gelen bir geleneğe bağlı bir ülkede özel bir önemle ortaya koyuyor. Bu geleneğin bize öğrettiği şudur: Özgürlüğü elde etmek politik tarihin amacıdır; kendi kendini yönetme, özgür insanların doğuştan haklarıdır; bir defa ele geçirdiler mi, insanlar onu her şeyin üstünde tutarlar. Ama dünyaya bakacak olursak, bir çok memleketlerde sözde özgür bir çok kurumların devrilmekten çok, istekle hem de coşkun bir istekle bırakıldıklarını görüyoruz. Buna bakıp, olup bitenler, bu kurumların gerçekten değil, sadece sözle var olduklarını gösteriyor yollu bir sonuç çıkarabiliriz. Ya da şöyle

bir düşünce ile kendimizi avutabiliriz: Deriz ki, bir ulusun uğradığı umut kırıklığı ve duyduğu utanç gibi olaganüstü koşullar insanları, ulusal onuru kurtaracağına söz veren her hangi bir hükümeti benimsemeye zorlamıştır. Ne var ki, bir yandan memleketin koşulları, öte yandan demokrasinin başka memleketlerde karanlığa girişi özgür toplumların, hattâ bizim kendi toplumumuzun hayatı ve kaderi ile ilgili bir takım sorunlar çıkarıyor ortaya.

Bu sorunların özellikle politik, ya da sadece politik bir nitelik taşıdığı günler olmuştur belki. Bugün daha iyi biliyoruz her şeyi. Biliyoruz ki, sorunlarda ileri sürülen koşulların nedenlerinin çoğu politikanın başka güçlere, özellikle ekonomik güçlere olan bağlılığından gelmektedir. İşin içine insan yaradılışı sorunu karışıyor; çünkü, bizim geleneğimize göre, insan yaradılışında özgürlük sevgisi doğuştan vardır. Halkın içindeki demokrasi duygusu bir masal mıdır? İnsan tabiatı ile ilgili eski görüş, bir ahlâk inancına dayanıyordu: Bu inanca göre, politik demokrasi ahlâka dayanan bir haktır; bu hakkın dayandığı yasalarsa, her türlü toplum düzeninin uyması gereken bir takım ana ahlâk yasalarıdır. Özgür bir hükûmetin temeli olan tabiî haklardan ve ahlâk yasalarından vaz geçilirse, bu hükümetin başka bir ahlâk temeli olabilir mi? Çünkü, Amerikan göçmenlerinin, bağımsızlıklarını sağlıyan savaşlara atıldıklarını ve kendi hükûmetlerini, bilinçle, istiye istiye, psikolojik ahlâkçı bir temele dayattıklarını sanmak budalalık olur; bununla beraber, Amerikan geleneği-buna ister düş, ister öngörü deyin-insan tabiatı ile ilgili inançlara ve politik kurumların yararlı olması gereken ahlâk amaçlarına öylesine bağlıdır ki, bu bağlılık kalkınca, büyük bir sarsıntı da meydana geliyor. Bu inançların ye-

rini tutacak, yâni, eskiden bunların sağladığına benzer bir çeşit destek yerini tutacak bir şey var mıdır?

Ortaya atılan soruların ardındaki sorun ve bunlara önem kazandıran güçler, demokrasinin eski psikolojik ve ahlâksal temelini sağlıyan özel inançları aşmaktadır. Resmî görevinden çekildikten sonra, Thomas Jefferson, o geçkin yaşında, John Adams'la (1) felsefe konularında dostça mektuplaşmıştır. Mektuplarının birinde, Amerika'nın o günkü koşullarını ele alıyor ve bunların geleceği üzerindeki umutlarını belirtiyordu: «Liberalizmin gelişmesi, günün birinde insan kafasının iki bin yıl önceki özgürlüğüne kavuşacağı umudunu arttırıyor. Dünyaya fizik özgürlük örneğini veren bu memleket ruhca kurtuluşunu da ona borçlu olacaktır; çünkü bu, bizde henüz sözde kalmaktadır. Halk oyunun baskısı yasaların teoride sağladığı özgürlüğü pratikte hiçe indiriyor.» Jefferson'dan bu yana gelişen durum, onun dile getirdiği düşünceleri hem çürütmeğe, hem de kendi kendimize şunu sormaya zorluyor bizi: Acaba kültür özgürlüğü olmadan politik özgürlük olur mu? Çünkü, Jefferson'a göre, politik özgürlük eninde sonunda kültür özgürlüğüne götürecekti. Politik özgürlük biricik zorunlu şey diye kabul edildi mi, artık, zamanla bütün öbür şeylerin ona - dolayısıyla bize - ekleneceği umudunu bugün kolay kolay besliyemeyiz. Çünkü, biliyoruz ki, insanların politik kurumlar dışındaki ilişkileri, yâni çalışma, haberleşme, sanat ve din ilişkileri, günlük birleşmeleri, giderek, yasaların yönetim ve kurallarında ifadesini bulan davranışları ve alışkanlıkları iyiden iyiye etkiler. Yasa ve politika güçlerinin öbür şeylere biçim

---

(1) John Adams, Birleşik Amerika'nın ikinci (1797 1801), Thomas Jefferson da üçüncü (1801 - 1809) Cumhurbaşkanıydılar.

vermediği doğru ise, politik kurumların bir neden (sebep) değil bir sonuç olduğu daha da doğrudur.

İşte bu bilgi, üzerinde tartışılacak konuyu belirtiyor. Çünkü, insanların birleşip bir arada yaşamaları için gerekli ilişkileri belirten bir takım karmaşık koşullar ifadesini kısaca KÜLTÜR kelimesinde budur. Bilinmesi gereken asıl sorun şudur: Ne çeşit bir kültür, kendine yoldaş ve sonuç olarak politik özgürlüğü tasarlıyacak ve yaratacak kadar özgürdür? Bilimle bilginin; güzel sanatlarla teknik sanatların; dostluklarla aile hayatının; ticaretle bankacılığın; günlük birleşmelerin gel-giti içinde doğan davranışlarla tutumların durumu nedir? İnsanın ilkel yaradılışı ne olursa olsun, onun iş çabalarını, kurumları ve kuralları karşılıyan çalışmalarını, nihayet, bu sonunculara biçim veren çabalarını belli bir kültür doğurmuştur. Bu kültürü yapan da onun bütün uğraşları, çıkarları, yeti ve inançlarıdır. Bu kültür değişince (hele politik kurumlarımızın biçimlenmesiyle değişen Amerikan hayatı gibi karmaşık ve karışık bir hale gelince) yeni sorunlar politik güçlerin eski kuruluş ve dağılışını yöneten sorunların yerini tutar. Özgürlük tutkusunun insanın özünde olduğu, devlet ve kilise baskıları kalkınca, bu tutkunun özgür kurumları yaratıp sürdüreceği düşüncesi artık yerinde bir düşünce değildir. Bu düşünce vaktiyle kendiliğinden doğmuştu ama, o zaman durum şuydu: Yeni bir memlekete gelip yerleşenler gördüler ki, kendilerini ezen güç ile aralarının açılması, kendileriyle özgürlüğün adım adım kazanılması arasındaki engelleri temsil ediyordu. Kültürün üstünlüğünü sağlıyacak bir takım olumlu koşulların gerektiğini görmek zorundayız bugün. Eskinin baskılarından ve zorbalıklarından kurtulunca, ister istemez, bir geçiş süresi olmuştur. Ne var ki, geçişler,

ayrı ayrı şeylere götüren birer köprüden başka bir şey değildir.

İlk cumhuriyetçiler, kendi zamanlarında bile, kültür adı altında özetlenen genel koşulların politik kurumlarla yakından ilgili olduğunu görmek zorunda kalmışlardı. Onlara göre, devlet ve kiliseden gelen baskının insan tabiatı üzerinde bozucu bir etkisi olmuştu, öylesine bozucu ki, özgürlüğe olan o tabiî eğilim ya bütün bütün yok olmuş ya da bozulmuştu. Bu, çevre koşullarının görünüşte tabiî eğilimlerden daha güçlü olduğunu kabul etmek demekti. Bu da, sürekli bir özen istiyen insan tabiatının bir dereceye kadar yoğrulmaya elverişli olduğunu gösteriyor, bu özense, şu özdeyişte dile geliyordu Özgürlük sonu gelmiyen uyanık bir çaba karşılığında elde edilir. Cumhuriyeti kuranlar biliyorlardı ki, iktidar sevgisi insan yaradılışının bir özelliğidir; öylesine güçlü bir özellik ki, iş başına gelen kimselerin özgür kurumları kökünden yıkan kanunsuz davranışlarını önlemek için belirli bir takım engeller dikmeği gerekli kılıyordu. İnsanın uzun bir alışkanlık sonunda kölelik zincirlerini sevebileceğini kabul etmek, ikinci bir tabiatın ya da sonradan edinilen bir tabiatın, ilkel tabiattan daha güçlü olduğu inancını gerektirir.

Jefferson, hiç olmazsa, bu konuda daha ileri gidiyor. Çünkü, endüstriyle ticaretin gelişmesi karşısındaki korkusu ve tarıma olan eğilimi onu şu düşünceyi benimsemeye zorluyordu: Kimi işlerin doğurduğu çıkarlar insan tabiatını ve ona uygun kurumları temelinden bozabilir. Jefferson'un korktuğu gelişme oldu, hem de önceden göremediği ölçüde. Bunun su götürür yanı yok. Bugün şöyle bir olayın sonuçlarıyla karşı karşıya bulunuyoruz: Tarımcı ve toprağa bağlı bir ulus endüstrici ve kentli bir ulus olmuştur.

Kulaktan dolma inançlar ne olursa olsun, şurası su götürmez: Ekonomik etkenler (âmiller), politik tedbir ve kuralların tuttuğu gerçek yolu gösteren kültürün özünlü bir parçasıdır. Her ne kadar daha sonraları, «politik» ile «ekonomik» arasındaki ilişkiyi örtbas etmek için, bu ilişki üzerine dikkati çekenleri bile kötülemek geçer akça olmuşsa da, Madison (1) gibi Jefferson da hem bu ilişkinin, hem de demokrasi üzerindeki etkisinin adamakıllı farkındaydı. Ne var ki, bu ilişkinin genel ölçüde bir mal dağıtımı istediğini ve çok zenginle çok yoksulların türemesini önlediğini bilmek başka, tabiatla kültür arasında (bu sonuncunun düşünce ve davranışa biçim verebilecek kadar) sıkı bir ilişki bulunduğunu açıkça kabul etmek başkadır.

Ekonomik ilişkilerle alışkanlıklar da artık, politik kurumlar gibi, bütünden ayrı tutulamazlar. Tabiat bilgisinin, yâni fiziksel bilimlerin durumu kültürün vardığı bir aşamadır; endüstri ve ticaret, nesnelerin üretim ve dağıtımı, işlerin düzenlenmesi doğrudan doğruya buna bağlıdır. Yeni Tabiat biliminin XVII. yüzyıldaki gelişimini ve bugünkü durumunu hesaba katmazsak, bizim üretim, dağıtım ve giderek, tüketim ile ilgili ekonomik organlarımızı anlıyamayız. Endüstriyel devrim olayları ile, boyuna ilerliyen bilimsel devrim olayları arasındaki ilişki su götürmez bir kanıttır bu konuda. Sanatlar, güzel sanatlar demokratik kurumların ve teksel özgürlüğü etkiliyen toplumsal koşulların önemli bir parçası sayılmış değildir ötedenberi. Endüstrinin durumu üzerinde tabiat biliminin etkisi kabul edilmiş olduğu halde, edebiyatın, müziğin, resimin, tiyatronun, mimarlığın demokrasinin kültürel temelleri ile sıkı bir

---

(1) James Madison, Birleşik Amerika'nın dördüncü cumhurbaşkanı (1809 - 1817).

ilişkisi olabileceğini kabul etmeğe hâlâ yanaşmıyoruz. Kendilerine katıksız demokrat diyenler bile, çok zaman, bu sanatların ürünlerine kültürün süsü deyip geçiyorlar; oysa, demokrasinin bir gerçek olması isteniyorsa, bunları, herkesin faydalanabileceği şeylerden saymak gerekir. Totaliter memleketlerdeki durum, bu düşünceyi düzeltmeğe zorluyor bizi. Çünkü, bu durum şunu gösteriyor açıkça: Yaratıcı sanatçıyı eser vermeğe zorlıyan itiler ve güçler ne olursa olsun, sanat eserleri bir defa yaratıldı mı, coşkulara yol açan ve düşüncelere biçim veren haberleşme araçlarının en güçlüsü olurlar. Tiyatro, sinema, müzik-holler, hattâ resim galerileri, parlak sözler, halk törenleri, her zamanki sporlar, eğlence yerleri, bütün bunlar birer propaganda aracı olarak düzenlenmiştir. Bütün bunlarla diktatörlük, yığınların gözüne ezici görünmeksizin devletin başında tutunmaktadır. Halkın duygu ve düşüncesini yoğurmada coşkuların ve hayal gücünün bilgilerden ve akıldan daha güçlü olduklarını anlamaya başlıyoruz yeni yeni.

Bugünkü buhran başgöstermeden önce şöyle bir özdeyiş vardı: Bir ulusa dilediği türküleri söyletebilen kimse, yasalarını kimin yaptığına bakmıyabilir. Tarih gösteriyor ki, ilkel dinler, inanç ve savaş gücünü, coşkulara ve hayal gücüne dokundukları ölçüde sağlıyorlardı ve bunun için de baş vurdukları törenler, efsaneler ve folklor sanat eserlerinin özelliklerini taşıyordu. Bugünkü dünyada güzelliğe baş vurma yollarını, etkisi en büyük olan kilise ilkel dinlerden almıştır. Bu yolları yapısma mal edip kendi amacına uydurarak yığınların bağlılığını kazanmış ve bunu sürdürmüştür.

Totaliter bir rejim, bütün uyruklarının hayatını, duygularını, isteklerini, coşkularını, giderek düşüncelerini toptan avucunun içinde tutmak zorundadır.

Bu, elbette öyle olacaktı. Çünkü, totaliter bir devlet, ister istemez, toptancıdır. Bunu hesaba katmazsak, Almanya'da, Rusya'da devletle kilise arasında yeniden patlak veren savaşın amansızlığını anlıyamayız. Bu savaş bir önderin keyfine kalmış değildir. Bütün uyruklarının toptan bağlılığını istiyen her rejimin özünde vardır bu; eğer, sürekli olması isteniyorsa, her şeyden önce, içsel dediğimiz bütün itileri ve içtepileriyle birlikte hayal gücünü buyruğu altına almalıdır. Dinsel örgütler (teşkilât), bu araçlarla yöneten örgütlerdir; bundan ötürü de, totaliter yolda ilerliyen her politik devletin özünde yer alırlar. Böylece, demokratik memleketlerde bizlere, totaliter devletin en iğrenç özellikleri gibi görünen şeyleri, onların savunucuları «iyi» diye salık veriyorlar. Bu şeyler onlarda yok deyip, demokratik memleketleri kötülüyorlar. Şöyle diyorlar: Yurttaşların duygusal ve ülküsel bütün varlığını kapsamadaki başarısızlıkları, demokratik devletleri, yurttaşlarının bağlılığını sağlamak için, yalnız dış ve mekanik araçlar kullanmaya zorlamıştır. Bunlara, kimi zaman bütün bir toplumu sarmış görünen kollektif sanrı belirtileri gözüyle bakabiliriz. Ama böyle olsa bile, «totalitercilik yalnız dış bir baskıya dayanmaktadır» yollu kollektif bir yanılğıya düşmek istemiyorsak bu etkenin gücünü kabul etmemiz gerekir.

Nihayet, ahlâk etkeni, adına kültür dediğimiz toplumsal güçler karmaşasının özünlü bir parçasıdır. Bugün, şu bu sebepten ötürü, ahlâk inancının veya ahlâk yargılarının bilimsel temeli ya da güveneği yoktur, diyen türlü gurupların görünüşünü ister paylaşalım, ister paylaşmıyalım, şurası su götürmez ki: İnsanoğulları kimi şeylere öbürlerinden daha çok bağlıdırlar, değer verdikleri şeyler uğrunda savaşırlar, zamanlarını ve güçlerini bu uğurda tüketirler: Hem öylesine tüketirler ki, değer verilen

şey üzerindeki en iyi ölçümüz, bu uğurda harcanan çaba olur. Yalnız bu değil, bunun yanında kimi insanların geniş anlamıyla topluluk dediğimiz şeyi koruması için, birlikte tuttukları değerlerin de bulunması gerekir. Bu değerler olmazsa, sözde-toplumsal her gurup, sınıf, halk, ulus (birbiriyle ilişkileri sadece mekanik zoru olacağından) dağılıp parçalanmaya yüz tutar. Hiç değilse, şimdilik, kendilerine özgü bir çeşit hayatları ve güçleri olan değerler ahlâk değerleri midir, yoksa biyolojik, ekonomik ve başka koşulların doğurduğu ikinci derecede ürünler midir diye soracak değiliz.

Çoğu kimseler için ahlâk değerlerinin öne sürülmesi gereksiz görünebilir elbet. Çünkü, bu kimseler, görünürde, ahlâk güçlerinin gerek bütün insan topluluklarının doğuşunda gerek çöküşünde, en büyük rolü oynadıklarına inanır olmuşlardır zaten. Nitekim din de, bir çok kimseye, kozmik güçler kadar toplumsal güçlerin de ahlâksal amaçlara göre düzenlenmiş olduklarını belletmiştir. Ama, davranışlara yön veren değerlerle ilgili görüşler bilimsel temelden yoksundur diyen bir felsefe okulunun varlığı dolayısıyla ahlâk değerleri sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Çünkü, bu okula göre, **bilinebilen** tek şey,fiziksel olaylardır. Olayların sürekli akışı üzerinde değerlerin hiç bir etkisi olmadığı düşüncesi, üretim güçleri eninde sonunda bütün insan ilişkilerini yönetir düşüncesi kadar Marx'çı görüşe özgü bir şeydir. Değerlerle ilgili düşünce ve yargıların akıl yoluyla düzenlemiyeceği düşüncesi (matematik ve fizik bilimlerinin başarıları karşısında gözleri kamaşan) bir çok aydının paylaştığı bir düşüncedir. Bu son düşünceler, bizi hiç değilse, şu yargıya götürüyor: Kültürde, üstünde durulmaya değer bir başka etken daha vardır: O da, toplumsal felsefe okullarının ve çatışan ideolojilerin varlığıdır.

Yukarıdaki tartışmanın amacı açıktır. Özgürlük ve demokratik kurumlar sorunu, yaşıyan bir kültür çeşidi sorununa, serbest politik kurumlara vergi özgür bir kültürün gerekliliğine bağlıdır. Bu sonucun önemi, demokrasi geleneğini dile getirenlerin daha yalın inancı ile olan karşıtlığını aşmaktadır. Burada, işe insan psikolojisi sorunu, ilkel durumu içinde, insan yaradılışı sorunu karışmakta; yalnız, genel olarak değil, birbirleriyle olan ilişkileri, özel gelenekleri ve anlamları bakımından da karışmaktadır. Çünkü, inceleme sonunda görülür ki: Genel olarak öğretilen her politik ve toplumsal felsefe, gerek kendinde gerek dış tabiat ile olan ilişkisinde, insan yaradılışı üzerinde belli bir görüşü gerektirir. Bu etken için doğru olan, kültürdeki bütün etkenler için de doğrudur. Burada bütün bu etkenleri saymamız gereksizdir. Ama, etkenlerin çeşitliliğini değerlendirmemiz isteniyorsa, hiç birini aklımızdan çıkarmamız gerekir.

Kültürün şu veya bu öğelerinin, genel olarak toplumsal kurumlarla, özel olarak da politik demokrasi ile ilişkisi sorunu pek öyle sık sık ele alınan bir sorun değildir. Bununla beraber bu sorun, bunlardan her birinin ilke bakımından eleştirilmesine o derece bağlıdır ki, sorunun şu ya da bu sonuça bağlanması, her özel nokta üzerinde alınacak tutuma yol açar. Bilinmesi gerekli olan, etkenlerden birinin nedensel güç, öbürlerinin de ikinci derecede etkenler olup olmadığıdır. Filozofların tekci (monist) bir yön dedikleri görüş, genel olarak buna bir cevaptır. Bunun bugünkü en açık örneği, ekonomik koşulların, insan ilişkilerini önünde sonunda yöneten güçler olduğu inancıdır. Bu görüşün biraz yeni olması belki de bir anlam taşır. XVIII. yüzyılın doruğunda, o çağda ağır basan Aydınlıklar Felsefesi, en son üstünlüğü akla, bilimin ilerlemesine ve eğitime ve-

riyordu. Geçen yüzyılda bile, belli bir tarih görüşüne bağlı kimseler arasında şu düşünce ağır basıyordu: «Tarih geçmiş politikadır, politika ise günün tarihidir.»

Her şeyi ekonomi yönünden açıklama günün modası olduğu için, bir takım tarihçilerin bu politik görüşe deli gibi sarılmış oldukları akla gelebilir. Ama, aslında, bu görüş, «millî» devletlerin kuruluş süresinde mantıkça uygulanan bir düşünceyi dile getirmekten başka bir şey yapmıyordu. Bugün ekonomik etkenler üzerinde durup direnişe, eskinin onları yok saymalarına karşılık aklın almaya çalıştığı bir çeşit öç gözüyle bakabiliriz. «Political economy» (İktisat) kelimesinin kendisi, eskiden politik görüşlere ekonomik görüşlerin ne denli bağlı olduğunu gösterir. Bu bağlılığı kesip atan kitap, Adam Smith'ın **Ulusların Zenginliği** adlı eseri, eski geleneği, öz bakımından değil, adında yaşattı. Eski Yunan'da, Aristo politik ekonomiye öylesine önem vermişti ki bütün normal ekonomik çabalar eve çevrikti. O kadar ki, ahlâk bakımından doğru sayılacak her ekonomik iş ev ekonomisinin (kelime olarak da) tâ kendisiydi.

Yakın zamanlarda, Marx'çı görüşün moda olmasına karşın, Oppenheim hatırı sayılır kanıtlara dayanarak şu görüşü ileri sürmüştür: Ona göre, politik devletler bir takım savaş başarılarından doğmuştur; bunlarda yenilen uluslar yenenlerin uyrukları olmuş, yenenler yenilenlerin yönetimini ellerine alarak ilk politik devletleri kurmuşlardır.

Totaliter devletlerin doğuşuna, sadece totaliter olmaları dolayısiyle, politik kuramsal (teorik) etkenin üstünlüğünü kabul eden eski teoriye bir dönüş gözüyle bakılamaz. Ama, ister Marx'çı ister İngiliz klâsik okulu şekli altında olsun, politika gerçeğini ekonomi gerçeğine bağlı tutmuş olan teorilere kıyasla, bu, modern devletin davranışlarında or-

tadan kalkmış sayılan düşüncelere, daha çok, pratiklere dönüşü göstermektedir. Endüstri, bankacılık ve ticaretin bilimsel kontrolü sayesinde pratikler, devlet yararına **mercantile** ekonomiyi benimsiyen eski memurların mesleklerini bozduklarını gösterecek şekilde canlandırılmış ve geliştirilmiştir.

Ahlâk, toplum işlerinin en yüksek düzenleyicisi değilse bile, olmalıdır düşüncesi pek eskisi kadar iyi karşılanmıyor, kimi hallerde de şu sonucu doğruluyor: Ahlâk güçleri sanıldığı kadar etkili olmuşsa, bunun sebebi ahlâkın törelerle, insanların karşılıklı ilişkilerini düzenlemeğe yarıyan törelerle bir oluşudur. Ne var ki, **Altın Kural**'ın kabulü bütün toplumsal anlaşmazlıkları ve karışıklıkları çarçabuk önler düşüncesi kürsülerden verilen vaızlarla, gazete baş yazılarıyla ileri sürülüyor hâlâ. Ben bu satırları yazarken, gazeteler «Ahlâk silâhlanması» adına açılan bir savaşın geliştiğini haber veriyorlar. Daha derin ortamda ahlâk ile yerleşik törelerin güyâ bir olduğu sorunu bir başka sorun çıkarıyor ortaya: İnsanları uzun zaman topluluklar halinde birleşik tutmuş olan törelerin çözülüp dağılmasından doğan sonuçlar, yalnız genel olarak kabul edilen yeni bir takım gelenek ve törelerin gelişmesiyle önlenebilir mi acaba? Bu gelişme, bu bakımdan, yeni bir ahlâkın doğması demek olurdu.

Bununla beraber, böyle sorunlar, daha önce ortaya atılan soruna verilen önem dolayısıyla ele alınmaktadır: O sorun da şu: Kültürün bir başka etkeni, ağır basan, başka etkenleri doğuran ya da düzenliyen bir etkeni ya da aşaması var mıdır? Ekonomi, ahlâk, sanat, bilim vb. belli sayıda etkenlerin (her biri öbürünü etkiliyen ve öbürlerinin etkisinde kalan etkenlerin) karşılıklı etkilerinin birer yanı değil midir? Felsefe diliyle söylemek gerekirse şöyle diye-

ceğiz: Görüşümüz tekci (**monist**), mi çokçu (**pluralist**) mu olacak?

Ayrıca şu da var: Saydığımız etkenlerin her biri (yâni ekonomi, politika, bilim ve sanat) için de aynı soruyu sorabiliriz. Bu noktayı örneklerle açıklıyacağım: Bunu bu şeylerin her birine göre değil, türlü zamanlarda insan tabiatının yapısı üzerinde etkide bulunmuş olan teorilere göre yapacağım. Çünkü, bu psikolojik görüşler insan tabiatının belli bir öğesini davranışının kaynağı olarak göstermeğe çalışmışlar, ya da, hiç değilse, her davranışı ilkel dedikleri bir takım **güçlere** mal etmeğe yeltenmişlerdir. Bunun oldukça yeni örneğini klâsik ekonomi teorisi vermiştir. Ona göre, insan davranışının başlıca gerektirici gücü kişisel çıkardır. Bu görüş teknik yanıyla şu kavrama bağlıdır: Her bilinçli insan davranışının nedeni ve doğrudan doğruya amacı, birini elde etmek öbüründen kaçmak isteği içinde, haz'la acı'dır. Sonra, bir başka görüş daha ortaya atılmıştır. Denilmiştir ki: Birbirine karşıt olan ve aynı zamanda birbirini dengeliyen merkezden kaçan ve merkeze yönelen eğilimler nasıl göksel tabiatın itici güçleri iseler, kişisel çıkar ile sempati de insan tabiatının iki öğesidir.

Günümüzdeyse, insan davranışının kontrolünde ideolojik ve psikolojik bakımdan, iktidar düşkünlüğü başta gelir. Bunun nedenlerini uzun boylu aramak gereksizdir. Gerçekte, ekonomik kazanca ulaşmak, geniş ölçüde, üstün bir güce sahip olmayı gerektirmiş, kazanç yolundaki başarı da bu gücü durmadan arttırmıştır. Sonra, millî devletlerin doğuşu ile birlikte ordu ve deniz gücü öylesine geniş bir düzene bağlanmıştır ki, politika git gide bir güçlülük politikası olmuş. Bu da, başka çeşit bir politika olamıyacağı sonucuna götürmüş. Oysa, geçmişte, güçlülük öğesi çok daha edeplice, çok daha efendice giz-

lenmiştir. Darwin'in Yaşama İçin Savaş ve En Yetkililerin Hayatta Kalması diye özetlenen görüşünün bir çeşit yorumu ideolojik bir destek olarak kullanılmış; bir takım yazarlar da, özellikle Nietzsche, (ama her zaman ileri sürüldüğü gibi kabaca değil) Hıristiyanların «Fedakârlık Ahlâkı» dedikleri şeye karşı «Güçlülük Ahlâkı» nı ileri sürmüşlerdir.

İnsan tabiatı, şöyle ya da böyle, kültür yaratma işinde, hep çevrenin koşullarıyla el birliği ettiği için, ileride bu konu üzerinde daha önemle duracağız. Ne var ki, insan tabiatının «ağır basan etkisi» ile ilgili bir takım gözde teorilerde zaman zaman görülen değişiklikler, insana, arada bir ortaya atılan şu sorunu düşündürüyor: Sakın bu psikolojiler arabayı at sanmış olmasınlar? Bunlar, insan tabiatında ağır basan öğe ile ilgili kavramları çağdaş kollektif hayatta görülen eğilimlere bakarak mı çıkarmışlardır acaba? Sonra, bu eğilimleri onların nedenleri olduğu ileri sürülen bir psikolojik güç gurubuna sokmamışlar mıdır? Temsilci bir hükümet için savaşıldığı bir zamanda, insan yaradılışından gelen özgürlük tutkusunun iyice etkin olduğunu ileri sürmek nasıl anlamlıysa, İngiltere'de endüstriye dayanan üretimin yeni yöntemlerle paranın gücünü arttırdığı bir sırada, kişisel çıkar etkeninin ortaya çıkmış olması da bir o kadar anlamlıdır. Yine, düzenli insancıl çabaların artmasıyla psikolojik havaya sempati girmesi kadar, günümüz olaylarının iktidar düşkünlüğünü insan davranışının başlıca kaynağı sayması da anlamlıdır.

Her halde, antropoli üstünde çalışanların eserleriyle yayılmış olan kültür görüşü şu sonuca varıyor: İnsan tabiatının ilkel öğeleri ne olursa olsun, bir çağın, ya da bir topluluğun kültürü, bu öğelerin düzene sokulmasında kesin bir rol oynar; her topluluğun, yâni ailenin, halkın, toplumun, partinin ve

sınıfın çalışmalarını belirten davranış örneklerini bu düzen verir. Hiç değilse şunu söyliyebiliriz: Kültür durumunun ilkel eğilimleri sıraya ve düzene koyduğu ne kadar doğruysa, insan tabiatının her çeşit özel ya da sisteme bağlı toplumsal olayları kendi isteklerine uygun bir biçimde yarattığı da o kadar doğrudur. Asıl bilinmesi gereken şey şudur: Bir kültürün öğeleri birbirlerini nasıl etkiliyorlar; insan tabiatının öğeleri, çevre ile karşılıklı etkilerinden doğan koşullar altında, birbirlerine ne türlü etki yapıyorlar? Söz gelimi, bizim Amerikan kültürü, geniş ölçüde, paraya dayanan bir kültürse, ilkel ve doğal insan tabiatında para kazanmaya karşı bir eğilimin varlığı mıdır bunun nedeni? Hayır. Nedeni, daha çok karmaşık bir kültürün, ilkel eğilimleri bir istek ve amaç örneği yaratmaya sürmesi, zorlamasıdır. Bugüne kadar yaşamış bütün insan topluluklarını (halkları, sınıfları, kabileleri ve ulusları) ele alırsak, şunu kesin olarak görürüz ki: Türlü birleşmelerin türlü çeşitlerini anlamak için, tek başına insan tabiatına başvuramayız. Çünkü, insan tabiatı, ilkel yapısında, görece bir değerdir.

İlkel uluslar, bugün oldukça bilinen nedenler yüzünden, kan'da büyülü bir takım değerler görmektedirler. Irk ve ırk ayrılıklarıyla ilgili halk inanışları, görünürde, eski kör-inançları sürdürmektedir. İnsan - bilimcilerin hemen hepsine göre, türlü «ırklar» da rasladığımız ayrılıklar fizyolojik yapıya bağlı her hangi bir şeyden değil, içinde yaşadıkları kültür koşullarının türlü gurup üyeleri üzerindeki etkilerinden gelmektedir. Bu koşullar, ham ve ilkel insan tabiatı üzerine tâ doğuştanberi, durmadan etkide bulunurlar. Öteden beri biliriz: Hiç bir dil bilmeden doğan çocuklar, içinde dünyaya geldikleri topluluğun, ne çeşidinden olursa olsun, dilini konuşurlar. Birbirine benziyen bir çok olay gibi bu da

ne kimsede merak uyandırmış, ne de kültür koşullarının etkisiyle ilgili bir genellemeye yol açmıştır. Bu olay, olduğu gibi kabul edilmiş, kaçınılmıyacak kadar olagan, «tabiî» görülmüştür. Ancak, antropoloji incelemelerinin gelişmesi sonunda anlaşılmıştır ki: Belli bir gurubun konuştuğu dili yaratan koşullar, gurubun başkaca ortak özelliklerini de doğurmuştur. Bu özellikler, örneğin, ana dili gibi, bir gurubu ya da bir toplumu öbürlerinden ayırdeden özelliklerdir.

Kültür, karmaşık bir takım töreler bütünü olarak süreklilik ister. Kültürün bir yerde yeni baştan doğması için, öğelerinin ilkel ya da doğal yapısında bir takım ayırıcı değişikliklere uğraması gerekir. Her kültürün kendine özgü bir örneği, kendini yaratan güçlere özgü bir düzeni vardır. Salt kendi varlığının gücüyle olduğu kadar, bilinçli ve sistemli yöntemlerle de, yeterince olgun olmıyan insanların ham ve ilkel tabiatının değişmelerinde sürüp gider.

Bu demek değildir ki, biyolojik soyaçekim ve insan teklerindeki doğuştan ayrılıklar önemsizdir. Yukarıki sözlerle şunu demek istiyorum: Bu şeyler, belli toplumsal bir biçim içinde etki yaptıklarından, bu özel biçim **içinde** şekilleniyor ve etkileniyorlar. Bir ulusu, bir gurubu, bir toplumu bir başkasından ayıran yerli bir takım özellikler değildir; bunlar bütün guruplardaki ayrılıkları gösterirler. «Beyaz adamın yükü» ne olursa olsun, bunu soyaçekim vermiş değildir.

Değindiğimiz sorunlardan bu yana, uzun bir yol aldık görünürde. Onun için, bu yol boyunca, bu sorunları akıldan çıkarmış görünebiliriz. Unutmıyalım ki, ortaya koyduğumuz sorularda dile gelen sorunun özüyle ilgili bir şeyler buluruz diye çıkmıştık bu yola. Demokratik kurumların yürütülmesi, Kurucu Babalarımızdan kimisinin sandığı gibi pek öyle yalın

kat bir iş değildir. Kaldı ki, onlar, bir takım durumların ve koşulların yeni politik deneyi büyük ölçüde kolaylaştırdığını anlamışlardı: Bu koşullar, söz gelimi, kendi çıkarları için göçmenleri kullanan hükümetten onları Okyanus'un ayırmış olması; derebeylik kurumlarının Okyanus ötesinde kalmış bulunması; çoğu göçmenlerin, dinsel inançlarına ve dinsel törenlerine konan sınırlamadan kurtulmak için Amerika'ya gelmeleri; ve, özellikle de, serbest toprakları, sahipsiz geniş kaynakları olan uçsuz bucaksız bir ülkenin varlığı gibi şeylerdir.

Kültürün, insan tabiatında hangi öğelerin ağır bastığını, birbirleriyle olan ilişkilerinde neyi örnek aldıklarını, nasıl düzenlendiklerini belirtme görevi, üzerinde durulması gereken her hangi bir noktayı aşar. Bu görev bireylik kavramını etkiler. Özü bakımından insan tabiatının doğuştan bireysel olduğu düşüncesi, bireyci bir kültür akımının meyvasıdır. Ruh ve bilincin, özleri bakımından, bireysel oldukları, insanlık tarihinin büyükçe bir bölümünde kimselerin aklına bile gelmemiştir. Biri çıkıp da bu düşünceyi ortaya atsaydı, karışıklığa ve düzensizliğe yol açar diye geri tepilirdi muhakkak. Bu da, insanların insan yaradılışı üzerindeki görüşlerinin eski görüşlerden daha iyi olmasından değil, bu görüşlerin de kültüre bağlı olmalarından ötürüdür. Kesin olarak söyliyebileceğimiz tek şey varsa o da: İnsan tabiatının, hayatın öbür şekilleri gibi ayrımlaşmaya, bunun da bireysele, bileşime ve birleşmeye doğru açıkça yöneldiğidir. Gelişmemiş hayvanlarda fizik-biyolojik etkenler, belli bir hayvanda hangi etkenlerin ağır bastığını belirttiği gibi, iki etken arasındaki ilişkiyi, örneğin, böceklerin (öğrencilerin deyimiyle) «teksel» mi, yoksa «toplumsal» mı olduklarını da belirtir. Kültür koşulları, insanlarda, salt fizik koşulların yerini tutar. İnsanlık tarihinin ilk çağ-

larında, kültür koşulları, fizik koşulların oynadığı rolü oynamıştır. Bu koşullara «doğal» gözüyle bakılmış, onlardaki her hangi bir değişiklik de tabiata aykırı sayılmıştır. Daha sonraki dönemde, kültür koşullarının, bir dereceye kadar, bilinçli bir eğitme konusu olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden, bir süre, radikaller kendi politik davranışlarını şu inanca bağladılar: İnsan tabiatı, bir takım toplumsal koşullardan kurtulursa, hemen kendiliğinden, bir çeşit toplumsal düzene kavuşur; bunlar da, salt bireysel denilen niteliği içinde kendisine geniş olanaklar sağlar.

Toplumsallığa karşı, sempati gibi, bir takım eğilimler olduğu kabul ediliyordu. Ama, bunlara, yaradılıştan yalnız olan insanın özellikleri gözüyle bakılıyordu. Yâni, bir insan kendi öz varlığını korumak için başkalarıyla birleşmeğe yanaşır denmek isteniyordu. İnsan tabiatını baştan başa bireylik'le bir saymak iyi olur mu olmaz mı sorunu, eğer böyle bir şey varsa, sadece boş bir akademik sorundur. Çünkü böyle bir şey yoktur. Kimi kültür koşulları, ayrımlaşmaya götüren psikolojik öğeleri geliştirirler; kimi koşullarsa, arı kovanı ya da karınca yuvasındaki dayanışmaya götüren öğeleri uyarırlar. İnsanlık sorunu, bütünü meydana getiren her öğenin öbürünü serbestliğe kavuşturacak ve olgunlaştıracak şekilde gelişmesini sağlamaktır. İşbirliği ki buna Fransızlar kardeşlik diyorlar demokrasinin ülküsü kadar kişisel teşebbüsün de bir parçasıdır. İşbirliği ruhunu, özellikle ekonomik alanda, özgürlüğe ve eşitliğe bağlı kılan kültür koşullarının gelişmiş olması, özgürlükle eşitliğin zayıflamasına yol açıyor. Eşitlikle özgürlüğün zayıflaması da, doğrudan doğruya olmasa bile, zamanımızda **bireylik** sözüne kötü bir anlam verilmesine, **toplumsallık** sözüne ise eleştirilemez bir yüksek değer yüklenmesine yol açmıştır. Ama, değersiz öğelerin, en

geniş ölçüde bile bir araya gelmesi ile insan tabiatı gerçekleşir demek ne kadar saçmaysa, bunun birbirleriyle salt kişisel çıkar dolayısıyla ilişki kuran varlıklarda olabileceğini düşünmek de bir o kadar saçmadır.

Demek, birlikte iş gören bireylerin özgürlüğü sorunu, kültürün iç yapısında ele alınması gereken bir sorundur. Kültür bir çok etkenlerin karşılıklı çatışmasıdır. Bu etkenlerin başlıcaları: Yasa ve politika, endüstri ve ticaret, bilim ve teknik, anlatma ve haberleşme sanatları ya da insanların üstün gördükleri değerler ve değerlendirmelerdir. Bunlara, doğrudan doğruya olmasa da, insanların uydukları temel koşulları haklı göstermek ya da eleştirmek için başvurdukları genel düşünce sistemini, toplum felsefelerini de katabiliriz. Bizim sorunumuz, daha çok, özgürlük sorunudur, yoksa onun çözümlenmesi değil. Bizce, kültürü kuran insanın ilkel tabiatı üzerinde etkisi olan öğeler, onun içyapısına yerleştirilmedikçe, çözümlemeler boşunadır. Tartışmanın temel konutu şudur: Her hangi bir öğe, şu ya da bu zamanda ne kadar güçlü olursa olsun, onu tek başına düşünmek, anlayışımızı da, düşünce gücümüzü de kısırlaştırır. Oysa bu etkenleri, sık sık, birbirinden ayırırlar: Ya insan tabiatında bir şeyi üstün hareket kaynağı sayarlar, ya toplumsal bir çabanın belli bir biçimini varılacak son amaç bilirler. Asıl sorun burada, bir çok etkenin, insan tabiatı içinde ve dışında, birbirini ne yolda etkiledikleri olarak düşünüldüğüne göre, şimdi bize düşen şey, ilkel insan tabiatı ile kültürün karşılıklı ilişkilerini incelemektir.

kültür
ve insan tabiatı

İngiliz liberal geleneğinde olduğu gibi, Amerikan geleneğinde de özgürlük kavramı **bireylik** ve **birey** kavramına bağlanmıştır. Bu bağlılık öylesine sıkı olmuş ve öylesine sık sık tekrarlanmıştır ki, artık onun ayrılmaz bir parçası gibi görünmeğe başlamıştır. Özgürlüğün bireylikten başka bir kaynağı ve temeli olabileceğini neden düşünmemişler diye çokları şaşıyorlar. Oysa Avrupa geleneğinde özgürlük kavramı akılcılık kavramına bağlanmıştır: Kendilerini aklın buyruğuna göre yönetenler özgürdürler; salt iştahlarla duyuların itisine uyanlarsa artık özgür olmaktan çıkarlar. Örneğin, Hegel, Devlet'i övüp göklere çıkardığı günlerde bir tarih felsefesi yazdı: Buna göre, tarih olaylarının akışı tek insanın özgür olduğu Doğu dünyasının zorba devletinden, **herkesin** özgür olduğu Batı dünyasında, yâni Almanya'da doğmakta olan çağa kadar uzanır. Öz-

gürlüğe anlamını veren bu iç-yapılardaki ayrılığa, totaliter Almanya temsilcilerinin bugün ileri sürdükleri şu düşüncede raslıyoruz: Onlara göre, kendi rejimleri, kendi devlet uyruklarına, demokratik devletlerdeki özgürlükten kat kat fazlasını sağlamaktadır. Demokratik devletlerdeki bireyler, hayatları karmakarışık ve düzensiz olduğundan, özgür değildirler. Avrupa kıtasının gelenek havası, bir çok toplumsal sorunları kendi keyiflerine göre çözümliyen kimselerin özdeyişlerine sinmiştir. Bu kimseler özgürlükle aşırı serbestlik arasında bir ayırım olduğunu ileri sürmüşler ve özgürlüğü «yasa çerçevesinde özgürlük» ile bir tutmuşlardır. Çünkü, klâsik gelenekte yasayla akıl, babayla oğul gibi birbirine bağlıdır. Bu özdeyiş yasaya özgürlükle ilişkisi olmıyan bir kaynak ve yetki tanıdığı ölçüde, yâni, kendi yasalarını belirliyen serbest koşullar bulunmadığını ileri sürdüğü ölçüde, bile bile olmasa da, totaliter devlete yönelir yine de.

Bununla beraber, türlü kültürlerin iç-yapılarında özgürlüğün türlü biçimlerde pratik anlamı bulunduğunu görmek için Avrupa kıtasına kadar uzanmak gerekmez. Çünkü, XIX. yüzyılın başlarında, İngiliz ve Amerikan görüşleri arasında - her ne kadar ikisi de insanoğullarını, kelimenin ayırıcı anlamında bir birey yapan niteliklerle özgürlüğü birleştiriyorlarsa da büyük ölçüde pratik bir ayrılık vardı. Karşıtlık öylesine açıktır ki, öğretici bir yanı olmasa, insanı haylı eğlendirebilir. Kendi kendini yöneten, serbest kurumların ilk ve sistemli yapıcısı olan Jefferson'a göre, bireylerin bu kurumları sıkı sıkıya bağlıyan özellikleri, çiftçi sınıfında raslanan özelliklerdendi. Jefferson'un en kötümser anlarında: Endüstri ile ticaret öylesine bir durum yaratacak ki, bu yurdun insanları, Avrupa'da olduğu gibi, «birbirlerini yiyeceklerdir» diyecek kadar ileri git-

tiği olmuştur. İngiltere'deyse, toprak sahipleri, toplumsal ve politik belirtilerinde yapımcı sınıfın çabalarına ve amaçlarına bağlı olan yeni özgürlüğün can düşmanıydılar.

Şüphesiz, yalnız bu karşıtlık değil, onun nedenleri de öğreticidir. Bu nedenleri de uzaklarda aramıyalım. İngiltere aristokrasisini toprak sahipleri meydana getiriyordu. Toprağa bağlı çıkarların, derebeylikten gelme yasama kurulları üzerindeki etkisi, endüstri ile ticaretin gelişmesine karşıydı. Amerika'daysa, derebeyliğin izleri öylesine güçsüzdü ki, büyük evlât hakkına karşı konan yasalar bu izleri büsbütün ortadan kaldırmaya yetti. Amerikada çiftçileri yüceltmek, onlara Anglosaksonların ilkel özgürlük tutkusunu, Magna Charta'yı ve Stuart'ların zorbalığına karşı savaşlarına bağlı bütün erdemleri özünde toplıyan zorlu «Yeomanry» sınıfına yakıştırmak kolay oldu. Çiftçiler hiç kimseye yüz suyu dökmiyen, kendi kendine yetinen, bağımsız bir sınıftı; çünkü, onlar ne geçimleri, ne de düşünceleri bakımından başkalarına bağlıydılar: Kendi çiftliklerini ellerinde tutuyor ve işletiyorlardı. Yine öğretici yanı olmasa insanı haylı eğlendirecek olan bir tarih olayı da şudur: Amerika bir tarım devleti iken bir şehir ve endüstri devleti haline geldiği zaman, Amerikan mahkemeleriyle ticaret ve bankacılığın politik temsilcileri, İngiliz liberalizmi laissez - faire'indeki endüstriyel amaçlara özgü nitelikleri (teşebbüs, buluş, güçlülük ve ilerlemeye katılma niteliklerini), Jefferson anlamındaki bireylerden alıp İngiliz anlamında birer birey olan iş adamlarına ve bankacılara mal etmiştir.

Türlü koşullar altında özgürlüğe verilen anlamın tarihçesi incelenince daha da güçlenecek olan bu türlü görüşler, özgürlük sorununun tümüyle kültürün ilişkisi üzerine bir örnek, hem de önemli bir

örnek veriyor bize. Olaylar önceki bölümün sonucuna doğrudan doğruya uygun düşmekte. Bu sonucu şöyle özetliyebiliriz: Antropolojinin ana kavramı olan kültür kavramı, toplumbilime öylesine geniş ölçüde uygulanmıştır ki, bireysel ile toplumsal arasındaki ilişkiye değinen eski, çok eski soruna yepyeni bir yön vermiştir. Hattâ, kültür kavramı, ileri sürülen çözümlemeler üzerindeki etkisinden bağımsız olarak, sorunu her iki yanıyla da yasa dışı bırakmaktadır. Çünkü, bireysel dediğimizle toplumsal dediğimiz şeyler arasındaki karşıtlığa eşit bir takım özünlü ayrılıklar varmış gibi, bu sorun, çoğu zaman, ayrı ayrı biçimlerde ortaya konmuştur. Öyle ki, teoriyle ilgilenenlerde iki partiye ayrılma eğilimleri olmuştur: Bu iki uç birbirinden, öylesine uzaktı ki, birinin yalanladığını öbürü doğruluyordu. Bir partiye göre toplumsal töreler, gelenekler, kurumlar ve kurallar ancak bireylerin tabiî özgürlüklerini hiçe sayan açık ya da kapalı bir çeşit zor altında sürdürülebilirdi; öbür partiye göre ise, bireyler öyle bir takım yaratıklardır ki, gerçek olan tek toplumsal sorun, kafa tutan bireyleri toplumsal ya da «toplumsallaşmış» bir kontrol altına alabilecek çareleri bulmaktı. Bir tarafça övgü olan, öbür tarafça sövgü sayılıyordu. Bu iki uç, sorunun ortaya konuluşundaki temelleri belirtmeğe yaramaktadır. Çoğu kimsenin tutumu orta ve uzlaştırıcı bir tutumdur. Bu tutumun klâsik ifadesi şudur: Yasa ile politikanın ana sorunu, meşru özgürlüğü, yasa ve kamu gücünün haklı işlemlerinden ayıran çizgiyi bulmaktadır: Öyle ki her biri kendi alanını kendi yetkisi altında tutabilsin; yasa da, ancak özgürlük kendi sınırlarını aştığı zaman işe karışsın. Bu ise, laissez - faire liberalizminin ağır bastığı günlerde yalnız dirlik düzenliği polis gücüyle korumak gerekince haklı görülüyordu.

Bugün, pek az kimse Hobbes'ın aşırı görüşünü kabul eder. Bu görüşe göre, insan tabiatı özünden topluma öylesine karşıdır ki, alabildiğine başı boş olduğu zamanlarda, yığınların yığınlarla savaşmasının kötü sonuçları ile bunlardan alınan dersler, korkuya kapılan insanları devlet gücüne boyun eğmeğe zorlar; insan tabiatı, o zaman bile, öylesine ele avuca sığmaz ki, yağmacı içgüdülerine karşı korunmak için tek çare devlet gücüne sığınmaktır. Ama toplumbilim kitaplarında temel sorunu hâlâ şöyle ele alıyorlar: Sanki önemli olan sadece bireyleri dizginlemek, ya da «sosyalize» etmek çarelerini sayıp dökmekmiş. Bu kitapların yazarlarını Hobbes'dan ayıran başlıca nokta şudur: Salt politik baskı üzerinde çok daha az durmalarına karşın, bunlar insanın ilkel tabiatında, toplum düzenine ve toplum kurallarına uyma eğilimi olduğunu kabul ediyorlar. İngiltere'de derebeylik, en kaba ve en açık şekilleriyle ortadan kalktığı zaman bile var olan kısıntılara karşı yeni yapımcı sınıfın açtığı mutlu savaş sonunda, şu gözde formül terazinin kefesini özgürlükten yana ağır bastırıyordu: Davranışı başkalarının özgürlüğünü kısmadığı sürece, herkes özgürdür. Ayrıca, bu son sorun, bir tek kişinin başkaları üzerindeki etkisinin doğurduğu somut sonuçlara gidecek kadar, çözümlenmiş değildi. Sorun, şekilci bir yasa görüşüyle şöyle çözümlenmişti: Ergin ve sağlam her insan, başkalarıyla bağıt yapmada aynı hakka sahiptir. Ama, gerçek koşullar, her iki tarafa serbest davranma olanağı veriyor mu vermiyor mu, ya da «serbest» bağıtı kurt-kuzu ilişkisine çeviriyor mu çevirmiyor mu, buna aldırış eden olmamıştı.

Ne var ki, istenilen şey, bu sorunları, ya da insan yaradılışındaki bencil ve insancıl yanlar gibi ahlâkı ilgilendiren buna benzer sorunları ince eleyip sık dokumak değildir. Önemli olan, sorunların ele

alınışındaki durumdur, yâni, varılan çözüme bakmadan, bu sorunların birer sorun olarak ortaya konuşundaki düşüncenin tâ kendisidir. Bugün elimizde olan düşünce olanaklarıyla görebiliyoruz ki: İnsan tabiatının özüne bağlı bu çeşit görüşler, ana sorunu bir yana bırakmışlardır. O ana sorun da şudur: İnsan tabiatını meydana getiren öğeler nasıl uyarılır, nasıl kösteklenir, nasıl geliştirilir ve nasıl zayıflatılır? Onların asıl örnekleri, kültür koşullarının birbirine etkisiyle nasıl ortaya çıkarılır? Bu noktalara dokunmamak yüzünden, insan tabiatı ile ilgili düşünceler, belli bir gurubun amaçlarına ve politikasına yarıyan düşünceler olmuştur. Başkaları üstünde güç kullanmayı haklı göstermek istiyenler, insan tabiatı karşısında kötümser bir görüşü benimsediler; şu bu baskıdan kurtulmak istiyenlerse, insan tabiatının ilkel yapısında pek umutlu nitelikler buldular. Aydın araştırıcıların hiç ayak basmadıkları bir alan var: İnsan yaradılışı üzerindeki düşüncelerin, yâni, psikolojik bir araştırmanın sonucu sayılan düşüncelerin ele alınma hikâyesi, gerçekte, türlü gurup, sınıf ve partilerin sürüp gitmesini, ya da benimsenmesini istedikleri pratik tedbirlerin bir yankısından başka bir şey değildi; öyle ki, psikoloji sayılan şey politik doktrinin bir kolu oluyordu.

Böylece, başta söylediğimiz ilkeye gelmiş oluyoruz. Sorunlar, bir yandan insan tabiatının yapısı, öte yandan toplumsal kuralların ve devlet gücünün özü ile ilgili birer sorunmuş gibi ele alınıyordu. Başlıca güçlük de bundan geliyordu. Oysa, gerçekte, ana sorun, «doğal» ile «kültürel» arasındaki ilişki sorunuydu. Rousseau'nun sanatlara ve bilimlere (bu ara, zamanındaki yasalara ve hükümete) karşı saldırışı, XVIII. yüzyıldaki çağdaşlarını şaşırttı. Çünkü, onun o insan tabiatını bozuyor dediği şey-

ler, çağdaşları için, insanlığın durmadan ilerlemesini sağlıyan şeylerin tâ kendisiydi. Bununla beraber, Rousseau, bir bakıma kültürün tabiata karşıtlığı sorununu ortaya atıyor ve insan tabiatı üzerinde durup onu her bakımdan üstün sayıyordu. Çünkü, ona göre, kaba ve ilkel durumuna rağmen tabiat, ilkel eşitlik ortadan kalkıp da onu bozan koşullar doğuncaya kadar, kendine özgü iyiliği yitirmemişti. Kant'la, onun ardından giden Almanlar, Rousseau'nun halka aykırı gelen düşüncelerindeki bu meydan okumayı yeniden ele alıp, onun tutumunu tersine çevirmeğe çalıştılar; ve bütün tarihi, insanın ilkel tabiatını incelten ve hayvanlık yanını düpedüz insancaya çeviren kültürün sürekli bir gelişmesi saydılar.

Ne var ki, Rousseau ve düşmanları, sorunun yeni biçimi ile tartışılmasına, geleneksel biçimden gelen bir çok öğeleri karıştırdılar. Sorun, Alman felsefesinde, Napolyon'un saldırışları ardından milliyetçiliğin doğuşu ile, daha da karmaşık bir duruma girdi. Almanlar savaşta yenilmişlerdi ama, kendilerini kültürce üstün görüyorlardı. Bu inanç, bugün hâlâ, Alman milliyetçi propagandasında K U L T U R sözünün kullanılışında kendini gösteriyor: Çünkü, kültür üstünlüğü bir ulusa, az kültürlü uluslar üzerinde, insanlığın hayvanlığa üstünlüğüne benzer bir güç sağlamaktadır. Bundan başka, Rousseau'nun yazıları kadar Fransız Devrimi de, Alman düşünürlerinin kafasında şu sonucu doğurmuştur: Kültürün istediği, Yasanın ve devlet gücünün istediğiyle birdir. Devrim felsefecilerince «insanlığın doğal hakkı» olan bireysel özgürlük, gerici Alman filozoflarınca ilkel ve duyusal hayvanlıktan başka bir şey değildi.

«Daha yüksek» ve gerçek bir özgürlük koşulu sağlamak için, daha yüksek bir yapma insanlık özünü ifade eden evrensel bir yasaya, bir süre, uy-

mak gerekti. Almanya'daki olaylar ve bu arada totaliterliğin doğuşu (bu görüş dile getirildiği günden beri) bu düşüncenin damgasını taşımıştır. «Doğal özgürlük» ve bugünkü kölelik dışında varılacak bir toplum düzeni umudu, Alman düşünürlerinin etkisi ile kurulan toplumsal felsefelerde ve Marx felsefesinde rol oynamıştır. Bu umut, İsa'nın ikinci defa dünyaya geleceği inancının eskiden gördüğü işi görmüştür.

Bununla beraber, antropoloji araştırmalarının ortaya koyduğu gereçler olmasaydı, sorun bu yeni biçimini alamazdı. Sayısız kültür çeşitleriyle ilgili olarak ortaya çıkarılanlar gösteriyor ki: Bireylerin ve özgürlüklerinin, toplumsal törelerle, geleneklerle ve kurallarla olan ilişkisi sorunu toptan ortaya konmuştur; bu yüzden de, akıllıca ve bilimsel olarak ele alınmaya elverişli değildir. Tabiat bilimlerinin yöntemleri açısından ele alınınca, toplumsal alandaki davranış bilim dışı gibi görünmektedir. Çünkü, bilim, çözümcü bir gözlemle, gözlenen olayların (birbirleriyle ilişkileri bakımından) yorumlanmaları ile gelişmiştir. Toplumcu görüş, genel «güçler» üzerinde çalışmıştır; bu güçler tabiatta kendiliğinden bulunan etkenler olabildiği gibi toplumsal denen etkenler de olabilir.

Gerek düşüncelerimizdeki, gerek davranışlarımızdaki durgun alışkanlık olmasaydı, bugün bâzı yazarların fizik biliminin gidişini bildikleri halde, insan ve toplum olaylarını açıklarken, bir takım fiziküstü «güçler» e başvurmaları insanı şaşırtabilirdi. Bir yandan bilirler ki, elektrik, ısı, ışık, vb. sözü, somut, belirli ve gözlenebilen olayların birbirlerine yaptıkları etkilerin adlarıdır ve her türlü tanımlama ve açıklamalar, gözlenmiş tek tek olayların yoklanabilir ilişkileri açısından yapılmalıdır. Elektrik, ısı vb. derken, varlıkları deneysel araştırmalarla is-

patlanmış olaylar arasındaki ilişkileri bir takım şifrelerle anlattıklarını da bilirler. Ama, toplumsal olaylar alanındaysa, somut olayları açıklarken, örneğin iktidar düşkünlüğü gibi, «güç» sayılmış bir takım etkenlere başvurmaktan çekinmezler; oysa, bu sözde-güçler, asıl açıklanması gereken olayların soyut kelimelerle tekrarlanmasından başka bir şey değildirler.

Kültür ve tabiat ilişkilerini kelimelerle dile getirmek, bizi belirsiz soyutlamalardan ve parlak genellemelerden uzak tutar. Bunları ele almak, kültürlerin çeşitliliği, insan tabiatını meydana getiren öğelerin çeşitliliği, hattâ bir insanla bir başka insan arasındaki ilkel ayrılıklar (bunlar tam anlamıyla nitelik ayrılıkları değildir) üzerinde dikkatle durmayı gerektirir. Araştırmanın amacı, insan tabiatının ilkel ya da sonradan değişmiş öğelerinin, belli bir kültürü yaratan sınırlı ve belirli öğelerini ne yolda **etkilediklerini** açıklamaktır: Yâni, bir yanda insan tabiatı, öte yanda toplum töre ve kuralları arasındaki çatışmaları ve uyuşmaları bulmaktır. Bu çatışma ve uyuşmalar, karşılıklı etkilerin adlandırılabilir biçimlerinden doğma ürünlerdir. Belli bir toplulukta kimi bireyler yaşıyan kurumlarla az çok anlaşma halindedirler; kimileriyse, onlara karşı ölçülü bir öfke ve rahatsızlıktan tâ taşkın bir ayaklanmaya kadar giden bir isyan hali içindedirler. Bundan doğan ayrılıklar, adlandırılabilecek kadar açık olunca, tutumcu, radikal, ileri, ilerici, gerici vb. gibi sözlerin kaynağı olurlar. Bu ayrılıklar ekonomik sınıflar arasında daha kesindir. Çünkü, devrimciler bile şunu kabul etmek zorundadırlar ki, ezilen bir sınıf içinde, canlı bir protesto yaratacak kadar kölelik bilincini uyandırmak, sorunlarının bir parçasıdır.

En sudan bir gözlemin bile açıkça meydana ko-

yacağı bu olay, sorunun, bireysel ile toplumsal (sanki bu sözler gerçek varlıkları ifade ederlermiş gibi) arasındaki ilişki sorunu olarak ortaya konabileceği düşüncesini çürütmeğe yeter. Bu olay gösteriyor ki, ilk olarak incelenmesi gereken şey, insan tabiatı ile kültür koşulları arasındaki karşılıklı etki biçimleridir, ve asıl sorun, değişik insanların türlü öğeleriyle, değişik töreler, kurallar, gelenek ve kurumların (yâni «toplumsal» dediğimiz şeylerin) değişik bileşimleri arasındaki karşılıklı etkinin sonuçlarını belirtmektir. Sorunun ortaya konuluşunda öteden beri işlenen bir yanlışlık vardır. Bu yanlışlık yüzünden karşılıklı etkilerin iyi veya kötü ya da hem iyi hem kötü sonuçları, var olanın ya da var olması gerekenin, her iki yanın, ilkel nedenleri ile karıştırılmıştır.

Söz gelimi, bir zamanlar kölelerin kölelik durumlarından memnun oldukları ne kadar su götürmezse, bir köle sınıfının yaşamış olduğu da o kadar su götürmez. Şurası da su götürmez ki, -genel olarak **manevi** acı adı verilenler dışında- baskı ve haksızlıkların acısını çekmemiş olan kimseler, eşitlik ve özgürlük uğrundaki kavgalara önderlik etmişlerdir. Toplumsal adı verilen «iç-güdüler» in insanları, karşılıklı bir takım mertlikleri olan câni çeteleri kurmaya ve iş birliği yapmaya yönelttiği de bir o kadar su götürmez. Şimdi, her iki yanın etken öğelerini ve bunların sonuçlarını belirtmek amacıyla karşılıklı gerçek etkileri çözümcü bir gözlemden geçirmek hiç de kolay değildir. Ne var ki, bunun zorunlu olduğunu kabul etmek, gerçek olaylar üstünde eksiksiz yargı vermenin koşuludur. Sorun, güçlerin özü önceden bilindiğine göre, bir yandan bireysel «güçler» öte yandan toplumsal güçler sorunu olarak ele alınırsa, ileri sürülen her çare havada kalmış olur. Özgürlük sorununu, bağlı olduğu içyapı içinde ortaya

koymak istiyorsak, başka öncüllerden hareket etmemiz gerekir.

Birinci bölümün başında sorduklarımız gerçek sorunlardır. Ama, bunlar soyut değildirler ve toptancı bir görüşle ele alınamazlar. Bunlar, kültür koşullarının, bilim, sanat, ahlâk, din ve eğitim koşullarının tartışılmasını istiyen sorunlardır; amacı, bunlardan hangileri insan tabiatının ilkel öğelerini geliştiriyor, hangileri bu gelişmeyi geciktiriyor, onu bulmaktır. Bireylerin özgür olmalarını istiyorsak, elverişli koşulların olmasına dikkat etmeliyiz: Bu beylik bir lâftır, ama hiç olmazsa bakılacak ve tutulacak yönü gösteriyor.

Bu beylik lâf, başka şeyler yanında, bize şunu da söylüyor: Demokratik koşulların kendiliğinden tutunduğu, ya da bunların bir anayasaya konan hükümlerin yerine getirilmesiyle bir olduğu düşüncesinden kurtulmalıyız. Nasıl hokkabazın ağız kalabalığı, yaptığı şeyleri, gözlerini boyamaya çalıştığı kimselerin fark etmemesini sağlarsa, bu türlü inançlar da insanın dikkatini, olup bitenlerden başka yere çekerler. Çünkü, gerçekten olup bitenler, her çeşit demokratik özgürlüğe düşman bir takım koşulların doğmasına götürebilir. Bunu tekrarlamak lüzumsuz olabilirdi. Ne var ki, iş alanının bir çok ileri gelenleri, sanki töreleşmiş formüllere uymanın demokratik mirâsı korumak olduğuna inanırlarmış ya da başkalarını inandırmak isterlermiş gibi konuşup durmaktadırlar. Aynı ilke bizi, totaliter devletlerin, «böyle şeyler memleketimizde olmaz» diyecek kadar bize yabancı etkenlerden doğduğunu ve özellikle, bu devletlerin sadece baskı ve yılgıya dayandığını sanmaktan alıkoyar. Çünkü, geniş ölçüde başvurulan temizlemelere, idamlara, toplama kamplarına, insanların ellerinden mallarını ve yaşama olanaklarını almalara rağmen, hiç bir rejim,

hele bir zamanlar bilim kafasının ağır bastığı bir memlekette uzun ömürlü olamaz. Ama, insan tabiatındaki sözde ülkücü öğelerle desteklenirse o başka. Kimi çevrelerde, böylesi görüşlere, diktatörlüğün veya totaliter devletlerin bir çeşit savunması. ya da haklı gösterilmesi gözüyle bakma eğilimleri var. Bâzı insanlara, özellikle akıllı ve dürüst olan bâzı insanlara, totaliterlik koşullarını arattıran şeyin ne olduğunu bulma çabasına karşı gösterilen bu tepki yolu tehlikelidir. Bu tepki, anlama çabası yerine kini koyar; kin de bir defa uyandı mı, kurnazca bir ustalıkla, kendini doğuran nedenlerden büsbütün ayrı gerçeklere yönelebilir. Ayrıca, totaliter rejimde gördüğümüz kötülüklerin kendi içimizde geliştiğini farketmediğimiz sürece, bu kin, başkalarının tutulduğu hastalığa karşı şerbetli olduğumuza inandırır bizi. Demokrasiye yalnız bu gibi şeylerin zarar vereceğini sanmak, bizi lâfta kalan değerleri yıkabilecek şeylere karşı tetik davranmaktan alıkoyar. Hattâ, ırk düşmanlığı gibi gözlerimizdeki mertekleri bile, görmemize engel olur.

Nazi inanının temeli olan politik düşüncelerin, insan tabiatının en iyi öğelerine ne yolda başvurduğunu uzaktan kestirmek çok güçtür. Diyebiliriz ki: Korkutmalara başvurma dışında, özgür yurttaşlığın gerektirdiği sorumluluklardan kurtulma isteği dışında; geçmişten kalma boyun eğme alışkanlığının artırdığı kölelik içtepileri dışında; geçmişteki ezilmişlikleri onarmak isteği dışında; yüz yılı aşkın bir zamandır (yalnız Almanya'da değil) git gide güçlenen milliyetçi duyguların etkisi dışında, bir de yenilik tutkusu var. Bu tutku, bu özel durumda, hele gençler arasında, bütün dünyanın er geç benimsiyeceği yeni bir takım örnek kurumlar yaratma yolundaki ülkücü inanç kılığına girmiştir. Çünkü, insan tabiatının, gerek düşünce alanında gerek pra-

tikte hesaba katılmıyan öğelerinden biri de, yaratıcı çabaya katılma bilincinden doğma bir memnunluktur; bu da, girişilen yapıcı işin alanına göre düz orantılı olarak artar.

Başka nedenler de gösterebiliriz ama, bunların etkisinden iyi niyetle şüphe etmek, ya da etkileri olmadığını söylemek şartıyla. Başkalarıyla birlik olma duygusundan gelen bir memnunluk vardır ki bu, başkalarıyla mistik bir birleşme duygusu olacak kadar, haksız yere yüksek bir sevgi belirtisi sayılacak kadar artabilir. Başkalarıyla birlik olma duygusunun verdiği memnunluk, engeller yıkılır yıkılmaz, daha önce kendini göstermenin yolunu bulamadığı ölçüde büyük olur. Almanya'da en azından, bizde her Devletin kendi yetki duygusu kadar güçlü ve etkili olan taşra bağlılığının kopmasındaki kolaylık, daha az ölçüde olmakla beraber, alışılagelen dinsel inanç ve davranışların toplumsal ve ırksal bir birlik duygusuna bağlı oluşlarında görülen benzer kolaylık, bunların altında duygusal bir kaynaşma isteğine tanıklık edebilir gibidir. Bu türlü bir durum Birinci Dünya Savaşı'na girdikleri zaman bir çok memlekette kendini gösterdi. Bir an, insan teklerini birbirinden ayıran engellerin yıkıldığı sanıldı. Yeni rejimin doldurmayı üzerine aldığı bir çeşit boşluk olmasaydı, güçlü politik partilerle sendikaların ortadan kaldırılmasına pek öyle kolay kolay boyun eğilmezdi hiç bir zaman. Sınıf ayrılıklarının donmuş olduğu bir memlekette tekrenkliliğin eşitlik duygusuyla ne dereceye kadar bir gittiğini kestirmek güç değildir. Ama, bir çok nedenler, bunun «en alçak gönüllü» insanları maddî çıkarlarından uzak kalmaya zorladığını göstermektedir. Öyle ki, şerefli bir eşitlik duygusu, hiç değilse bir zaman için, insana daha az yiyip içmeyi, daha çok ve daha ağır koşullar altında çalışmayı hoş gösterir. Çünkü, in-

sanın sadece ekmekle yaşamadığı da psikolojik bir gerçektir.

«Ülkücü» etkenlerin gücüne inanmak, vahşice işkencelerle bağdaşamaz gibi gelir insana. Oysa bunlar, doğuşlarını ve bölgelerini hesaba katmaksızın başkalarıyla birlik olma isteğinden çok, sadizmin hüküm sürdüğünü gösteren şeylerdir. Ama tarih gösteriyor ki: Çok defa, toplumsal birlik, düşman bir gurubun gerçek, ya da gerçek olduğu ileri sürülen varlığı karşısında kurulmuştur. Başta kalmak istiyen politikacıların tekniği, uzun zaman şu düşünceyi aşılamak olmuştur: Bir düşman gurubun varlığını kabul etmemek, düşmanın eline düşme tehlikesini doğurur. Aşılanan bu düşünce, güçlü ve sürekli bir propagandanın etkili olduğunu yalanlamıyor. Çünkü, gösterilmek istenen şey: Toplumsal durumu bir takım koşulların birbiriyle çatışarak meydana getirdiğidir. Bu çatışmadaki başka güçler, günümüz biliminin yarattığı tekniklerdir: Bunlar, halk yığınlarının durumunu değiştirme yollarını arttırmışlar ve ekonomik toplaşma ile birlik olarak yığın düşüncesini, tıpkı mal ve eşya gibi, seri halinde üretim konusu yapmışlardır. Bunda da, demokratik özgürlüğü sürdürecek olan kültür koşulları üzerinde duranlar için, bir uyarma ve bir sezdiri var aynı zamanda. Şimdi memleketimizde, daha az bağıntılı ve daha az resmî kanallarla işliyen propagandanın rolü bakımından bu uyarma açıktır. Sezdiri ise şudur: Basın ve radyo, haberleşme araçlarını açıkça belirtilen kamusal amaçlardan yana akıllıca ve dürüstçe kullanma işini büyük önemde bir iş yapmışlardır.

Yukarıda söylediklerimizi, örnek vermiş olmak için söyledik. Bunlara, istenirse, temelsiz düşünceler gözüyle bakılabilir, elbet. Çünkü, böyle olsa bile, sezdiriler, bir toplum rejiminin sürekli bir hayatı ol-

ması için, insan tabiatının, daha önce kendini ifade edememiş olan bâzı öğelerini doyurması gerektiği düşüncesini desteklemeğe yararlar. Öte yandan, tatsızlaşan sayısız öğeler bütününden kurtulmak isteği, değişik olan her şeyi, salt değişik olduğu için, iyi karşılamaya zorlar insanı. Yeni bir ifade yolu bulan (korku kuşku, aşağılık duygusu gibi) öğeler (ki bunlar eski koşulların uyardığı, şimdiyse daha tam ifade olanakları verilen etkenlerdir) insan tabiatının en aşağılık yanları bile olsalar, genellikle, yine de yerinde kalırlar. Özellikle gençler üzerinde yapılan ortak gözlem gösteriyor ki: Kimi içtepi ve eğilimleri uyandırmak, sonra da bunların belirtilerini boğmağa kalkışmaktan daha utanç verici bir şey olamaz. Şunu belirtmeliyiz ki, az veya çok karışıklıklar ve düzensizliklerle birlikte gelen bir kararsızlık ve güvensizlik süresi, insanda şöyle bir duygu ve istek yaratır: Ne olursa olsun, her şeyin, bugünkünden daha iyi olacağı duygusu ve hangi koşullar içinde olursa olsun, düzen ve kararlılık isteği. Bu istek de, devrimlerin ardından niçin şaşmamacasına bir takım tepkiler doğduğunu gösterir ve Lenin'in «Devrimler otoriterdir» sözüyle (gösterdiği neden için olmasa da) dile getirdiği gerçeği açıklar.

Demokratik koşulları sürdürmemizde, bu etkenlerden hangilerinin ya da bir kaçının rolü olduğu sorunu, şimdilik, gösterdikleri ilke kadar önemli değildir. Tersinden söyliyecek olursak: Özleri bakımından ister psikolojik, ister sosyolojik olsunlar, salt ve bütünden aynı güçlere inanmanın etkisinden kurtulmamız gerekir. Bu, iğrenç şeyler karşısında duyulan basit nefretten kurtulmamız anlamına geldiği gibi, şöyle bir genellemeye düşmekten sakınmamız anlamına da gelebilir: Faşist kurumlar, kapitalizmin gerginleştiği bir sürede beklenen şeylerdir. Çünkü, bunlar, yaklaşmakta olan bir çözülüşe

karşı yükselen bir direniş çırpınışıdır. Biz, ortaya konan hiç bir nedeni düpe düz bir yana atamayız; çünkü bu nedende bir nebzecik gerçek bulunabilir. Ama, bizce asıl gerekli olan, diktatörlerin yönettiği devletler ne denli toptancı olurlarsa olsunlar, toptancı yargılardan kaçınmaktır. Bize düşen şey, karşılıklı özel etkileri buluncaya kadar, koşulları hem dar hem geniş açıdan, gözlemlerle incelemektir. «Güç» açısından değil, karşılıklı etki açısından düşünmeği öğrenmek zorundayız. Böylece, birbiriyle çatışan etkenlere güçlerini veren koşulları da incelemeye kadar gidebiliriz.

Bu ders hiç de yeni değildir. Amerikan politik demokrasisini kuranlar, salt teoriye bağlı kalacak kadar saf değildiler; demokratik kurumların iyi işlemesi için kültür koşullarının gerekli olduğunu görüyorlardı. Bu konuda Thomas Jefferson'dan yazılar alarak sayfalar doldurabilirim kolayca. Jefferson bu yazılarda, «politik demokrasi sağlamlaştırılmak isteniyorsa, şunlar zorunludur», diyordu: «Özgür bir basın, genel eğitim, toplantılar ve senli benli tartışmalarla kendi işlerini yöneten birbirine yakın komşu topluluklar.» Onun bu sözleri, İspanyol boyunduruğunu koparıp atan Güney Amerika memleketlerinde cumhuriyet kurumlarının başarısızlığa uğramasından ne denli korktuğunu gösteren bir o kadar sayısız sözleriyle de desteklenebilir.

Jefferson'un, açıkça belirttiği şöyle bir korkusu da vardı: Bu memleketlerde, millî asker zorbalığının yerini yabancı boyunduruğu alabilirdi. Çünkü, gelenekleri buna elverişliydi. Ona göre, arka plânda «kara cahillik, bağnazlık ve kör inançlar» ın bulunması iyi bir belirti değildi. Bir defasında da, Güney Amerika Devletleri için en iyi şeyin şu olacağını söyliyecek kadar ileri gitmişti: Kendi kendini yönetme deneyi onları tam bağımsızlığa hazırla-

yıncaya kadar, bu devletler, Fransa, Rusya, Hollanda ve Birleşik Amerika'nın kollektif garantisi ile İspanya'nın sözde - eğemenliği altında kalmalıdırlar.

Demokrasiyi kuran atalarımızın tutumunda, sonradan görülen güçsüzlüğün asıl kaynağı, özgürlük sorununu, özgürlüğü beslemesi gereken olumlu koşullardan ayrı tutmuş olmaları değil, incelemelerini daha ileri götürmemiş olmalarıdır kendi zamanlarında götüremezlerdi de. Bunun en göze çarpan örneklerini, basına ve eğitime olan inançlarında görüyoruz. Onlar, demokrasiye elverişli koşulları sağlamak için, ille özgür bir basın ve halk okulları gerekir demekte haksız değillerdi şüphesiz. Ne var ki, onlarca, basın özgürlüğünün düşmanı, hükümetin resmî kontrolü ve sansürü idi. Onlar, ne basın özgürlüğünü kısabilecek politika dışı nedenleri akıllarına getirmişlerdi, ne de merkezleşme yolunda pahalıya oturacak ekonomik etkenleri. Eğitimin, zorba bir hükümet elinde bir silâh olabileceğini önceden göremedikleri gibi, Avrupa'da ilk öğretimin gelişmesine, artan askerlik gücünün başlıca sebep olabileceğini de düşünmemişlerdi.

Eğitimin, bütün öğelerine karşı gösterilen sürekli ilgiye rağmen, genel olarak bir şeye yaramamış olmasına Almanya örnek gösterilebilir. Bir zamanlar, okulları öylesine verimli idi ki, Almanya, dünyada okur yazar oranı en yüksek bir memleket olmuştu. Üniversitelerinin bilim çizgisi ve bilimsel araştırmaları, bütün uygar dünyaca ün kazanmıştı. Çok olmuyor, seçkin bir Amerikan eğitimcisi, en yüksek kurumlarımızın güçsüzlüğüne çare bulmak istiyorsak, Alman Üniversitelerini örnek almalıyız, diyordu. Ne var ki, Alman ilkokulları totaliter propagandanın yemi oldular, yüksek okulları da Alman cumhuriyetine karşı birer tepki ve gerilik yuvası haline geldiler.

Bu örnekler basit ve herkesin bildiği şeylerdir Onun için pek o kadar güçlü olmıyabilirler. Ama, yine de şu gerçeği ortaya koyuyorlar: Bir yandan düşünce ve haberlerin çarçabuk yayılması için basın gibi bir mekanizma ile bundan faydalanan genel eğitim olmadan, geniş bir ülkede serbest kurumlar yaşıyamaz; öte yandan, bu etkenler demokrasi için son bir çare sağlıyacak yerde, ortaya bir takım güçlükler çıkarıyor. Basının bayağılıklarla kafaları bulandırması ya da bir fesat tohumu, ya da -tabiî, genel yarar adı altında- bir sınıfın veya bir gurubun gizli çıkarları yararına düşünceler aşılıyan bir âlet olabilmesi dışında, bugünkü dünyanın görünüşü şöyledir: Tek tek olayları yansıtan heyecan uyandırıcı gazete haberleri insanları ya eziyor, ya şaşkına çeviriyor. Yüzyıl boyunca, halk okulları sistemi, görevi gereği, ilk peygamberlerinin deyimiyle «Cumhuriyetin temel direği» olmaya zorlandıktan sonra, bugün öğreniyoruz ki, halk okullarıyla ilgili her şey, resmî kontrol, örgüt, yönetim araçları, öğretmenlerin durumu, öğretilen konular, bunların öğretme yöntemleri, ağır basan disiplin yolları, bütün bunlar ortaya hem bir takım sorunlar çıkarmış hem de okulların demokratik kurumlarla ilişkisi bakımından, geniş ölçüde, gözden kaçmıştır. Gerçekte, değişik teknik bakımdan, bu konuların gördüğü ilgi, asıl sorunu karanlıkta bırakan nedenlerden biri olmuştur.

Yüz yıllarca çekişmeden ve düzme tanrılar peşinde koşmalardan sonra, tabiat bilimleri, bugün, bir takım yöntemler elde etmişlerdir ki, bunlar özel olaylarla genel düşüncelerin etkili bir iş birliği yapmasını sağlamıştır. Ama, toplumsal olayları kavrama yollarına gelince, daha hâlâ, bilim öncesi çağda yaşıyoruz. Oysa, kavranması gereken olaylar, bilimsel bilginin tarihte eşi görülmemiş bir ölçüde uygu-

lanmasının sonuçlarıdır. Toplumsal olayların duyurulmasına gelince, durumumuz şudur: Bir yanda bir takım sindirilmemiş ve biribirinden ilişkisiz, ayrı ayrı duyurulan, giderek, bir takım çıkarlar adına bozulmuş sayısız olay; öte yanda, deneye dayanmıyan geniş genellemeler.

Genellemeler, bağlı olmaları gereken olaylardan o kadar uzak, o kadar toptancıdırlar ki, halk düşüncesinin gereçleri olup, sık sık parti ve sınıf sloganları ve sokak bağrışmaları haline gelmektedir. Bunlar, çok zaman, aydın diline ve terimlerine bürünmüş partizanca tutkuların dile gelmesidir ve halk düşüncesinin gereci olarak, tartışmalarda şuraya buraya serpiştirilmekte ve günün modasına uyup değişmektedirler. Bunlar, hemen her bakımdan, bilimsel genellemelerden apayrıdırlar. Çünkü bilimsel genellemeler, olayların birbiriyle olan ilişkilerini dile getirirler ve daha çok sayıda olayı bir araya getirmekte kullanıldıkları için de bunları, uygulanma alanlarında deneyden geçirirler.

Bir gazetenin baş yazısına şöyle bir bakınca, denenmemiş görüşlerden ne anladığımız kolayca görülür: Bunlar, sağlam bir yargının genel ilkeleri kılığına bürünmüştür. Haber sütunları da birbiriyle bağıntısız bir sürü gündelik olaylarla doludur. Günlük gazetelerin halk oyunda yarattığı **sensationel** (duyumsal) kavramı, ruhbilim kitaplarında incelenen **sensations**, (duyular) terimi ile karşılaştırılınca daha da öğreticidir. Olaylar, güçlü bir izlenim yarattıkları ölçüde sansasyoneldirler ve onlara anlam kazandıracak olan öbür olaylarla ilişkileri kesilmiştir. Bunlar, kaba şeylerden hoşlanan kimseleri çeker. Adam öldürme, aşk dedikoduları vb., bu cinstendir. Bunlara iri puntolar ve renklerle zorlama bir gerginlik kazandırılır. Bir olaya karşılık vermek, duyu işinden çok bir düşünce işidir demek, ola-

yın anlamını yapan başka olaylarla ilişkilerdir demekle birdir. Bu iki kelime gurubu aynı şeyi anlatır.

Bugünkü koşullar altında öğretimin bir sonucu, büyük sayıda insanlarda anlık «ürperti» ler isteği yaratmak olmuştur; bunlar beynin görevleriyle bağlantısı kesilmiş sinir uçlarını uyartan etkilerden doğmaktadır. Demek oluyor ki, dürtmeler, uyartmalar aklı işletecek yolda düzenlenmiş değildir. Aynı zamanda, dış uyartılara bağlı olma alışkanlığı, insanın aklını kullanma alışkanlığını azaltır. Kısacası, bunun daha ağır sonuçları olmamasını her halde, insan tabiatının dayanma gücüne borçluyuz.

Şüphesiz, bilim alanındaki buluşların uygulanmasından doğan yeni âletler, insanları duygulandıran, heyecanlandıran «havadis» lerin alanını genişletmiş, çeşitlerini de büyük ölçüde arttırmıştır. Telgraf, telefon ve radyo, dünyanın dört bir yanında olup bitenleri aktarıyorlar. Bunların çoğu bizde geçici bir heyecan uyandırmakla kalır; elimizden başka bir şey yapmak gelmez. Çünkü, aralarında bir bağlantı ve düzen ilişkisi olmadığı için, insan durumu hayalinde canlandıramaz; bu da, kişisel tepki yokluğunu giderir az çok. Bugünün, haber ulaştırma araçlarının henüz bulunmadığı günlerde memleketimizin köy bölgelerinde oturanlar hesabına hayıflanmaya kalkmadan önce şunu hatırlamalıyız ki, onlar, kendi yaşayışlarını ilgilendiren şeyleri, şimdiki şehir halkından çok daha iyi biliyorlardı. Birbirinden ayrı, bir çok değişik şeyden haberleri yoktu ama, kendi işlerinin yürütülmesiyle ilgili koşulları bilmek ve kavramak zorundaydılar. İnsan teklerine şunu bunu yaptıran etkiler bilinmiyecek kadar uzaklarda kalmıştır bugün. Bizlere gelince, beklenmedik ve hoyratca yollardan bize etki yapan olayların oyuncağıyız.

Özgürlüğün korunmasında rolü olan kültür ko-

şulları üzerindeki bu düşüncelerin etkisini uzaklarda aramamalı. Bu, bizim Cumhuriyet hükümetimizi kuranların benimsediği demokrasi düşüncesinin, şimdi bize aşırı derece basitleştirilmiş şekli gibi görünen şeyle doğrudan doğruya ilgilidir. Onlarla aynı kafada, günlük uğraşlarıyla «teşebbüsü» ve çalışma gücünü kamçılıyan bir takım insanlar vardı. Bunlar, yapacakları işleri doğrudan doğruya etkiliyen -alanı dar da olsa- bir bilgiye sahiptiler. Çünkü bu bilginin kaynağı ellerindeydi. Akılları, kendi önlerindeki işler ve karşılaştıkları sorunlar üzerinde işliyordu. Basın, telgraf, telefon ve radyo, orta insanın haber alanını alabildiğine genişletmiştir. Bu durumun tenbel kafaları, biraz olsun dirilttiğini kabul etmemek akılsızlık olur. Ama, düzenli bir propagandanın kazandığı heyecan yaratma ve bu heyecana bir düşünce katma olanakları bir yana, haberler insandan hiç bir yargı beklemiyen, beklese bile, gereçlerin dağınıklığı yüzünden, hiç bir olumlu işe yol açamıyacak bir takım haberlerdir. Bugün orta insanın dört bir yanı, tıpkı hazır yiyecek, giyecek ve her çeşit ıvır zıvır gibi, hazır düşüncelerle kuşatılmıştır. Hazır düşünce veya eşya yaparken, ataları bunlara kişiliklerini karıştırmıyorlardı. Ataları, genel olarak dünyada olup bitenlerin pek farkında değillerdi ama, kendi işlerinin ne olduğunu çok daha iyi biliyorlardı.

Belediye toplantıları tipinde kendi kendini yönetme yolu; okul yapımı, ilçe vergileri, bölgesel okul yolları, bölgesel vergiler gibi özel işlerin çekip çevrilmesi için elverişlidir. Ama, bugünkü koşullar altında, okul ve yol sorunları, köy bölgelerinde bile, bölgeselliği aşan bir önem taşıyor. Belediye toplantılarına katılma, kamu bilincini uyandırma bakımından iyidir. Ama, bu, bir yurttaşa, ulusal sorunları -ki bugün onlar da dünya koşullarının etkisindedir-

ler- akıllıca yargılama olanağını veren bilgiyi sağlıyamaz. İlk öğretim, eskiden doğrudan doğruya eğitici bir niteliği olan göreneğin yerini tutamaz. Elverişli kişisel görgü yokluğundan doğan boşluk, birbiriyle ilintisiz bir sürü olayın yarattığı karışıklıkla birleşerek, düzenli bir propagandaya elverişli durumlar yaratıyor. Bu öyle bir propagandadır ki, ulusal genliğin (refah) ana «gerçekleri» sayılan az ve oldukça yalınkat inançları durmadan tekrarlar. Kısacası, düzenli bir propagandanın bugünkü gücünü anlamak istiyorsak, mekanik aletlerdeki büyük gelişmenin insan tabiatında yarattığı davranışları hesaba katmamız gerekir.

Bugün, durmadan orta insanı etkiliyen birbiriyle bağıntısız olayların sayıca ve çeşitçe artışından doğan etki, halk arasındaki yoklanmış olmıyan genel bilgilerin pratik olaylar üzerindeki etkisinden çok daha kolay kavranır. Bu etki, insanları, olaylar karşısında eleştiriye değil kabule zorlar. Genellemelerin ya da «ilkelerin»in etkisini küçümsemenin başlıca nedenlerinden biri şudur: Bu genellemeler törelerin içine öylesine sinmiş, onlarla öylesine kaynaşmıştır ki, davranışlarını onlara uyduran kimseler, bu genellemelerin pek farkında olmazlar. Ya da, farkında olsalar bile, onlara sağduyu gerçekleri, özleri gereği apaçık bir takım gerçekler gözüyle bakarlar. Alışkanlıklar ikinci bir tabiat olacak kadar kökleşmişlerse, duragan yıldızlara özgü hareketlerin şaşmazlığına sahip görünürler. Kelimelerle anlatılan ve bir an için ortalarda dolaşan ilkeler ve örnekler, genel olarak, insanların, düşünsel anlamıyla inanmadan ve farkına varmadan hayatlarına karışan şeylerin birer ifadesinden başka bir şey değildirler. Onun için, değişik koşullar altında yaşamış ve değişik alışkanlıklar edinmiş insanlar değişik «ilkeler» ileri sürmüşlerdir. Bu ilkeler, kurumla-

rımıza düşman olan yabancıların getirdikleri bir salgının kaynaklarıdır diye geri tepilmektedir.

Görüşler, bütün insan işlerinin hem en kolay hem en zor kırılan yanıdır. Bu ikilik, görüşlerin, hemen hemen bilinçsiz olarak işe karışan alışkanlıklarla hem ilintisi olmasından hem olmamasından gelir. Bir de söz alışkanlıkları vardır ki, onlar da güçlüdürler. Insanlar, ilk anlamını kaybetmiş bir takım formülleri benimserler. Sadece sözde kalan duanın bile, düşünce ve duygu ayrılıkları yaratmak gibi, pratik bir etkisi vardır. Duygu ayrılıkları bilinçli bir ikiyüzlülük olmıyabilir. Ama, bunlar o çeşit özdensilikler (samimiyetsizlik), davranışlarla tutumlar arasında o çeşit uzlaşmazlıklardır ki, örneğin, bir kimsenin söylediği şeye «inandığı» apaçık meydanda olması, yâni söylediği sözle yaptığı iş arasındaki tutarsızlığın farkında olmaması hallerinde bizi şaşırtabilir. Bu gedikler, bu özdensizlikler, bizimki gibi bir zamanda daha da derinleşir ve genişler. Çünkü, çağımızda, olaylarda ve işlerde meydana gelen büyük değişiklikler ile, formülleşmiş ifadelerde göze batan kültür gerilikleri bir arada gider. Hem, önce aldanan insanlar başkalarını yanlış yola sokmakta en etkili olanlardır. İnsan olaylarının en şaşırtıcılardan biri de, iyi niyetle uzlaşamıyacak kadar mantıksız olan şeylerin «iyi niyet» le yapılmasıdır.

Bu çeşit özdensizliklere, bilinçli ikiyüzlülüklerden çok daha sık rastlanır ve bunlar daha da zararlıdırlar. Bu özdensizlikler, çevrede meydana gelen hızlı bir değişiklik ile birlikte, insanların gösterdikleri tepkilerde ve açık alışkanlıklarında değişiklik olduğu zaman, geniş ölçüde kendini gösterir; bu, çevre değişikliğinden önceki sürede meydana gelmiş olan temel duygu ve ahlâk tutumlarında birer ayarlama olmaksızın yapılır. Bu «kültür gecikmesi» bugün, her yerde kendini apaçık gösteriyor. Koşul-

larda değişiklik oranı görülmedik derecede büyük, hem öylesine büyüktür ki, geçen yüzyılda, insanların yaşama ve birleşme koşullarında, binlerce yıldır görülmemiş değişmeler olmuştur. İşler o kadar çabuk gelişmiştir ki, temeldeki gelenekler ve inançlar, buna hemen hemen adım uyduramamışlardır. Yalnız şurada ya da burdaki insan tekleri değil, büyük insan yığınları, kendilerini çeviren koşullara, öyle bir takım davranışlarla cevap veriyorlar ki bunların, alışık oldukları sözlerle hiç ilintisi yoktur. Bununla beraber, bu sonuncular, davranışlarda değil, kelimelerde bir çıkar yol bulan, duygularla yüklü durumları ifade etmektedirler.

Birer kişi olarak yapımızdaki ahlâk ve din ayrılıklarını hesaba katmazsak, kültürün, bugün özgürlüğü meydana getiren öğelere yaptığı etkileri hiç bir zaman tam olarak ölçemeyiz. Bugünkü düzensiz koşullardan düşünce ve ahlâk bütünlüğü çıkaramazsak, gerçek demokrasinin kurulması işini, ne teoride, ne de pratikte başarı ile ele alamayız.

Bir yandan geçmişe duygu ve sevgi ile bağlı davranışlar, öte yandan yeni koşullara uymak yüzünden zorlama olan alışkanlıklar arasındaki çatlak ve ayrılıklar, günü gününe, sözlerinin ahlâk gereklerine uygun düşünmiyen ve davranmıyan kimselerin durmadan demokrasi diye tutturmalarının başlıca nedenlerinden biridir. Ayrılıklar ister iş adamları, ister, din adamları, eğitimciler ya da politikacılar arasında olsun, sonuç şuna varıyor: Gerçek demokrasiyi yaratan çevre koşullarında daha tehlikeli bir zayıflama meydana geliyor. Demokrasimiz için ciddî tehlike totaliter devletlerin varlığı değildir. Tehlike, kişisel davranışlarımızda ve kurumlarımızdaki bir takım koşulların, yâni yabancı ülkelerde dış otoriteye, disipline ve biteviyeliğe, şef'e boyun eğdirten koşullara benzer koşulların varlığıdır. Demek, savaş meydanı burada, kendimizde ve kurumlarımızdadır.

Amerikan arka - plânı

Avrupa'da diktatörlüklerin ve totaliter devletlerin birden ortaya çıkıvermeleri nasıl bir takım sorunlara yol açmışsa, memleketimizdeki olaylar da bunlara benzer bir takım sorunlar çıkarmıştır karşımıza. Şimdi ortaya atılan sorun, yüz elli yıl önceki demokrasi inancı formüllerinin arkasında gerçekten ne olduğu sorunudur. Kurtuluş Bildirisi'ne, Konfederasyonun kurulmasına ve Federal Anayasanın kabulüne yol açan olayları inceliyen tarihçilere bakılırsa, Ayaklanma'nın başındakileri Büyük Britanya'ya karşı harekete getiren asıl şey, endüstri ve ticarete bir takım özel sınırlar konması, bir de, korkunç vergiler alınmasıdır. Onlara göre, doktrinde özgürlükten ayrılmaz haklara konan birer sınır olarak yer alan şeyler, gerçekte, endüstri işletmelerine yüklenen vergilerdi, bunların ekonomik zararları da ünlü ve etkili kişilerin sırtına biniyordu.

Tarihçiler, Amerikan Devrimi'ne yol açmış saydıkları somut koşulları açıkladıktan sonra, gerek özgürlük, gerek kendi kendini yönetme, gerekse cumhuriyet kurumları üzerinde ileri sürülen düşüncelerin birer aldatmaca olduğunu, bunlarla sadece savaşa ilgisiz kalabilecek kimseleri çelmek amacı güdüldüğünü söylemek gibi acı ve kötümser bir sonuca varıyorlar. Baştakilerin bunlarla yaptığı, daha çok, acısını çektikleri özel kısıntıları genelleştirmek ve bundan baskı kavramını çıkarmaktı. Böylece, özel kargaşalıklardan kurtulup çabalarını, her şeyi kapsıyan bir tek politik ülküde, yâni Kurtuluş Savaşında toplamaya çalışıyorlardı.

Amerikan göçmenleriyle Ingiliz memurları arasındaki fizik ayrılık o kadar genelleşmişti ki, adetâ şu düşüncenin sembolü olmuştu: İnsanın kendi kendine yükselemediği her yönetim, insan tabiatına, insan haklarına yabancıdır. Bugün ruhbilim dilinde, bir bölük insanın özel bir takım kötülüklerden kurtulmak için yaptığı kavga, bütün insanlığın soyut özgürlük uğrunda yaptığı evrensel bir savaş olarak «rasyonalize» edilmiştir; bu «rasyonalizasyon», buhran zamanlarında ortaya çıkan yüceltmeler gibi, insanların sıkıntılara daha iyi dayanmalarını ve ön plândaki kötülüklerden kurtuluncaya kadar savaşma yolunda gerekli gücü toplamalarını sağlar. Bunlar, birer tarihçi olarak, etken özgürlük sevgisi adı verilen şeyin, gerçekte, bir takım özel kötülüklerden kurtulma yolunda bir çaba olduğu sonucunu çıkarmadıkları gibi; bu kötülükten kurtulur kurtulmaz, insanlar yüzlerini özgürlük sevgisinden çevirip, ellerine geçen belirli şeylerden faydalanmaya bakarlar da demiryorlar. Ama olayları anlatışlarından, böyle bir sonuç sezinleniyor.

Bu tarihçiler, insanları toplu davranışa yalnız ekonomik güçlerin götürdüğü ve toplumsal ilişkile-

rin kaynağındaki etkenin üretim güçlerinin durumu olduğu sonucunu da çıkarmıyorlar. Tarihçiler böyle geniş genellemelere girişmeyi göze almadılar. Ama, tarihçi yetileri içinde, Amerikan Devrimi'nin yapılmasında bir takım belirli ekonomik etkenlerin payını; Konfederasyon günlerinin karmaşasından sonra, Anayasaya özel hükümler konmasında değişen ekonomik koşulların etkisini gösterdiler. Çiftçilerle tüccarlar arasındaki çatışmanın politik olaylar üzerindeki sürekli etkisi üzerine dikkati çektiler. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk 30 ya da 40 yılında, Cumhuriyet ve Federal partilerin politikaları arasındaki ayrılık, tarım ve ticaret guruplarıyla kolları arasındaki çatışmayı gösterir, dediler. Onlarca bu çatışmalar, merkezleşmiş ya da merkezleşmemiş hükümete, adalet gücüne, özellikle yüksek adalet mahkemesine, serbest değiş tokuşa, koruyucu gümrük tarifelerine, Fransa ve Büyük Britanya ile olan dış politikaya karşı partilerin tutumlarında yankısını bulan çatışmalardı.

Kurtuluş Bildirisi (1776) ile Anayasa (1787) arasındaki göze batan ayrılıklardan söz ediliyor. Birincisinin, edası bakımından, çok daha radikal olması, Jefferson gibi, hareketin başında bulunanlar arasında demokrasiye en çok inanan bir adam tarafından kaleme alınmış olmasıyla açıklanabilir kolayca. Koşullar onu bu konuda, elbirliğiyle sözcü durumuna getirmişse de, sonradan değişen koşullar, kendisi Fransa'dayken, başkalarını Anayasa Convention' nunda ön plâna geçirmiştir. Birinci halde, memleketin bütün güçlerini, özgürlük adına, yabancı bir düşmana karşı bir araya getirmek zorunluydu. Öbüründeyse, sağlam bir mevki yapmış kimselerin başta gelen ihtiyacı, öyle sanılıyordu ki, düzen ve dirliği yıkma yolunda özgürlüğü bir balyoz gibi kullanan ayak takımının saldırılarına karşı koymaktı. Ayrıca,

çeşitli kolların bir tek federal hükûmet içinde birleşmesi için bir uzlaşma da gerekiyordu. Kurtuluş Bildirisi'nin yazarı, sağlığında kırallık ve oligarşi eğilimlerinin Cumhuriyet kurumlarını baltalamasından korkuyordu.

Tarihçelerin özel durumlarda işliyen özel ekonomik koşulları göstermekle yetindikleri yerde, Marx'çı toplum felsefesi geniş bir genelleme yaptı. Marx'çı felsefenin ortaya attığı genelleme, tarihçilerin inceden inceye gözden geçirdikleri bütün toplumsal değişikliklerin oluşunu ve varacakları sonuçları yöneten yasayı güyâ dile getirmek savındadır. Tarihçilerin gösterdikleri genelleme ise, daha çok, pratik bir özdeyiştir: «Politik bir sonuç elde etmek istiyorsan, ekonomik koşulların bu sonuca yönelmelerini sağlamalısın. Politik bakımdan, kendi kendini yönetmek istiyorsan, endüstri ve bankacılık alanındaki koşulların, kendi politik amacınla çatışmamalarına dikkat etmelisin.»

Bu tutum, sayısız renk farkları gösteren politik düşüncelere ve gündelik politikalara yer vermektedir, yasa dışı bir güç kazanmaya yüz tutan tekelci eğilimleri önlemek istiyen politik davranışlardan tâ endüstri ve bankacılığı «sosyalleştirmek» çabalarına kadar. Marx'çıların tutumu, öte yandan, bilimsel olduğu söylenen evrensel bir yasa koyuyor ortaya. Politik davranış kurallarını da, formüle edilmiş bir (gerçek ya da gerçek sayılan) «yasaya» bağlılıktan çıkarıyor.

Ekonomik etkenin politik koşullar üzerindeki etkisi ister ılımlı, ister aşırı biçimiyle ele alınsın, işe karışan bir takım olaylar, Amerikan birliği kurulduğu zamanki demokratik özgürlük sorununu son derece karmaşık bir hale sokuyor. İlk demokratik teori, ifadesinde yalındı. Çünkü, onu doğuran koşullar yalındı. Bir teori olarak, insan tabiatında geniş-

ölçüde kişisel bir özgürlük isteği bulunduğunu ve bunun kişisel inanç ve davranışları dıştan gelen her çeşit baskıdan kurtarma yolunda bir istek olduğunu ileri sürüyordu. Bu yoldaki inançla birlikte bir başka inanç daha vardı: Kurtuluş savaşına yol açan koşulların doğurduğu bu inanca göre, bu isteğin gerçekleşmesine engel olan başlıca neden, hükümet memurlarının güçlerini alabildiğine genişletmeye kaymalarıydı. Bundan ötürü, bir cumhuriyet hükûmeti kurmak için bu türlü kaymalara karşı bir güvenek sağlamak yeter sanılıyordu.

Bu sonuncu inanç, İngiliz otoritesine karşı bağımsızlık uğrunda açılan davanın bir belirtisiydi. Bir çok insanı eski yurtlarından göç etmeğe zorlamış olan koşulların anısı da bu inancın gücünü arttırıyordu. Bütün Amerikan önderleri içinde en aydın ve en açık sözlü olan Jefferson'da bu inanç, Fransa'da edindiği görgülerle daha bir sağlamlaşmıştı. Orada gördükleri şu düşüncesini desteklemişti: Hükümet baskısı olan her memlekette halk ya örstür ya çekiç. XVIII. yüzyılın sonlarında, Jefferson doktrini, daha henüz ufukta özgürlüğün başkaca düzenli bir düşmanı belirmemiş bulunmasıyla adetâ ters yönden desteklenmiş oldu. Jefferson, endüstri ve ticaretin ilerlemesi ve kalabalık şehirlerin çoğalmasıyla böyle bir düşmanın doğacağını büyük bir korku içinde önceden görmemiş de değildi.

Her halde, bir teori olarak doktrinin özü şu idi: özgür olmak, bir insan teki olarak var olmakla birdi: İnsan ne kadar bireyleşirse o kadar özgürdü. Bu tutum ve inancı iki türlü dile getirebiliriz: Bir görüşe göre, bu, Pioneer (1) lerin içinde yaşadıkları koşulların bir ifadesiydi; bu görüş koşullara uygun-

(1) Pioneer diye Birleşik Amerika topraklarını eke eke batıya giden göçmenlere denilmekteydi.

du ama, birey ve hükümetle ilgili evrensel bir gerçek olarak, baştan başa çocukcaydı. Bir başka görüşe göre, bu düşünce, gerçi bir takım hayal nitelikleri taşıyordu taşımasına ama, insanoğlunun insanca yaşaması için bunun sürekli ve bilinçli bir çaba gerektirdiği yolunda ortaya bir ilke koyuyordu. İster rüyâ, ister hayal deyin, bu görüş, Amerikan hayatı üzerinde büyük etkisi olan bir geleneğe sıkı sıkıya karışmıştır.

Bununla beraber, geleneğin etkisi iki katlıdır. Bir gelenek, bir yandan, kendini doğuran koşulları sürdürüp güçlendirme yolunda bir çabaya götürdüğü halde, öte yandan, gerçekten olup bitenlerin gözlemlenmesini önliyen alışkanlıklar yaratabilir; çöküp giden cumhuriyet kurumlarını hâlâ sapa sağlam gibi gösteren bir yanıltı doğurabilir. Bugün şöyle düşünen kimseler var: Ekonomik gelişmenin anti - demokratik etkisi, asıl demokrasiyi öylesine yıkmıştır ki, demokrasi ancak endüstri ve bankacılığın demokratlaştırılması ya da sosyalleştirilmesi ile onarılabilir. Böyle bir görüşün varlığı, koşullarda büyük bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Malların ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının her hangi politik bir düzen kanalıyla kontrol edilmesi, Kurucu Babalarımız için, uğrunda savaştıkları şeyin bütün bütün yok edilmesi demek olurdu. İşlerin toplumca politik bir kontrol altına alınması yolunda, ılımlı da olsa, bir akım başgösterdi mi, aynı görüş, özel bir güçle ileri sürülüyor; bu ise, «Amerikanlığın» düpe düz ortadan kalkmasıdır, deniliyor. Hangi taraf haklı olursa olsun, önemli olan şu: İkiye ayrılma, demokrasinin gelişmesine elverişli değildir.

Amacımız, değişik toplumsal görüşlerden hangisinin haklı olduğunu kestirip atmak değil. Hükümetin eli kişisel özgürlüğü mutlâka ortadan kaldı-

rır mı? ya da özgürlük düzenli bir politik yardım görmezse, içi boş bir kabuktan mı ibaret kalır sorunu üzerinde düşünmek niyetinde de değiliz. Asıl önemli olan, özgürlük bakımından, eski durumun karmaşıklığıdır. İnsanlar, demokratik kurumları korumak için yönetim görevlerinin genişletilmesi gerekir (ki geleneklerimizi kuranların gözünde asıl savaşılması gereken düşman buydu) demek durumuna düştükleri zaman, bu karmaşıklık daha da artmıştır. Toplumsal felsefe okullarından hangisi haklı olursa olsun, özgürlük ve demokrasi sorunu, salt kişisel davranış ve seçme ile çözümlenebilen **kişisel** bir sorun olarak göründüğü günden buyana, durum değişmiştir. Çünkü, eski görüşe göre, aşağı yukarı gerekli olan şey, teklerin özlerinden ayrılmayan özgürlük isteğini canlı tutmak ve yönetimcilerin davranışlarını gözden kaçırmamaktı. Temel koşullar bunlar olduğuna göre, kendi kendini yönetmenin sürdürülmesi için gerekli yollar basitti. O yollar şunlardı: Sadece birer temsilci olan memurların yurttaşlara karşı kişisel sorumluluğu; genel seçim; memurların yetkilerini ne yolda kullandıkları bakımından hesap vermelerini sağlıyan sık seçimler; çoğunluk kuralı; halk, temsilcilerinin ne yapmak istediklerini öğrenebilsin diye yönetim birliklerinin oldukça küçük tutulması. İnsan Hakları Yasası kabul edilmek ve yürürlüğe konmak şartıyla, bu tedbirlerle birlikte, İngiltere'den aktarılan derebeylik düzenine özgü ne varsa hepsinin ortadan kalkması yetiyordu. Çünkü, İnsan Hakları Yasası, yönetimcilerin, kişisel özgürlüğü çiğnemelerine, örneğin, bir insanın kanunsuz hapsedilmesine karşı koyuyor, söz, basın, toplantı ve din serbestliğini sağlıyarak, kendi kendini yönetme sisteminin ruhsal ve ahlâksal koşullarını koyuyordu onlara göre. Bu hakların korunması sağlama bağlandıktan son-

ra, sözünü ettiğimiz bir kaç basit hükümet mekanizması, özgür kurumların amacını sağlamış olacaktır.

İnsan Hakları Yasası'nı meydana getiren özgürlüklerin gözetilmesini ve hükümet mekanizmalarının işlemesini etkiliyen koşulların yüz elli yıl öncesine kıyasla çok daha karmaşık olduğu açıktır; burası su götürmez. İster ekonomik çabalar üzerinde gittikçe artan toplumsal bir kontrolün gerekli olduğuna inanılsın, ister endüstri ve ticarette özel teşebbüsün mümkün olduğunca yer alması istenilsin, her iki taraf şunu kabul etmek zorundadır ki, soyut. yani kişilerin dışındaki güçler Cumhuriyetin ilk günlerinde kimsenin düşünemiyeceği ölçüde harekete geçmişlerdi.

Kurulmuş ya da kurulmamış öbür şeyler ne olursa olsun, şurası su götürmez ki: Olayların akışına yön vermede kişisel olmıyan (soyut) çabaların oranı kişisel çabalarınkine kıyasla daha büyük ölçüde artmıştır. Makina, el âletlerine kıyasla, soyut bır araçtır. İşlenmemiş topraklar, henüz kullanılmamış ve işe yarar duruma sokulmamış bir çok tabiî kaynakların yerini (yâni insanları Tabiat'la karşı karşıya kişisel ilişkilere sokan, tekleri birbiriyle sıkı ilintilerde tutan şeylerin yerini) artık sezilemiyecek kadar uzakta kalan bir takım nedenler, sonuçlar ve geniş etkili soyut güçler almıştır. Bunun sembolik bir örneği: Oldukça az sayıda işçinin işverenle yan yana aynı atelyede çalıştıkları günle; mal sahiplerinin (patron), yâni birbirini tanımıyan, şuraya buraya dağılmış hisse sahiplerinin yüzünü bile görmiyen yüzlerce, binlerce işçinin modern fabrikalarda çalıştığı gün arasında üretim bakımından meydana gelen değişikliktir. Bu işçiler, işlerin yürütülmesinden doğrudan doğruya sorumlu olan kimselerle, ancak temsilcileri kanalıyla görüşebiliyorlardı. Ayrıca, seri halinde üretim işini yürütmek için gerekli

olan sermaye ihtiyacı da, para bakımından mal sahipliğiyle kişisel sorumluluğu birbirinden ayırmıştır. Mülkiyetin baştan başa anlamı değişmiştir. Eski anlamında «özel» mülkiyet ortadan kalkmıştır. Şöyle de diyebiliriz: Herkesin birbirini yakından tanıdığı köy hayatının yerini, aynı apartmanda oturanların birbirlerini tanımadıkları kalabalık kentler almıştır; bu kentlerde, insanlar, çok zaman, adlarını bile bilmedikleri bir çok kimseyi, politik bakımdan seçmeğe çağrılmaktadırlar.

Bugün önemli olan, bir insanın kendisi ile davranışlarının sonuçları arasına (hattâ kendine dokunan sonuçları arasına) alabildiğine dal budak salmış koşulların girmiş olmasıdır. Zaman ve uzay aralıkları öylesine geniştir ki, istenen sonuca götüren etkenlerin çoğu önceden kestirilemez. Bunlar, önceden kestirilebilseler bile, sonuçları öyle bir takım etkenler doğurur ki, bunlar üzerinde insanın hiç bir etkisi olamaz, depremleri doğuran etkenler üzerinde de olamıyacağı gibi. İşsizliğin, üretimde aşırı bir azalma ile birlikte tekrarlanması, ve sonuç olarak koşulların, işverenle işçi için kararsız duruma düşmesi inandırıcı bir örnektir. İşçilerde beceriksizlikle yetersizliği, işverenlerde de kaygusuzluğu göz önünde tutarsak, bu buhranların tekrarlanması, olsa olsa, her türlü kişisel kontrol olanağını aşan bir takım güçlerin etki yaptıklarını gösterir. Yardımla yaşıyanların oy hakkının ellerinden alınması isteği, borçlarını ödemiyen bütün işverenlerin oy haklarının alınması isteğine eklenince, Kutsal Kitaptaki şu söze hak verdiriyor nerdeyse: Hiç bir şeyleri olmıyanların varmış gibi görünen malları ellerinden alınır.

İşsizliği yaratan koşullar, bugün olduğu gibi, alabildiğine dal budak salınca, politik çaba, çalışan ve işsiz kalan işçiler bakımından koşulların karar-

lı, iş olanaklarının da aşağı yukarı genel ve sağlam olduğu zamanlardakinden çok daha büyük bir önem kazanır. Endüstrileşmiş bütün memleketlerde, hükûmet tasarılarıyla iş sağlama yolunda bir takım hareketler vardır; fabrikacıların ve para babalarının yaşama araçları sağlamadaki başarısızlıklarından doğan kötülükleri para yardımları ve başkaca devlet yardımlarıyla giderecek çareler de vardır. Bu çarelerin, daha çok geçiştirici oluşu, hastalığın nedenleriyle değil de belirtileriyle uğraşıldığını gösterir. Bu da, ayrıca, temel ekonomik koşulların, rast gele tedbirlere baş vurulacak kadar kontrolden uzak tutulduklarının kanıtıdır. Kötülüklerin giderilememesi, kimi bakımlardan da artmış olması, kişisel teşebbüse dönme yolunda bir tepki yaratır, yâni, olayların ellerinde yedek olanaklar bulunanlarca yönetilmesi istenir.

Bu tepkinin geçici bir gelişme göstermesi önlenemez. Çünkü, günümüz Amerikan politikasının başlıca olayı şudur: Seçmenler, her şeyden önce kendilerinin, genel olarak da, memleketin zararını gördüğü kolayca anlaşılan kötülüklerin etkisi altındadırlar. Bu kötülükler az çok iş başındaki partiden bilindiğine göre, şu ya da bu partinin, şu ya da bu politik yönün büyük bir yıkımı önlemek için ekonomik koşulları yeterince düzene sokmadaki değişken güçsüzlüğü apaçık ortaya çıktıkça, ileri geri bir sürü kaymalar olacaktır. Bugünkü politik kurumların, modern endüstrinin çabasına ve toplumsal sonuçlarına yön vermedeki bu güçsüzlüğü, parlamanter kurumlara ve bütün halk yönetim kurumlarına karşı genel bir güvensizlik yaratmıştır. Bu, demokrasiye sağcıların da solcuların da neden aynı zamanda saldırdıklarını açıklar. Birleşik Amerika gibi büyük ölçüde endüstrileşmiş bir memleketin bu saldırının dışında kalacağını düşünmek için hiç bir sebep

yoktur.

Daha güvenli yaşamakla beraber, zengin sınıf zaman zaman baş gösteren ekonomik çöküntülerden bir hayli sarsılmaktadır. Politik hayatta, **square deals, new deals** (1) gibi halkçı akımlardan ilk zarar görenler çiftçiler, fabrika işçileri vb. dır. Bu akımlar onlarda bir takım çöküntüler yaratıyor. Çünkü, günlük yarar ayrılıkları, bu kimseleri, politik bakımdan birleşmekten alıkoyuyor. Ama, hali vakti yerinde olan sınıfın, yâni işveren ve yatırım yapan sınıfın, bundan sarsılmadığını sanmak da saflık olur. Bu sınıf öylesine sarsılıyor ki, politik eylem araçları üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla politikaya atılıyor. Zengin sınıf bakımından «radikal» olan gurupların çabaları arttıkça ve hele bu çabalar duruma kökünden bir çare bulamadıkça, ekonomik bakımdan imtiyazlı sınıfın çabası da artar. Karışıklıklar son haddini bulunca, orta sınıfın «yarar ve düzen» den yana olması sağlanmış demektir. Işin tuhafı şu ki: Birbirinden çok ayrı ekonomik durumları olan iki guruptan gelen güven istekleri, demokratik davranış yollarını bir an önce bırakma konusunda elbirliği etmişlerdir. Birbirine karşıt iki kaynaktan gelen güven isteğinin birleşmesi, Avrupa memleketlerinde, parlamentoların yerini diktatörlüklerin almasına yol açmıştır. Bir Amerikan faşizm akımının doğma tehlikesi buna benzer bir kaynaktan geliyor. Diktatörlük halk tarafından, yâni ekonomik bakımdan daha aşağı olanlar tarafından adamakıllı desteklenmedikçe, ekonomik durumu daha yüksek olan sınıfın bir diktatör-

---

(1) Amerikan Cumhurbaşkanları Theodore Roosevelt ve F. D. Roosevelt tarafından 1901 1908, 1929 - 1935 buhranlarını önlemek için alman tedbirlerin adları.

lük getirebileceğini düşünmek saçmadır. «Güven», sayısız ve çeşitli çıkarları kapsıyan bir sözdür ve bütün bu çıkarların, demokrasinin yaşaması için gerekli olan koşullar üzerinde etkisi vardır.

Kısaca, politik kurumlarımız biçimlenip yerleştikleri zaman, daha önceden akla gelmiyen bir takım ekonomik gelişmeler, halk yönetimi araçlarının işlemesinde bir karışıklık ve kararsızlık yaratmışlar ve giderek, demokrasi kavramına temelden bir gerginlik vermişlerdir. Koşullardaki değişiklik, Jefferson'u korkutan özel bir takım sonuçları (yâni, endüstri ve ticaretin tarımın zararına gelişmesinden doğacak sonuçların çoğunu) aşmıştır. Büyük Britanya'da, endüstrileşme sonunda işçilerin politik gücünün artacağını, ve hükümetin liberal eğilimi üzerinde bu etkenlerin rolü olacağını Jefferson önceden düşünememişti. O güne kadar, başlangıçta Hamilton (1) ile Jefferson'un temsil ettikleri yararların, federal politika gücü karşısında yer değiştirmesinde hiç de şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, Jefferson'un kendi kendini yönetme, halk eğemenliği, hükûmetin sağlaması gereken genel mutluluk ve bollukla ilgili ilkelerine, kendi zamanında öğütlediği politik tedbirlerin tam tersi bir takım tedbirleri desteklemek için başvurulabilir.

Gerçek sorun daha derindir. Genel olarak, toplumsal akımlardaki karışıkhk yüzünden, politik eylemde açık ve belli bir süreklilik yoktur. Başka memleketlerde olduğu gibi, Birleşik Amerika'da da, özel endüstri ve bankacılığın kamusal kontrol altına konulması yolunda genel bir eğilim olduğu su götürmez. Ne var ki, bu akım teoride açıkça belirtilmiş değildir, pratikte ise sonuçları birbirini tutmıyor.

---

(1) Hamilton merkezci federalist'ti; Jefferson ise federalizme de merkezciliğe de karşıydı.

Gerçekte, Herbert Spencer'in, bugün bir çok kanıtlarla ayakta tutabileceğimiz bir tezi var: Buna göre, ekonomik durum, aşağı yukarı, birbirine denk etkenlerin çatışmalarında öylesine karmaşık ve karışıktır ki, kamu gücünün yola koyduğu düzenli her tedbir, önceden görülemiyen -çok zaman da düşünülenin tam tersi- bir takım sonuçlar doğurur mutlâka. Nitekim, memleketimizde, özellikle, tarım ürünlerini kontrol için alınan bir takım tedbirler böyle olmuştur.

Buraya kadar, demokrasinin politik alışkanlıkları ve inançları üzerinde ekonomik koşulların doğrudan doğruya yaptığı etkilerden söz ettim. Bizde yıkıcılık ve baltalama işi, nasyonal sosyalizmin belli bir biçimini benimsemiş olan Avrupa memleketlerindeki ölçüde ileri gitmeğe başlamış değil henüz. Ne var ki, politik demokrasinin günün koşullarına uygunluğu konusunda kararsızlık, bulanıklık ve durmadan artan bir kuşku yaratılmıştır. Bu konuda, görülmesi, kişisel ustalık ve sezişle düzenlenmesi oldukça kolay bir takım koşullar bakımından meydana gelen değişikliğin bir başka sonucunu da kaydetmeliyiz. İnsanların, birbirinden tamamen ayrı olan yetileri içinde, olayların akışını etkilemedeki türlü güçsüzlükleri, bir takım birlikler kurulmasında kendini göstermektedir; bu birliklerin amacı, soyut güçlerin yıkıcı etkisine karşı kendilerini korumaktır. Toplumbilim yazarlarının hemen hepsi şu beylik gerçeği tekrarlayıp dururlar: Eskiden tek tek insanların tuttuğu yeri, şimdi yavaş yavaş bir takım guruplar almaktadır. Örneğin, bir yanda, ücretleri, iş saatlerini ve çalışma koşullarını düzenliyen kollektif bağıtlar yapmak amacıyla sendikalar kurulurken, bir yandan da, satış ve işletme birlikleri, sendikalar, «trust»'ler ve işveren birlikleri -çok zaman, gereçleri silâhla bozmak için kurulan birlikleri- doğ-

maktadır. Toplu davranış, artık teksel çabanın ulaşamıyacağı bir güç kazanınca, kendi başına davranan, kendi kendini yöneten birey teorisi de adamakıllı sarsılmıştır.

Düzenli guruplaşmaların artışı, demokrasi doktrinin «bütün insanlar özgür ve eşit olmalıdır» diyen yönü üzerinde etki yapmıştır. Eşitlik öğretisi, hiç bir zaman, kimi eleştiricilerin sandıkları anlama gelmiş değildir. Bu eşitlik, psikolojik bir ilke değil. bir ahlâk, bir politika ve yasa ilkesiydi. Thomas Jefferson, «tabiî bir aristokrasi» ye John Adams (1) kadar gerçekten inanıyordu. Politika ve yasa eşitliği koymayı böylesine gerekli gösteren nedenlerden biri, şüphesiz ki, apaçık psikolojik eşitsizliklerin varlığı olmuştur. Çünkü, yüksek yetkili insanlar, yetice aşağı olanları, bile bile, ya da bilmeden, köleliğe yakın bir duruma düşürebilirlerdi yoksa. «Tabiat» ve «tabiî» sözleri, davranış yollarını haklı göstermek için kullanılan bütün sözlerin en dumanlılarından, iki anlama gelenlerindendir. Bu sözlerin, uygun sanılan her tedbir ve amacı savunmada kullanılmaları da iki anlamlı olmalarındandır zaten. Bu kelimeler, yerli gerçeği, doğuştan olanı anlatırlar, ve kültürle kazanılandan, görgünün ürünü olandan ayrılırlar. Ama, aynı zamanda, insanların alışmış oldukları şeyi de anlatırlar: İnsanlar, törelerin etkisi altında bu şeye öylesine alışmışlardır ki, ondan ayrı bir şey tasarlıyamaz olmuşlardır. Alışkanlık ikinci bir tabiattır, olagan durumlarda birinci tabiat kadar güçlü ve zorunlu bir tabiat. Sonra, apaçık bir ahlâk eğilimi de vardır: Normal olan aynı zamanda doğrudur; olması gerekendir.

İnsanların doğuştan özgür ve eşit olduğu tezi,

---

(1) Birleşik Amerika Devletlerinin ikinci cumhurbaşkanı (1797 - 1801).

bilerek ya da bilmiyerek, bu iki kelimenin ahlâksal anlamını kuvvetlendirmek için doğasallık değerinden faydalanmıştır. Ahlâksal anlamdaki bu doğasallık politikaya buyruksal (imperative) ahlâk temelini sağlamış; yasa ise teorinin belitsel öncülü olmuştur. Ahlâksal bir hak sayılmış olan bir özgürlükten faydalanış olayların, özellikle, ekonomik olayların akışı içinde, yasa ve politika eşitliğine olan ahlâksal inancı iyiden iyiye sarsmıştır. Buharın, elektriğin vb. ın sarsıcısı etkisinin eşitliğe olan ahlâksal inancı yok ettiğine inanmıyabilirsek de, şurası su götürmez ki, bunların etkisi ortaya yeni ve çetin bir sorun koymuştur. Yasaların, yönetim politikalarının, mahkeme kararlarının eşitlikle özgürlüğün korunması üzerindeki etkileri, doğrudan doğruya ve kişisel sonuçlar açısından ölçülemez sadece. Bunların karmaşık koşullar üzerindeki etkilerini (ki bu, geniş ölçüde bir oranlama işidir) önce tartmamız, sonra da, yeni toplumsal koşulların insan tekleri üzerindeki etkilerinin neler olacağını ayrı ayrı düşünmemiz gerekir.

Başka alanlardaki eşitsizlikler ne olursa olsun, herkes aynı ölçüde akıl ve sağduyu yetisine sahip olsa bile (ki, XVIII. yüzyılın iyimser akılcılığı insanların böyle olduğunu söylüyordu), bu yeti çağımızda politik ve yasal eylemin nedenlerini ve sonuçlarını yargılamada pek ileri gidemezdi. Toplumsal alanda deney denen şey, tabiat bilimlerindeki deneyden apayrıdır; bu, daha çok, beraberinde bir dereceye kadar umut ve bir sürü yorum getiren bir takım sınavlar sürecidir. Yasa koyma işi, tuluatçılıkta olduğu gibi, yerine göre, akıllıca bir uydurma işidir az çok; amacı, bölük pörçük politik tedbirlerle zorlukları geçiştirmektir. Bunun karşısında şu ihtimal var gibi görünüyor: Devlet gücünün bir elde toplanması ve eninde sonunda diktatörlüğe varma-

sı. Yasalar, sadece, anlamları açık olmıyan, uygulanmaları da bir o kadar güç olan bir takım genel terimler koyduklarından, somut olarak ne demek istediklerini anlamak için mahkeme kararlarını beklememiz gerekir. Buysa hem pahalı, hem belirsiz bir yoldur. Bu sebepten, ortaya bir takım geniş yetkili yönetici kurullar çıkmış ve bugün hâlâ Anayasada yer alan üç güç (yasama, uygulama, yargılama) bölümüne aykırı olmasına rağmen, sayıları da artar olmuştur. Diktatörlükten korkan liberal görüşlü kimseler, topluma karşıt olan çıkarları bakımından böyle komisyonlardan zarar görenlerle birleşip toptan saldırıya geçiyorlar. Ama, bilmiyorlar ki, yeni yönetici kurullara büyük bir ihtiyaç vardır ve asıl sorun da, donmuş bürokrasilerin yerleşmesini önliyebilecek olan bir takım koşullar altında, akıllı ve yetkili sivil bir yönetim kurmaktır.

Burada önemli olan nokta şudur: Eskiden gerek teoride, gerek pratikte, özgürlükle eşitlik arasında, doğuştan bir denge, adetâ önceden kurulmuş bir ahenk var sayılıyordu. Özgürlüğün endüstriye ve ticarete uygulanmasıyla ortaya çıkan eşitsizlikler, rastlantıların doğurduğu eşitsizliklere karşı tepkiler yaratmıştır. Yalnız özel bir takım kaygıları olan kimseler, hattâ en demokratik memleketlerde, en elverişli koşullar altında, giderini devletin yüklendiği öğretim gibi bir konuda bile, yoksul çocuklarıyla zengin çocuklarının aynı olanaklardan faydalandıklarını ileri sürüyorlar. Ne var ki, zengin çocuklarının tek yönlü koşullar altında yoksul çocuklarıyla bir arada okumaya katlanmaları, eşitlik bakımından sürekli bir avunma olamaz.

Özgürlükle eşitlik arasındaki ilişkinin ne türlü ele alındığı, guruplaşma ve birleşmelerin (en gönülden olanlarının bile) büyüyüp güçlenmesini önleme yolunda Fransız Devrimi'nin gösterdiği çabada

daha açıkça görünmektedir: Devrimci bir niteliği olan ÖZGURLÜK, EŞİTLIK ve KARDEŞLİK öğretisinin önderleri guruplaşmaların özgürlüğe düşman olduğu kansındaydılar. Bir zamanlar İngiltere'de fesat yuvası sayılan sendikalara karşı konan yasaların kaynağına gelince, bu bambaşkadır. Ama, ister liberal kaynaktan ister gerici kaynaktan gelmiş olsun, guruplaşma ve örgütleşme korkusu ortada bir sorun olduğunu gösterir. Başkan Eliot, sağlığında, nerdeyse kıskançlığa varan bir korku içinde «İşçi birlikleri çoğalırsa, işçiler istedikleri yerde ve istedikleri şekilde tek tek çalışmaz olurlar» derken, bir takım liberallere özgü beylik bir inancı dile getirmiş oluyordu. Bu tutum, bugün «colsed shop» (1) konusunda geniş ölçüde kendini göstermektedir. «Prensip olarak» kollektif anlaşmadan yana olanlar, ilkenın uygulanmasına her zaman yanaşmıyorlar. Burada önemli olan kimin haklı kimin haksız olduğu değil, şudur: Bugünkü tekniğin endüstri ve ticaret alanında yarattığı koşullar, hiç beklenmedik bir şekilde, organizasyonla özgürlük arasında - filozofların karşıtlık dedikleri - bir ilişki sorunu ortaya çıkarmıştır.

Çünkü, hem insan teklerinin geniş ölçüde örgütlere bağlanmadıkça özgür olamıyacakları, hem de böyle örgütlerin özgürlüğü sınırladığı yolunda inandırıcı kanıtlar vardır. Her halde, işçilerin işçi birliklerinde, işverenlerle kapitalistlerin de satış birliklerinde, kombinalarda, işletme birliklerinde, trust'lerde, sendikalarda derli toplu bir şekilde birleşmeleri aynı gelişmenin iki yönüdür; beri yandan, tüketimci halk dediğimiz şu kalıba girmiyen ve belirsiz şey de, belli bir zamanda, gözle görünürcesine bir takım belâlar yarattığı ölçüde, her ikisine bir-

(1) **İşçi grevine karşı tepki olarak işverenlerin işi bırakması.**

den kuşkuyla bakmaya başlar. Geniş ölçüde yoğunlaşmalar ve merkezleşmeler olmadan, (çabuk ulaştırma ve taşıma olanaklarıyla uzay engellerini de ortadan kaldıran) seri halinde üretimi ve dağıtımı açıklayamayız. Bununla beraber, eski demokratik inancın ruhundan çok kelimelerine bağlı kalmış bir çok kimse, ortaya çıkan yeni düzenin özgürlük ve eşitlik ilkelerini yokettiğini ileri sürüp sızlanıyorlar. Bu da, çözümü ne olursa olsun, yep yeni bir sorunun varlığını gösterir.

Parlemanter kurullara karşı gittikçe artan güvensizlik, daha önce de gösterdiğimiz gibi, olayların artan karmaşıklığından doğuyor. Daha çok, bir takım parti yararına seçilen bir avuç insan, günümüzün o kadar geniş ve karışık koşullarıyla boy ölçüşecek bilgi ve ustalığa nasıl sahip olabilir? Cumhurbaşkanının kendine özgü bir takım zorlu inançları olduğu zamanlar, Amerikan hayatında yasama gücüyle uygulama gücü arasında anlaşmazlıklar çıktığı sık sık görülmüştür. Amerikan tarihinden daha geniş bir tarih olayı da şudur: Böyle bir anlaşmazlık halinde, yürütme gücü yığınların temsilcisi gibi davranmaya çalışır; yasama kurulu ise özel yararları destekliyecek şekilde seçilir. Yasama kurullarının gerçek koşullara cevap verme bakımından pek etkili olmayışları şu genel inanç yüzünden de artar olmuştur: Bu inanca göre, yasama kurulları mahkemeler ve yönetim kurullarıyla birlikte, ahbaplık, eğitim birliği, kimi zaman da rüşvet dolayısiyle özel çıkarlardan yanadırlar. Güvensizlik demagoglarla diktatör olmaya elverişli kimselere kolladıkları fırsatları verir. Birinciler ezilen halkı, ezenlere karşı pohpohlarlar; bunlar, tarih bakımından, bilerek bilmiyerek, yeni bir çeşit yobazlığın doğmasına önayak olmuşlardır çok zaman. Heuy Long güyâ şöyle

demiş: Bu memlekete faşizm, demokrasiyi düşmanlarından koruma bahanesiyle gelecektir.

Politika ile ekonominin bugünkü ilişkileri üzerinde yapılacak her hangi bir tartışma, köyün, kentin, devletin ve ulusun içinde bulundukları koşullara kadar uzıyabilir ve bunun sonuçları da ciltler doldurabilir. Bu sonuçlar, endüstri ile hükûmet arasındaki karşılıklı ilişki ve bağlılığın politik demokrasi sorununa yep yeni bir yön vereceği yolundaki görüşü bütün ayrıntılarıyla kuvvetlendirebilir. Bu konuda gösterebileceğimiz örneklerden yalnız birini vereyim. Sendika yasaları olmasaydı, endüstri bugünkü gelişmesine eremezdi. Sendika devletin, yâni politik eylemin bir yaratığıdır; ancak yasama kurullarının ve mahkemelerin eylemiyle vardır. Politik gücün sınırlanmasını ve merkezcilikten alabildiğine uzaklaştırılmasını destekliyen eski kanıtların çoğu, anonim ortaklıkların kurulmasını sağlıyan ilk yasa kabul edilir edilmez, gizli olarak yasa dışı edildiler. Amerika'da ticarete bağlı çıkarlarla hükûmet arasındaki zorlu çatışma, geniş ölçüde, şu soruna dökülmüştür: Devletin yarattığı çocuk mu, yoksa atası mı babanın sonradan yaptıklarını denetliyecek? Devlet yaratığı sendikanın (corporation) mahkeme kararıyla işlemesi, politika hayatı ile ticaret hayatının (hükûmet düzeninin kurulduğu günlerde önceden kestirilemiyen) türlü biçimlerde, birbirine sıkı sıkıya girip karıştığına kesin bir kanıttır. Posta arabaları işliyen günler ile tren ve uçak günleri arasındaki ayrılığı konu alan taşlamalar, endüstrinin gelişmesini sağlıyan araçlardaki değişikliğin insan ilişkilerinde yarattığı geniş ölçüdeki değişmeyi göstermekten başka bir şey yapmıyorlar. Bu yeni ilişkiler haklarla ödevlerin yeni baştan belirlenmesini gerektiriyor. Başlıca sorunun, birer birey olarak insanlar arasında dirlik düzenliği korumak olduğu bir zamanda,

daha önceki hak ve ödev tanımlaması bugünün koşullarına uygun gelmez. Çünkü, bugün iş-birlikleri birer iş birimi olarak insan teklerinin geniş ölçüde yerini almış bulunuyorlar. Değişme zorunluğu da şu sorunun önemini arttırmaktan öteye gidemez: Acaba demokrasinin bugünkü olanakları değişikliğe elverişli midir?

Işte, bir taslağını yapıverdiğimiz görüşlerin ortaya koyduğu temel sorun budur. Şu ya da bu tarafın ileri sürdüğü türlü plân ve tedbirlerden önce gelen bir sorundur bu. Örnek olarak şu kanıtı alalım: Madem endüstrinin **gelişmesi**, iş ve sermaye yönünden kollektif olmuştur, mülkiyet de kontrol işi de kollektif olmalıdır, dolayısıyla, gelirlerden, faizlerden, dividantlardan gelen özel kazançlar da ortadan kalkmalıdır. Demokrasinin korunması yolunda güdülen bu amaç, demokrasi bakımından şu sorunu ortaya çıkarıyor: Bu amaç demokratik yollarla gerçekleşebilir mi? Demokratik araçlarda değişiklik yapılabilir mi? Diyelim yapıldı. Peki, o zaman, mallarla hizmetlerin üretim ve dağıtımı, acaba demokrasinin düşmanı merkezleşmiş bir güç olmaksızın sağlanabilir mi? Bu iki sorundan ilki uyanık sosyalistler arasında derin bir ayrılık yaratmıştır. Kimilerine göre değişme, bilinen demokratik yollarla sağlanabilir. Ama, daha büyük ve şimdilik daha güçlü bir bölük sosyaliste göre ise, demokratik devletler asıl ortadan kaldırılması gereken şeylere sıkı sıkıya bağlıdır; onun için, değişmenin bugünkü politik hükümetlerin her hangi bir yoldan zorla devrilmesi ile sağlanacağına ve devlet gücünü işçi temsilcilerine, üstelik kent fabrikaları işçi temsilcilerine vermek suretiyle yapılabileceğine inanmak saçmadır; ya da, daha kötüsü, domuzuna bir aldatmacadır. Bu görüşe bakılırsa, politik devlet, özü gereği ağır basan politik sınıfın elinde öteden beri bir si-

lâh olagelmiştir ve olagelmektedir; bu sınıf burjuva kapitalizmi olmakta devam ettiği sürece, değişme ancak burjuva kapitalizminin devrilmesiyle elde edilebilecektir. Onlar için değişmez bir kuraldır bu.

Diyelim, büyük değişiklik şu ya da bu yoldan oldu. Peki, sonra ne olacak? Bu soruyu sormak, pek de öyle önem verilmiyen temel soruna dikkati çekmek demektir hemen hemen. Verilen cevap, çok zaman, şuna varır: Her günün dertleri de mutlulukları da kendine yetmektedir. Madem şimdiye kadar kurulmamış bir düzenin ayrıntılarını düşünmek olmıyacak bir şeydir, öyleyse, yapılacak şey, insanların ya var güçleriyle kanlı bir devrim yapmaları, ya da barış yoluyla sosyalist bir topluma geçmek için gerekli eğitim yolundan faydalanmalarıdır Bu ikinci bölük sosyalistlerin çoğu, demokratik geleneğimiz içinde kalarak şöyle düşünüyorlar: Demokratik yolların durmadan kullanılmış olması bu yolları öylesine geliştirip olgunlaştırmıştır ki, özel bir takım sorunları her seferinde etkili bir şekilde ele alabilirler. Bununla beraber, sosyalizm denince, halkın sosyalizm ile (demokrat sosyalistlerin, geçici bir aşama olarak kabul etmekle beraber var güçleriyle karşı koydukları) devlet ya da hükûmet sosyalizmini bir sayması, bu soruna büyük bir önem verilmemiş olduğunu gösterir. Yalnız, sendikalist sosyalistler bu sorunu daha belirlice ele almışlardır.

Bugüne kadar, endüstri üzerindeki toplumsal kontrol, hükûmetin kanadı altında, özellikle, hükûmet memurlarının uyguladıkları mülkiyet hak ve tüzükleri biçiminde kendini göstermişti. Nasyonal sosyalist, bolşevik - sosyalist ve demokratik memleketlerde durum böyledir. Devlet sosyalizminin devlet kapitalizminden özce ayrı olduğunu henüz ne teori göstermiştir, ne pratik. Hükûmet eyleminin «selfgovernement» (kendi kendini serbestçe yönet-

me) sistemine düşman olduğu yolundaki eski inancı bütün bütün bırakmak zorunda olsak bile, politik güce sahip memurların bu gücü gelişi güzel kullandıkları yolundaki tarihsel gerçeği pek öyle kolay kolay çürütmüş olamayız. «Endüstriyi özel ellerden kurtarmalı» şeklinde dile getirilen inanç, yeni endüstriye hâkim özel ya da kişisel ellerin kamu zararına çalıştıkları ve bu bakımdan yeterince denetlendikleri ispatlanmadıkça, pek çocukça bir inanç olmaktan kurtulamaz. Sorun demokratik yollarla çözümlenemez demiyorum. Endüstrinin «sosyalleştirilmesi» ardından ister istemez, laissez - faire bireycilerinin önceden bol bol haber verdikleri kışla düzeni gelecektir de demiyorum. Benim dediğim şu: Demokrasi sorunu yeni bir biçim almıştır; bunda, günümüzün ekonomik etkenleriyle demokratik amaç ve yollar arasındaki ilişki üzerinde işe yarar pek az deney var.

Elverişli deney yokluğu karşısında, birbirine karşıt bir takım genel teoriler konmak isteniyor ortaya: İnsan sorununun Sosyalizm - Bireycilik biçimindeki alışılmış ifadesi, bir yandan bugünkü toplumun ekonomik etkenlerindeki ayrılıkların tepkesel ifadesi oluyor, bir yandan da genel aykırılık örneği. Düşüncelerde böylesine ayrılıklar olunca, her teori öbürünün zayıf yanlarından faydalanıyor, bu yüzden de bulanıklık artıyor. Endüstrinin «sosyalleştirilmesiyle» yeni bir toplum düzeninin kurulacağını ummak ham hayâldir. Çünkü bu, özel kazançların, faizin, gelirin, dural yatırım kazançlarının ortadan kalkması demektir. Pioneer'lerin tarımsal toplumu içinde bir anlamı olan kişisel bağımsızlık, «inisyatif» ve başka nitelikler ile endüstrinin ilintisi üzerinde boyuna çene yormak da bir o kadar gerçeğe aykırı düşer. Bugünkü sözde - kapitalist düzen ile demokrasi arasında önceden kurulu bir uyum bulunduğu

düşüncesi, tarihin gördüğü en saçma bir metafizik düşünce örneğidir.

Çıkarlar, partiler ve hizipler arasındaki çatışmalar, özellikle, zararlıdır, çünkü, sorun bütün insanları ilgilendiren bir sorundur; onu ele alış şekli ve ondan çıkarılan sonuçlar da, aynı ölçüde, bütün insanları ilgilendirir. Yapılması gereken ilk şey, bilimsel işbirlik üzerinde durmaktır. Teorik olarak şöyle düşünebilir ve diyebiliriz: Çıkarlar arasındaki çatışma, uzun ömürlü her çözümde birbiriyle uzlaştırılması gereken ilgili çıkarları daha da açıkça ortaya koyabilir. Ne var ki, her iki taraf, gerçeğe çoktan beri sahip olduklarını söylerlerse (ki bu, alınacak tedbirleri belirtmek için bilimsel incelemeye yer yoktur demeğe varır), partiler arasındaki üstünlük yarışı bir takım ayrılıkların ve karışıklıkların kaynağı olur.

Bu bölümdeki konuşmamız tek yönlü oldu, çünkü kültürümüzün yalnız ekonomik aşaması üzerinde durduk. Ama, endüstrileşme ve ticaretleşmenin bugünkü kültür niteliklerini belirlemede öyle bir yeri var ki, bunların koşullarını incelemek gerekir. Ne var ki, ekonomi üzerinde durmayı haklı gösteren olaylar, iş - birliğine dayanan demokratik sorunun, salt ekonomik yönü ele alınarak çözümlenebileceğini göstermez. Şundan ötürü göstermez ki, endüstride olsun gelirlerin dağıtımında olsun, istenilen değişikliği yapmak için gerekli olan tedbirlerin yürütülmesi bilimdeki, ahlâkta ve ortak deneylerimizin öbür yönlerindeki değişikliklerin yardımı ile olur. Olaylar açıkça gösteriyor ki, tam demokratik bir deneyin ekonomik ve yasal bütün koşulları bugüne kadar var olmuş değildir. Olaylar, ister olumlu ister olumsuz yönden, bütünden ayrı bir takım etkenlere üstünlük tanıyan teorinin eleştirili bir incelemeden geçmesini gerektirmektedir. Etkileştirinin anlamı karşıtlık içinde daha bir açık görülecektir.

totaliter ekonomi ve demokrasi

Yeni bir yönü olan toplumsal akımlar beraberlerinde bir takım basitleştirmeler getirirler. Hayal gücü görüş birliğini karartabilecek şeyleri farkedemez; tasarılar toplaşık güce engel olan şeyleri göremez. Hesaba katılmıyan şeyler, neden sonra farkedilir ve programın başarısızlığa uğramasında bunların bir payı olduğu görülür. Coşku günlerinin ardı sıra aldanmalar, hayal kırıklıkları sökün eder. Umudun ardından serin kanlı düşünce ve eleştiri gelir. Geniş ufuklu her toplumsal görüşün pratik değeri üzerinde yılgıya düşer insan çoğu zaman. Romantik bir ülkücülük süresinin ardından katı gerçekçilik denen şey gelir: Buysa duygusal bir hayal kırıklığıdır aslında. İşte, totaliter devletler ortaya çıkıncıya kadar büyük ölçüde biz bu durumdaydık. Bu devletlerin doğuşu bir meydan okumay-

dı, bizleri temel ilkeyi yeni baştan ele almaya zorlıyan bir meydan okuma.

Bir önceki basitleştirmeden elde edilen üstünlükleri görmezlikten gelmek kolaydır. Elde edilen iyilikler ve görülen zararlar ya işin kaynağına ya da sonraki eleştirilere bağlanmaktadır. Basitleştirme, insan işlerinde yeni ve etkili bir eğilimin açıkça ortaya çıkarılmasına yaradığı ölçüde faydalıdır; bu eğilimin daha bütünce, daha özgürce gerçekleşmesi insan hayatını zenginleştirebilir. Yeni etkeni ön plâna getirmekte aşırılığa kaçılıyor. Bu etkenin varlığını kabul etme, onu geliştirmeye yarıyor: Öyle ki, az çok bilinçsiz olması gereken etkisi bilinçli oluyor. Kötülük şurdan geliyor aslında: Kurulan teori, geçici bir takım koşullara uygulanacak ve belirli sınırları olacak yerde, sanki her zaman, her yerde uygulanırmış gibi, kesin bir ifadeye bürünüveriyor. Sonra, koşullardaki değişiklik düşünceyi etkisiz kılınca, yine bir tepki doğuyor, bu sefer genel bir tepki. İlk temel düşünce salt kuruntu diye bir yana atılıyor ve işte o zaman, temel düşünceyi doğuran koşulların tam tersi bir akım aynı kesinliğe varıyor.

Tabiat bilimleri ve onlara bağlı teknik doğdu doğalı, genel olarak, iki çeşit basitleştirme yoluna gidilmiştir. Teoriler ya insan etkenini, ya insan tabiatından alınan öğeleri, ya da çevrenin «dış» etkenini aşırı derecede basitleştiriyorlar. Halkın düşünceleri, çok zaman, her görüşten bir takım öğeler alıp onları gelişi güzel düzenliyen, az çok karışık ve tutarsız bir yamalı bohçadır. Bu bölümde, ya da ondan sonrakinde, tek yönlü basitleştirmeleri aşırıya vardıran iki tip teoriyi ele alarak aydınlığa varabiliriz ancak. Bu aşırılıklar, her ne kadar öncüller (premises) bakımından mantıklı iseler de, öncüllerin kesinliği yüzünden işgücünü yanlış yollara sürüklemektedir. Bu yoldan ortaya konan bir teori, bir yan-

dan, olaylara insan tabiatı öğelerinin **çatışması**, birbirini etkilemesi gözüyle bakmaya zorlıyan bir tutuma, bir yandan da, kültür koşullarına karşıt oluyor. Olayların açıklanmasında, şu ya da bu etken, çatışmanın bütün nedeniymiş gibi gösteriliyor. Bu bölümde, insan etkenini nerdeyse hiçe indiren bir teoriyi eleştireceğim. Bu teori olayları yalnız çevrenin koşulları açısından açıklıyor ve politikaları o açıdan kuruyor. Etkileşme işindeki bu etkenin bütünden ayrı tutulup yüceltilmesinden doğan kesinciliğin (absolutisme) tipik bir örneği olarak Marx'çılığı göstereceğim. Çünkü, Marx'çılık hem günümüzün modasıdır, hem toplumsal değişmenin biricik bilimsel teorisini, dolayısıyla da gelecekteki değişmenin yolunu temsil ettiğini ileri sürmektedir.

Gerek pratik alandaki tartışmalarda, gerek duyguların kızıştığı parti tartışmalarında rol oynadığı için, teoriyi burada «nesnel» (objectif) ya da gerçekçi diyebileceğimiz bir kesincilik örneği olarak, ayrıca günümüzün sorunlarına ışık tutması bakımından ele alacağımı söylemek gerekmez her halde. Çünkü, bu teoriden yana olanlar, teorinin özü gereği, tutumlarında öylesine kesin oluyorlar ki, kendi görüşlerine karşı yapılan her eleştiride, bilerek bilmiyerek, bir sınıf eğilimi görüyorlar. Onların tutumuna, bugün her türlü aykırılığa «faşist artığı» diyen bir tutumdur, diyebiliriz kısaca. Eleştirinin amacı, ne ekonomik etkenlerin toplum içindeki rolünü hiçe indirmektir, ne de, bugünkü ekonomik rejimin demokratik özgürlüğe karşıt sorunlar yaratmaya eğilimli olmadığını ileri sürmektir dersem, bağımlı olmıyanlar beni daha kolay anlıyacaklardır. Bunlara kabul edilmiş gözüyle bakılır daha çok. Eleştirinin amacı, varlığından kimsenin şüphe etmediği bu etkenin (yâni ekonomik etkenin) bütünden ayrı tutulması ve **bütün toplumsal değişikliklerin** nedeni

diye gösterilmesiyle ne gibi sonuçlar doğacağını ortaya koymaktır. Eğer demokrasinin tam ve katıksız olması isteniyorsa, mal ve hizmetlerin bugünkü üretim ve dağıtımı üzerindeki kontrol sistemi kökünden değişmelidir diye düşünebilir insan, ama yine de eleştirmeyi kabul edebilir - daha doğrusu, değişmenin gerekli olduğuna inandığı için bunu kendisi yapabilir ya da başkasının yapmasına katlanır.

Marx'çılarm bir tek etkeni, yalnız etkileşme işinde işliyen bir etkeni bütünden ayırmaları şu demek oluyor ki, belli bir zamanda ekonomik verim güçlerinin durumu, eninde sonunda, toplum, yasa, bilim, sanat, din ve ahlâk alanındaki bütün iş ve ilişki şekillerini yaratır. Ilk ifadelerinde önemli bir nokta vardı ki, daha sonraları Marx'çılar bunu bilmezlikten geldiler. Çünkü, onlara göre: Politik ilişkiler, bilim vb., bir defa meydana geldiler mi, sonraki olayların nedenleri gibi etki yaparlar ve bu yetenek ile de, kendilerini doğuran güçlerin etkisini bir dereceye kadar değiştirebilirler.

Bu noktayı sonradan unutmuş görünmeleri, sayfa altına not olarak koymaları rastgele değildir bütün bütün. Çünkü, bu noktaya pek de öyle önem vermemek için işe yarar bir takım nedenler vardı ortada. Bu kabul edilirse, soyut olarak teoriye değil, sadece yaşıyan koşullara bakmak, bugün birer neden durumuna geçmiş olan ikinci derecedeki etkenlerin, belli bir zamanda, ne gibi sonuçlar yarattığını göstermeğe yeter. Buna karar vermenin tek yolu, şunu araştırmak ve şunun üzerinde durmaktır: Örneğin, hangi etkiler, yalnız bilimin, hangileri yalnız ekonomik üretim güçlerinin eseridir. Bu yolu benimsemek ve tutmak ekonomik belirlemenin evrensel ve kapsayıcı niteliğini bir yana atmak demektir. Bu ise, göreceli ve çok yönlü bir tutuma varmak, yâni birbiriyle çatışan bir takım etkenleri göz önünde tut-

mak olur ki, bu etkenlerin en önemlilerinden biri, şüphesiz, eknomik etkendir.

Bu nokta, Marx'ın isteği dışında daha geniş ölçüde kabul edilmiş olsaydı, Marx tarihte daha sivrilmiş bir duruma yükselirdi. Politik ve yasal kurumların belirlenmesinde ekonomik koşulların önemini görmüş ilk insan diye de ortaya çıkmış olmazdı. Kurumlarla koşullar arasındaki sıkı ilişki Aristo'nun politik felsefesinde hemen hemen beylik bir düşünce halindedir. Bu ilişki, Amerikan Cumhuriyetini kuranları etkilemiş olan İngiliz yazarlarınca bir başka biçimde tekrarlanmıştır. Amerikan Cumhuriyetinin kurucuları mal mülk dağılımının belli bir durumu ile halk hükûmetinin güvenilir şekilde yürütülmesi arasındaki ilişki üzerinde adetâ ağız birliği etmişcesine durup direndiler. Ama, Marx kendinden önce kimsenin yapmadığı şekilde, mal mülk ilişkilerinden üretim güçlerinin etkisine yükseliyor. Ayrıca verimlilik güçlerinin gerçek durumu ile, belli bir zamandaki üretim durumunu birbirinden ayırdediyor ve çoğu zaman bu sonuncu durumda rastlanan geriliğe değiniyor. Geriliğin nedenini sayısız ayrıntılarla şöyle açıklıyor ve diyor ki: Bu gerilik, üretim güçlerinin, daha önceki üretim rejiminin koşullarına bağlı kalmış olmasından ileri gelmektedir. Marx'ın bu son görüşten başlıyarak zamanının işleriyle ilgili eleştirisi hem etkiliydi, hem de uzun ömürlü bir değer taşıyordu.

Ne var ki, Marx'ın yaptığı basitleştirmenin büyük erdemi (onu aşırı biçimiyle benimsiyenler için) şuydu: Bu basitleştirme eski toplumsal devrimcilerin romantik ülkücülüğü ile «nesnel» ve bilimsel çözümleme dedikleri şeyi birleştiriyordu; bu çözümleme, her şeyi kapsıyan bir tek «yasa» da buluyordu ifadesini. Ayrıca bu yasa ezilen ekonomik sınıfın, en son kurtuluşunu gerçekleştirmek için, tutacağı

yolu da gösteriyordu. Çünkü teori, gerek tarih gerek toplumbilim araştırmalarında kullanılacak bir görüş sunmakla kalmıyor, çok daha ileriye giderek «Toplumsal değişmenin yönünü ekonomik ilişkiler çizer» şeklinde tek ve biricik yasayı da dile getirdiğini ileri sürüyordu. Bu yasa, ekonomik bakımdan belirli ve birbiriyle sürekli savaş halinde olan sınıfların varlığı yasasıdır: Sınıflar arasındaki bu savaş, toplumsal değişmeye öyle bir yön verecektir ki, üretimci sınıf, geçmişte kendini boyunduruk altında tutumuş olan bağlardan kurtaracak, en sonunda da sınıfsız bir toplum doğacak.

Insan bir çeşit ekonomik gerekircilik (determinisme) düşüncesini pekâlâ kabul edebilir. Ama, bunu kabul etmek bir insanı Marx'çı yapmaz. Çünkü, Marx'çılığın özü şudur: Sınıflar arasındaki savaş bir yoldur; ekonomik güçler toplumsal değişmeyi ve ilerlemeyi bu yolla gerçekleştirirler. Bu yasa tarih olaylarının incelenmesinden çıkarılmış değildi, Hegel'in fizikötesi diyalektiğinden geliyordu. Bunun ne yoldan alındığı Marx'ın şu sözünden anlaşılıyor: «Ben Hegel'i kendime göre sunuyorum.» Hegel'in sistemi diyalektik idealizm sistemidir; bu sistemde mantık kategoryaları (evrenin akıl yapısının eksik ve yarım her türlü anlatılışındaki bir zorunlukla) kendi karşıtlarını doğururlar; öte yandan, bu karşıtların birleşmesi eşyanın tabiatını daha tam ve daha yüksek bir şekilde kavramayı sağlar; öyle ki, sonunda, olanaklı bütün görüşler, görünürdeki bütün çatışmalarıyla birlikte, her şeyi kapsıyan bir tek sistemin **organik** öğeleri olurlar.

Marx, diyalektik idealizmi diyalektik materyalizm'e çeviriyor; bunu yaparken de çatışma diyalektiğini, birlik ve en son uyum aracı olarak alıkoyuyor. Etken (active) güçlere gelince, bunlar da, artık ideal'lar değil, ekonomik sınıflardır. Görülüyor ki,

Marx'ın «maddeciliği», sadece fizik biliminin sonuçlarına dayanan «düpe düz» maddecilikten apayrıdır; nitekim, en son aşamadaki sosyalizm, yâni sınıfsız toplumun en son bireşimi de eski komünistlerin «utopik» sosyalizminden apayrıdır. Bu sonuncuya utopik diyorum, çünkü, eski komünistler, insanların bir takım değerleri üstün tutmalarını destekliyor, giderek, ahlâksal etkenlere bir nedenlik (causal) gücü tanıyorlardı böylece. Marx'a göre (tıpkı Hegel sisteminin mantık kategoryaları gibi) ekonomik gelişme, ister istemez son amacına yöneliktir. Böylece, Marx'çılık yalnız Hegel sisteminin idealist akılcılığını atmış ve onu var gücüyle suçlamış değil, aynı zamanda Marx'ın kendisi de, bilim adına, insanların değer yargılarında devindirici (motrice) bir güç olmadığını ileri sürmüştür.

Bir tek romantik kesincilik tipi yerine, bilimin ve bilimsel yasanın kazanmakta olduğu güvene daha uygun bir başka tip gelişti. Bütün toplumsal olaylar için bir takım yasalar koymak şaşırtıcı bir zekâ başarısıydı; kesin bir zorunlukla işliyen bir yasa koymak ve toplumu kendi diyalektiği ile belli amacına doğru götüren burjuva kapitalizminin içindeki «çelişmeleri» insanlar için kavranabilir bir duruma getirmek daha da şaşırtıcıdır. Böylece, tarihin yasası devrimci eylemin yasası oluyordu; bu amacın açıkça görülmesi, bütün coşku ve güçlerin bu amaçta toplanması için ne yapılabilirse hepsi yapılmıştı.

Toplumsal olaylarda zorunluk, gelişme ve «evrim» kavramlarının havası daha yüzyıl önceden kurulmuştu; bu evrim düşüncesi Darwin'in biyolojik gelişme kavramından önce vardı. Kant, zorunlu nednelik kavramının tabiî bilimler için gerekli olduğunu söylüyordu. Hele Kant bilim alanı ile özgürlüğün hüküm sürdüğü ahlâk davranışları arasında kesin bir ayırma yaptıktan sonra, Alman bilginleri,

sorgusuz sualsiz bu düşünceyi haydi haydi benimsediler. Hume'un zorunluk düşüncesi üzerindeki eleştirisi, küşümcülüğe kaçıyor diye daha o zamandan iyi karşılanmadı. Kısacası, Kant, Hume'a gerekli cevabı vermiş gibiydi.

Hemen her çeşit inanç sahiplerince bir toplumsal olaylar bilimi yaratmaya çalışıldı; bu iş için de «zorunlu yasa» düşüncesi kaçınılmaz sayıldı. Auguste Comte **sociologie** sözcüğü ile kapsayıcı bir bileşimin adını koymuş oluyor ve bunun temeline de zorunlu ve üç aşamalı gelişme «yasasını» yerleştiriyordu. Daha sonraları Herbert Spencer kozmik, biyolojik, psikolojik ve toplumsal bütün olayları içine alan bir deyim bulmakta güçlük çekmedi. İnsan olaylarını bilimsel bir düzen içinde toplama çabasına eskiden girişmiş olanlar zorunlu «evrim» aşamaları ilkesini şu ya da bu biçimde kullandılar.

Geçen yüzyılın kırk seneleri, vaatlarla dolu radikal politika akımlarının yılı oldu aynı zamanda. Bütün bu akımların belirli bir eğilimi vardı: Bunların bazısı, o günlerde, özellikle Fransa'da, açıktan açığa sosyalist ve komünist akımlardı. Bir süre Almanya'da Hegel felsefesi çok ağır bastı. Öyle ki, bütün önemli ayrılıklar, hep Hegel okulunun kolları arasındaki ayrılıklardan başka bir şey değildi. Bütün bu durum ve koşulları bir arada düşünürsek görürüz ki, Marx'ın, ekonomik yönden yorumladığı Hegel diyalektiğinde, toplumsal değişmeler bilimine sağlam bir temel ilke bulmuş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu ilke, aynı zamanda, devrim hareketinin pratik çalışmalarına yüksek bir amaç da sağlıyordu.

Daha önce söylediğim gibi, önemli toplumsal akımlar, pratik çabalarına, hiç değilse sözde yol göstermek, ayrıca onları **ex post facto** haklı çıkarmak için bir çeşit felsefe kurdular. Alman kültürü,

özellikle, bu yönde ateşli ve verimli oldu. Onlarca, gerçek koşulları bir başka temel açısından ele almaya kalkışanların hepsi birer «görenekçi», yâni, aşağı yukarı birer şarlatandı. Marx'çılara göreyse, salt maddî bir kaynağı olan yasadan başka her hangi bir yasayı kabul edenler ham hayalciydiler. Bu sebepten, diyalektik formülün modern filozofların (bilimsel olmıyan anlamda) en metafiziğinden alınmış olması Marx'çı bileşimin sürümüne engel olmadı. Çünkü, bu bileşimin pratik niteliği yalnız gerçek koşullarla ve Marx'ın ermişçe sözleriyle değil, aynı zamanda ve özellikle sınıf çatışmalarının artışı ile de sağlamlık kazanıyordu.

Sınıflar arasındaki savaş kavramı zamana uygun özel bir nitelik kazandı. Çünkü, buna göre, o günün sınıf çatışması burjuva kapitalistlerin işçi sınıfıyla olan savaşıydı ve fabrikalarda çalışan gündelikçi işçilerin toprakları olmadığı gibi başkaca her hangi bir yedek sermayeleri de yoktu. Marx'ın Büyük Britanya'daki fabrika düzeni üzerinde yaptığı somut incelemeler, genel teorisini (her teori için doğru olan genellemeyle, örneğin, gittikçe kötüye varan dönemsel ekonomik buhranlar, guruplaşmalara ve toplaşmalara doğru gidiş gibi sayısız ekonomik genellemelerle) destekledi. Olmazcılığı olurlaştıran romantizmi (1) şunu öğretiyordu: Sınıflar arasındaki savaş, işçi sınıfının geçici aracılığıyla eninde sonunda sınıfsız bir toplum kurmakla sona erecektir. Bu toplumda, devlet politik bir bastırım gücü olarak ortadan kalkacak; bütün politik araçlar genel yarar işlerinin demokratik yönetim öğeleri halini alacaktır. Her çeşit bastırım gücüne karşı o-

---

(1) Burada Hegel diyalektiğinin üç terimi, yâni, tez, antitez ve sentez demek isteniyor.

lan anarşist bile, bu sonuncu düşünmekten haz duyacaktır.

Marx'çılar, kendi inançları ile geçmişin dinsel sistemleri arasında hiç bir benzetmeyi kabul etmiyorlar. Ne var ki, bütün kesincilik hareketleri dinsel bir kılığa bürünmek ve geçmişteki savaşçı dinlere özgü bir çeşit duygusal çaba ve coşku uyandırmak isterler. Ayrıca, dinsel kaygu ve çatışmalarda, bugün artık düşünemiyeceğimiz bir takım çıkarlar rol oynamaktaydı. Demek oluyor ki, onlar aslında bugün uzaktan göründüklerinden çok daha pratikler. Marx'm monolitik ve özü bakımından kurgul (Speculative) olan öğretisi de, günün koşullarıyla ve bu koşulların doğurduğu yeni baskı şekilleriyle ilgili pratik bir renge bürünüverdi. Teori ile pratiğin bileşiminde, yâni olayların soyut bir teoriye belli bir renk verdiği, teorininse ilham kaynağı olduğu ve ona sloganlar sağladığı bir bileşimde yeni veya özel bir yan yoktur. Yorumlar hep boşlukları, gedikleri doldurmaya, tutarsızlıkları gidermeye yararlar. Kesin olan her inanç da yorum inceliklerine sınır konamıyacağını gösterir. Onun için, gerçekten olup bitenler «dogma» ile uzlaştırılabilir; dogma ise alttan alta olayların suyuna gidebilir.

Marx'çı felsefenin kuramsal (teorik) yanına bütün derinliğiyle girmeye değmez. Burada önemli olan Marx felsefesinin toplumsal gelişmenin salt **bilimsel**, bilimsel olduğu için de kaçınılmaz olan bir şekline destek olduğu iddiasıdır. Marx'çılık, özellikle bilimsellik özentisinde, edebî eserler için söylenen anlamda eskimiştir. Çünkü, her şeyi kapsıyan bir tek evrensel yasa **zorunluluğu** ve böyle bir yasanın araştırılması nasıl 1840'ların düşünce havasına özgü bir nitelikse, **olasılık** (probability) ve **çokçuluk** (pluralism) da bilimin bugünkü durumuna özgü öyle bir niteliktir. Son gelişmeleri izliyenlere, zorunlu

nitelik kavramının eski yorumunda sarsıntılar geçirdiğini söylemeye lüzum yok. Ama, bu konunun önemli noktasına varmak için bu kavramı bütün bütün bir yana atmak da olmaz.

Şu iki düşünce arasında dağlar kadar ayrılık var: Birinciye göre, araştırma konusu olarak alınan her belli olay topluluğunda bir takım nedenler zinciri bulunur; ikinciye göreyse, **bütün olay grupları bir tek** nedensel yasa gereğince birbirlerine **bir bütün** halinde bağlıdırlar. Birinci ilke için, bilimsel araştırmanın zorunlu bir konutudur (postulat) diyebilsek bile, ikinci kavramın fizikötesi ve bilim dışı olduğu su götürmez. Bir yandan tabiat bilgisi bağımsızlığını kazanmaya, bir yandan da toplumsal olayları insanın keyfî davranışlarından ayırmaya çalışırken, yeni savaşmalardan yana olanlar yürürlükteki tanrıbilimden, herkesin benimsemiş olduğu bir düşünceyi, her şeyi kapsıyan tek nedensel enerji düşüncesini aldılar. Bilimin yeni savaşmasında, bu «enerji» nin özü ve etki şekli kökünden değiştirildi. Ama alışkanlığın gereksinmelerine cevap vermek için eski düşünce biçimleri alıkondu, tıpkı ilk «atsız arabalar» ın biçimleri gibi: Bunlar, yerlerini aldıkları eski arabaların biçimlerini alıkoydular. Önce tabiat - üstü bir gücün, sonra da (tanrıbirlikçi akılcı çağlarda Tanrının yerini alan) Tabiat'ın bırakılması sonunda meydana gelen boşluğu bu şekilde doldurdular. Ancak yavaş yavaş anlaşıldı ki, bilim, «bir tek ve son açıklama» yönünden tanrıbilim ile yarışma halinde değildir. Onun için, artık bilimi savunmaya kalkışmadılar.

Ama bu, geniş çapta genellemelere gidilmedi demek değildir. Bu genellemeler şimdi, etki ve görev bakımından, bir alandan öbürüne (bunların nitelik ayrılığına dokunmaksızın) dönüşmeler yapmak için kullanılan birer formülden öte bir şey değildirler.

Örneğin, «enerjinin saklanması doktrini» alabildiğine kapsayıcı bir genellemeyi temsil etmektedir. Bugün artık bir yana atılmış olan bilimler felsefesi açısından denebilir ki, bu doktrin ortaya aynı zamanda elektrik, mekanik ve «termal» olan bir enerji koyuyor. Ama bu enerji bunlardan hiç biri değildir, bunların ardında, özü bakımından tanımlanamıyan bir şeydir. Gerçek bilim çalışmalarında, bâzı koşulları yerine getirmek şartıyla, bütün enerji şekillerini birbirine dönüştürmede kullanılan bir formüldür.

Aynı ilke, kimyasal öğelerin (son zamanlarda ortaya konan) dönüşümü bakımından da sağlamdır. Olayları birbirinden ayırdeden nitelik ayrılıklarını ortadan kaldırmıyor ama, bir türün bir başka türe dönüşümünü sağlıyan koşulları öne sürüyor. Bilime dayanan pratik işlerdeki ayrılıklar teoride yapılan değişikliği karşılamaktadır. Bunun gibi, bugünkü kimyasal endüstri tekniği de simyacıların hayal ettiklerinden bambaşkadır. Bugün hiç kimse, «son bir tek güç» ün sözde evrensel yayasından hareket ederek, örneğin, havadan daha ağır bir uçan gemi, iç-yakımlı bir makine vb. gibi belli bir şey bulmaya kalkışmaz. Bir düşünceyi bir teknik âlet haline getiren buluşçu, önce özel gereci inceler, sonra da onları birleştirmek için özel bir takım yöntemleri dener.

Marx'çıların bir tek nedensel gücün evrensel yasasına dayanan pratik teknikleri eski model bilimsel araştırmalarda ve bilimsel âletlerde kalmaktadır. Bu yasaya göre zorunlu olan: Sınıflar arasındaki savaşı çeşitli yollardan ve fırsatlardan faydalanarak yürütmektir. Çünkü, diyalektik yönteme göre teorinin özü sınıflar arasındaki savaşları birer olay olarak kabul etmek değildir. Bu bakımdan teori, XIX. yüzyılın ilk senelerinin evrensel uyum

ve karşılıklı bağlılık kavramlarında zorunlu bir düzeltme yapıyordu. Teorinin asıl özelliği şudur: Toplumsal gelişme, işveren kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasındaki savaşı kızıştırmakla sağlanabilir. Onun için, en yüce ahlâk ilkesi, bu sonuncu sınıfın gücünü arttırmaktır.

Fizik alanında aşağı yukarı şöyle bir benzetme yapabiliriz: Eskiden «Tabiat sürtünmelerden hoşlanmaz» yollu bir görüş vardı, diyelim. Buna göre, hiç bir mekanik hareket direnimsiz, hiç bir direnim de sürtünmesiz olmaz. Bundan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Yağlamadan vazgeçip sürtmeleri arttırırsak, evrensel sürtme hali, kendi iç-diyalektiği ile, enerjiler arasında bir ayarlama yapar; bu ayarlama da, yararlı bir iş yapmaya yol açan en iyi koşulları sağlar. Toplum, çıkarlar arasındaki sürtünme ve savaşmaların damgasını taşır: Çıkarlar, bir gerilim ve daha güçlü bir pekişme ile sınıfları belirlemeğe yararlar. Sınıflar arasındaki çatışmanın, bâzı koşullar altında, toplumsal gelişmede bir uyarıcı olarak kullanılabileceğini kabul edebiliriz. Hattâ şunu da kabul edebiliriz: Çıkarlar arasında çatışma olmıyan bir toplum umutsuz bir uyuşukluk içine gömülür. Ne var ki, çatışmaları alabildiğince arttırarak evrensel uyuma varma düşüncesi, yukarıda verdiğimiz fiziksel örnekten farksız olacaktır.

Marx'çı olmıyanlar, ekonomik çıkarlar arasındaki amansız savaşın varlığını kabul eden görüş ile, toplumsal değişme sınıfsız bir topluma ancak bu savaşla yönelebilir diyen koyu Marx'çı görüşü, çok zaman, birbirine karıştırmaktadırlar.

Görülüyor ki, yaptığımız eleştiri, Marx'ın gerçek koşulların gözlemine dayanarak yaptığı bütün genellemelere yönelmiş değildir. Tam tersine, bu eleştiri, gerçek koşulların **sürekli** bir gözlem altında tutulmasını, bununla birlikte, bugün gözlenen

şeyler açısından bütün eski genellemelerin yeni baştan ele alınıp deneyden ve gözden geçirilmesinin kaçınılmazlığını göstermek istiyor. Marx'çı teorinin güçsüzlüğü şurdan geliyor: Marx'çılara göre, belli bir zamanda ve yerde (hattâ gözlenen olayları, sadece fizik-üstü bir kaynaktan alınan öncüllere bağlıyarak) yapılan bir genelleme, genellemelerin durmadan gözlenmesine ve ayrıca olumlu varsayım görevleri bakımından gözden geçirilmesine ihtiyaç bırakmaz. Marx'çılar bilim adına, bilime taban tabana karşıt bir yol tuttular, bu yol gereğince de güyâ, son gerçek niteliğini taşıyan ve giderek, her zaman ve her yerde bir genelleme yapıverdiler.

Laissez - faire bireyciliği de bu çeşit bir genellemeye kaptırmıştı kendini ama, karşıt bir genellemeydi o. Şüphesiz, krşıtların birlik yasası gereğince, bu arka - plân, Marx'çılığa elverişli bir hava yaratarak kendine düşen rolü oynuyordu. Ne var ki, birbirine karşıt iki yanılmadan bir gerçek elde edilmez; hele, yanılmaların ikisi de aynı kökten gelirse. Tarihsel olaylara pek önem verilmeyince, Marx'çı doktrine, klâsik ekonomi teorisinin «Açık piyasada tamamen serbest bir yarışma, insanlar ve uluslar arasında kendiliğinden evrensel bir denge yaratır» yollu görüşünün genelleştirilmiş bir başka ifadesi gözüyle bakılabilir.

Marx'çılık evrensel ve monist olan toplumsal nedenlik teorisinin bir açıklanması olarak ele alınıyordu. Bir kaç yıl önce, Adam Smith'in faydacı ahlâk ve psikoloji kavramlarıyla ilgili düşüncelerinden çıkarılan laissez - faire teorisi pek yerinde ele alınmış sayılıyordu. Marx'çılık ön plânda önem kazanmasını, özellikle, Rus Devrimi'ine borçludur. Marx adına yürütülen bu devrim, Marx teorisinin doğruluğunu geniş ölçüde ispatladığını ileri sürüyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, teori üzeri-

ne, hiç bir düşüncenin kendi başına yapamıyacağı ölçüde dikkati çekti. S.S.C.B., Marx'çılığın kimi çevrelerde korkunç bir yılgı yaratmasına, kimi çevrelerdeyse büyük bir güven sağlamasına sebep oldu. Ayrıca, eski sosyalist partilerin birbirinden kopmasına da yol açtı. Çünkü, Rus Devrimi, öbür memleketlerde, Marx'çılığı sınıf çatışması ve proletarya diktatörlüğü teorisinin ispatı olarak gösteri'di. Rusya olaylarının ortaya koyduğu sorun, dünyanın bütün memleketlerinde Marx öğretisine bir gerçeklik sağladı.

Bu çeşit bir olay, keskin duygular ve yorum çatışmaları yaratmadan doğmaz. Bugün ayrılık sade teoride değil, durumun yarattığı olaylarda da kendini gösteriyor. Rusya'daki gerçek durumla ilgili olan hemen her düşünceyi, doğru bilinen kaynağa göre, destekliyecek gerçek ya da gerçek sayılan veriler bulunabilir. Memleketin endüstrileşmesinde ve tarım işlerinin makineleşmesinde olaganüstü bir ilerleme olduğunu, verimlilik bakımından, daha önemlisi, büyük halk yığınlarının maddî ve kültürel yaşama çizgisi bakımından, gözle görünür bir gelişme elde edildiğini, ayrıca, gerçek bir işçi cumhuriyetinin kurulmasından çok büyük bir kazanç sağlandığını göstermek için olaylar ve istatistikler sayılıp dökülüyor. Ne var ki, istenirse, proletarya diktatörlüğünün önce bir partinin işçi sınıfı üzerindeki diktatörlüğü, sonra da, ufak bir bürokratik gurubun parti üzerindeki diktatörlüğü haline geldiği, ayrıca, bu partinin de güçlü kalabilmek için, devrik Çar zorbalığının bütün baskı yollarını benimsiyerek onları çok daha ustalıkla kullandığı yolundaki düşünceyi destekliyen bir çok tanıt da bulunabilir. Toplum kontrolünden çok, hükûmet kontrolü altında bulunan bir rejimde, büyük bir gelir eşitsizliği içinde bulunan ekonomik sınıfların büyümek-

te olduğunu gösteren kanıtlar da konabilir ortaya. Olaylara dayanan bu çeşit sorunlar bir takım tartışmalarla çözümlenemez. Eldeki kanıtların gösterdiği sonuçlar üzerinde hiç şüphem olmamakla beraber, işe karışan olaylarla ilgili özel bir takım sorunlar karşısında da taraf tutmaya kalkmıyacağım.

Yalanlamadıkları bâzı olaylar, değindiğimiz konu ve sorun bakımından bize yeter. Monist (birci) bir görüş pratik alana uygulandığı zaman, bir tek parti, gerek basını, okulları, radyoyu, tiyatroyu, gerekse bütün haberleşme araçlarını kontrolü altına alır; bu kontrol, özel toplantılara, hattâ özel konuşmalara bile bir takım kısıntılar koymaya kadar ileri gider. Olayların durumu ile ilgili büyük görüş ayrılığının nedenlerinden biri, etkin bir diktatörlüğün (etkisiz bir diktatörlük hiç de diktatörlük sayılmaz), basını, gezileri, özel mektuplaşma ve haberleşmeleri tamamiyle buyruğu altına almasıdır. Bu yüzden, çok az kimse politik metotları ilgilendiren haber kaynaklarına ulaşabiliyor. İşte, bu bir avuç insan, aslında, serbest araştırma ve haberleşmeyi önlemekte büyük çıkarı olan bir guruptur.

İnanç, söz, basın ve toplantı özgürlüğünün bu şekilde ortadan kaldırılması, üzerinde durulan sorunlardan değildir. Çünkü, bu, diktatörlüğün özü gereğidir. Diktatörlüğe gelince, o da Devrim'in yürürlüğe koymak istediği öğretinin özünde vardır. Öğretiye karşı gelenlerin kıyasıya ceza ve işkence görmesi de, üzerinde durulan olaylardan değil. Ard arda bir sürü duruşma, oldukça önemsiz bir avuç insan dışında, Devrim'e önayak olan erkek ve kadınları bir bir politikadan uzaklaştırdığı gibi hayattan da uzaklaştırdı. İşin haklı gösterilmesine çalışılıyor ama, önderlerin sürgün edilmesi ya da işkencelere uğratılması üzerinde durulmuyor. Bu adamlar, ister kendi dâvalarına, yâni insanlığın kurtulması is-

teğine hiyanet etmişlerdir, ister, devlet gücünü tekellerinde tutmaya çalışan birliğin isteklerine âlet olmuşlardır diyelim, yine de sınıflar arasındaki savaş yolundan hareketle teoriyi yargılamada, bir ölçü olarak, bunun öyle büyük bir önemi olacağını sanmıyorum; ilgili kimselerin karakterleri üzerindeki yargımızda büyük bir ayrılık olsa bile.

Üzerinde durulmıyan olaylar, başka bir takım tarihsel örneklerden çıkarılan sonucu, şu sonucu doğruluyorlar: Kesin ilkeler, aykırılığı hiç de hoş görmez. Çünkü, «Gerçek»e aykırılık bir düşünce sakatlığını aşan bir şeydir; kötü ve tehlikeli bir niyetin tanıdığıdır. Ağır basan dogma düpedüz dinsel oldu mu, kötü niyete bir çok adlar takılır; politik oldu mu, o zaman da, ifade şekli değişir, «sapıklık»ın yerini «Devrim düşmanlığı» alır.

Uyarılan psikolojik ve ahlâksal eğilimler ve bunların anlatılma biçimleri şaşılacak derecede birbirine benziyor. Ayrıca, hiç bir genel teori, özel olaylara uygulanırken değişmez. Şu ya da bu durum üzerindeki etkisinin anlamını tam olarak belirtecek bir gurup insan bulunacaktır elbet. Ama, sade yorumlamakla kalan böyle bir kurul, kararlarını zorla kabul ettirecek durumda değilse, güçsüz bir kurul demektir. Bir takım insanlara kullanmakta sorumlu olmıyacakları bir yetki vermek son derece tehlikelidir sözü, bir demokrasi için beylik bir sözdür. Devlet gücünün yürütmeye çalıştığı ilke her şeyi kapsamak istediği ölçüde, sorumsuzluk düz orantılı olarak artar. İlkeyi sapınca, ya da devrim düşmanlığına karşı ayakta tutmak için, onu temsil ettikleri ileri sürülen insanları, eninde sonunda, güdülen amacın en son değeri ile bezemek gerekir. Eskiden kıralları tanrısal bir nitelik kuşatmaktaydı. Eski Rusya'da tek tek insanların yüceltilmesi kol-

lektif işin büyük önemi dolayısıyla hoş görülmez olunca, Bizanslıca aşırı bir şef severliğe yol açıldı.

Su götürmez bir başka olay da şu: Bastırıcı yönetim gücü olarak Devlet'in ortadan kalktığı yok. Tam tersine, devletin eylem gücü, şiddet ve genişlik bakımından artmıştır: Parti içindeki hiziplere, sendikalara ve ilk Sovyetlere aykırı olan davranışlara, bugün, devrim düşmanı değilse bile, proletarya diktatörlüğünün düşmanı gözüyle bakılıyor. Marx'çı öğretinin ilk şekline göre: Devlet gücünü elinde tutan hiç bir sınıf, üstün bir gücün zoru olmadıkça, onu bırakmaz. Öğretinin bu yanının bugün başta olanlara uygulanması, diyalektik teorinin özüne bağlı «çelişmelerden» biridir. Uyanık Marx'çıların uyanık düşmanlarıyla savaşırcasına birbirleriyle kıyasıya çarpışan hiziplere ayrılmalarında, acaba sınıflar arasındaki savaş öğretisine benzer bir yan yok mu diye sormaya değer belki.

Çünkü, öğretinin ilk şeklinde, her ne kadar kişisel nefretlerin ekonomik güçlerin soyut hareket alanında yeri yoktur, deniyorsa da, acaba tarihte, koyu Marx'çı inanışa bağlı çömezlerin döneklere karşı gösterdikleri düşmanlığı gölgede bırakan bir başka **dinsel düşmanlık** olayı daha var mıdır? İşin tuhafı, kapitalizmin uyanık temsilcilerine karşı gösterdikleri düşmanlık, kendileriyle bâzı noktalarda birlik olanlara karşı gösterdiklerinin yanında hiç kalır. Çünkü, ikinciler doğru yoldan sapmış kimselerdir; birincilerse, sadece kendilerince olagan bir inanca bağlı insanlardır. Örneğin, yoldan sapanlardan ayrı olmaları bakımından, paganlar zemzemle yıkanmışlardır onlarca. Amerika gibi memleketlerde bir takım sövgüler, diktatörlüklerdeki zorbaca davranışların yerini tutuyor: En hafif sıfat faşist, ya da faşist artığıdır.

Memleketimizde Rus totaliterciliğine karşı libe-

rallerin büyük ölçüde gösterdikleri sevgi insanı şaşırtıyor. Bunlar, Rusya'nın faşist devletlere karşı erek (dâva) birliği yapılması gereken, gerçek anlamda bir demokrasi olduğunu söyliyecek kadar ileri gitmişlerdir. Çarlık devrildi devrileli, S.S.C.B. inde bir çok yönlerden su götürmez ilerlemeler oldu. Hayli reklâmı yapılan bu ilerlemeler gözle görünürcesine açıktır. Ama, politik işlerin yönetimi gizli kapaklıdır. Bundan daha etkili bir olay da şu: Memleketimizdeki ekonomik koşulların nasıl birer engelleyici güç olduğunu farkeden kimseler, bir başka memleketin bu sistemi devirmek için bir takım deneylere girişmiş olması karşısında coşuyorlar. Bir de şu var: Bizler, politik ve toplumsal felsefeleri pek ciddiye almayız öteden beri. Bunlara görgül (empirique) ve «faydacıl» bir gözle, yararlı birer yardımcı diye bakarız. Şunu görmeliyiz ki, Avrupalılar, özellikle, Almanlara özgü düşüncelerin etkisi altında yetişmiş olanlar, görgülce güdümlü eyleme karşı büyük bir tiksinti duyuyorlar, bizim soyut düşünceye karşı duyduğumuzdan daha büyük bir tiksinti. Ayrıca, kötülükleri su götürmez bir takım olay ortaya çıktı mı, bunları eski zorbalık rejiminin yarattığı bir takım eğilimlerin canlanmasına bağlamak, ya da hâlâ az çok Asyalı kalmış bir kafanın belirtisi diye açıklamak kolaydır. Kaldı ki, bunlar, gerçekte, Marx'çılık tipinde monolitik bir teorinin ekmeğine yağ sürmüş olan tutumlardır.

Bütün bu söylediklerimiz, ekonomik etkenlerin öbür kültür öğeleri (ve hele bugünün politik öğeleri) üzerindeki etkisini azaltmış olmıyor. Ne var ki, özgürlük yararına ekonomik bir değişme elde edebilmek için demokratik yollardan (bunlar tam demokratik olmasalar bile) vazgeçilemiyeceği ispat edilmiş bulunuyor.

Bugünkü endüstri ve bankacılık rejiminin de-

mokratik amaç ve yollar üzerinde ne denli kötü etkileri olduğunu zaman zaman, bir çok kimseyle birlikte, gösterdim durdum. Bu konuda söyledıklerimi geri alacak değilim. Ne var ki, totaliter memleketlerdeki koşullar, eleştiricilerin - bunlar arasında ben de varım yeterince göremedikleri şu olayı açıkça ortaya koymuşlardır: Bugün hâlâ yaşıyan kurumlar, tartışma, eleştirme ve birlik kurma özgürlüğünü desteklemekte, giderek, seçime ve temsilciliğe dayanan bir memleket ile, ister sağ ister sol anlamında, diktatörlüğe yönelmiş bir memleket arasında derin bir uçurum açmaktadır; sağ ve sol diktatörlükleri arasındaki ayrılıklar, birbirlerinin tekniklerini alıp benimsedikleri ölçüde durmadan azalmaktadır.

Marx'çı teoriye göre, sözde-demokratik devletlerde hükûmet sadece kapitalist bir sınıfın organıdır; sözünü geçirmek ve sınıf üstünlüğünü sürdürmek için yasama kurullarından, mahkemelerden, ordu ve polis gücünden faydalanır.

Ama, yarım demokrasiyi eleştirenler şunu anlamıyorlar ki, devlet işlerinin durmadan eleştirilmesi, birbirine karşıt politikalar güden birden fazla partiler, sık seçimler, çoğunluğun eğemenliği, tartışmalar ve halk eğitimi, etki bakımından birer değer taşımaktadırlar. Yine anlamıyorlar ki, bütün bunların üstünde, politik davranış bir takım kültür etkenlerinin karmaşık oyununda, sadece bir etkendir. Totaliter rejimlerdeki politik kontrol ile karşılaştırıldığında, «Politik demokrasimizin büyük kısmı özlü olmaktan çok biçimcidir» yollu eleştiriyi kabul edince, bu nokta daha da güçlenmiş olur. Politikanın ekonomiye bağlı tutulması, sayısız toplumsal eğilimlerin etkisini körü körüne benimsiyecek şekilde yetiştirilmiş olanlarca bir anlam taşır ve bu etki demokratik geleneği olmıyan memleket-

lerde çoğu politik ve ekonomik olmıyan böyle eğilimler yaratamaz. Politikanın bizde niçin ve nasıl, İngiltere'deki gibi büyük ilgi görmediğini anlamak İngilizler için bile güçtür. Bizde sonuç, çok zaman, bir ilgi gevşekliği ve eylem bakımından belirsizlik ise de, bundan, toplum işlerinde, yargı denkleşmesi ile bir çeşit denge doğmaktadır. Bizler, her toplumsal sonucun doğmasında çeşitli bir takım etkenlerin etkisi kabul ediyoruz. Şu ya da bu özel tedbir, şu ya da bu amaç üzerinde, zaman zaman durulduğu olmuştur. Ama, hiç değilse, yeterince demokrasi var; öyle ki, zamanla, her eğilim öbür eğilimler üzerinde karşılıklı bir etki ve tepki ortalaması elde edebiliyor. Her ortalama kolay eleştirilmeye açık kapılar bırakır. Ama, birici (monist) düşüncelerin, harekete geçtikten sonra yarattıkları bağnazlık ile kıyaslanırsa, eğilimlerin ortalaması, yâni bir ortalamaya gidiş yaman bir başarı sayılır. Bununla beraber, ortaya çıkan hayal alışkanlığı, Rusya gibi monolitik yapıyı amaç bilen bir memlekette, koşulları yüceltme işini kolaylaştırır. «Sıradan insan» her hangi bir insan olabilir ama, bu sebepten bir çeşit dengeye varabilir. Varılan denge de demokrasiyi, her hangi bir özel yasadan (Anayasada yer almış olsa bile) daha kolay korur.

Bundan çıkan ders, görgül, çokçu ve pragmatik yöntemin körü körüne yüceltilmesi değildir; tam tersine, düşüncelerin, deneysel işlerde birer etkili varsayım olarak kullanılan çeşitli düşüncelerin önemidir. Düşüncesiz görgülcülük sahnenin ardında gizli kapaklı işlere fırsat verir. En şerefli anlamında sağduyuya uygun bir politika güttüğümüzü sandığımız zaman, koşullarla ilgili gözlemleri genel kavramlara yöneltmezsek, medokratik geçinen ama özgürlük bakımından yıkıcı olan bir takım yolların oyuncağı olabiliriz gerçekte. Bu, somut anlamda, bir yan-

dan Amerikanizmi gizli bir takım amaçlar yararına partizan bir politikayla bir tutup öte yandan (Amerikanca hayat yolu» üzerinde ağız dolusu lâf edenlere karşı bizleri sakıngan yapması gereken genel bir uyarma olmalıdır.

Deneysel bilim yöntemi, deney olgunluğa varınca, görgül yöntemin örneklendirilmesi olur. Bu yöntem, aynı zamanda, «kaba» görgülcülüğe de karşıdır, yâni, sadece parmak hesabına dayanan işi kabul eden görgülcülüğe; dile getirilmiş, denenmiş bir düşünceye göre düzenlenmiş olmıyan bir takım bocalamalara bağlı görgülcülüğe. Bu yöntem, ayrıca kesinciliğe de karşıdır, yâni, yalnız bir tek gerçek olduğunu, bu gerçeğin de bir tek gurubun ya da partinin elinde bulunduğunu ya da onun tarafından açıklanmış olduğunu ileri süren kesinciliğe. Bugünkü «Komünist» görüşün ne denli buyurucu, birci olduğunu, yâni, tekdüzeli ülküsü ile yönetildiğini göstermek için, bir İngiliz (Rus değil) olan Mr. John Strachy'yi örnek alabiliriz. Çünkü, ona göre, komünist partileri, Rusya'nın dışındakiler bile, örneğin Amerika'da «birbiriyle uzlaşmaz görüşlerin varlığını kabul etmemekle... sosyalizmin bilimsel olduğu iddiasını desteklemiş oluyorlar sadece.» Düşünceleri ve teorileri bilimsel ve demokratik yapan ne kadar nitelik varsa hepsini düpedüz yok sayan bir başka söze güç rastlar, belki de hiç rastlıyamazsınız. Bu söz, memleketimizde Marx'çı görüşe hayran olanların özellikle edebiyatçılar olduğunu açıklamaya yardım etmektedir. Çünkü, bilim dağarcıkları çok az olduğundan, «bilim»in yeni bir çeşit yanılmazlık olduğu düşüncesini daha kolay yutan onlardır.

Bir başka şey ile ilgili olarak söylediklerimizi tekrarlıyalım: Fiziksel ya da toplumsal değişmeler üzerinde son sözü söylüyorum diyen (örneğin Marx'çılık) hiç bir genelleme yoktur ki, gerçek olayların

oluşuyla ilgili olarak kabul edilen genel idea'nın önemini ortaya koyabilsin. Günlük işlere gelince, bir teorinin tek değeri, teorinin ışığında incelenen somut olaylara, birbirleriyle olan somut ilişkileri içinde verdiği anlamdır. Düşünce tek düzenliğinin sonucunda bir takım seçilmiş insan guruplarının teorik genellemenin üstüne çıkarılmış olması sadece bir raslantı değildir. Tek önemli şey (yâni, ne yapmalı sorunu) bakımından teorinin anlamını belirliyenler, teoriye bağlı olarak davrandıklarını ileri sürdükleri zaman bile, teorinin üstündedirler. İnanç tekdüzeliğini istemek, «birbiriyle uzlaşmıyan inançları hoş görmemek» önce bir partinin, sonra da parti içinden seçilmiş ve gelişen olaylara göre GERÇEK'in ne olduğuna karar verecek bir gurubun varlığını gerektirir. Ayrıca birbirini tutmıyan bir sürü politika arasında tam tutarlık bulacak gerçek dinsel bir yorum tekniği ister. İşte, böylece, demokrasiyi orta sınıf kapitalizmiyle bir tutan ve bütün öbür sosyalistlere faşist-sosyalist damgasını vuran eski suçlamalardan, halk cephesinin bugünkü politikasından, bolşevizmin XX. yüzyılın demokrasisi sayılmasına kadar bir takım değişmeler oldu.

Bilimsel yöntem «birbiriyle bağdaşmıyan görüşlerin» çatışmasını, ancak kendilerini destekliyen bir takım gözlenmiş olaylar gösterebildikleri ölçüde hoş görebilir.

Marksçılık, çevrenin «nesnel» etkenlerine dayanan ve bu etkenleri insan tabiatı etkenlerinin etkisinden ayıran üniformitarian bir teori örneği olarak ele alındığına göre, bu bölümü bitirirken, insan niteliklerini bilmezlikten gelişi üzerinde de bir kaç şey söylemek isterim. Çünkü, Marx'çılık, hiç değilse pratik bir doktrin olarak marx'çılığın kişisel yarar güdüsüne baş vuran bir doktrin olduğu yolunda zaman zaman ileri sürülen iddiaları yalanlamakta-

dır. Marx'çı olmıyanlar bu iddiayı bir suçlama olarak kullanıyorlar. Ama gerçekte, bu iddia, asıl Marx'çı öğretiyi, yâni ekonomik güçlerin tek nedensel güç olduğunu ileri süren öğretiyi hemen hemen devirmekle birdir. Çünkü, buna göre, insan tabiatının bütün öğelerine, dıştan gelen bir takım «maddeci», yâni ekonomik güçler biçim vermektedir. Marx'çı bakımdan, insan tabiatının her hangi bir öğesine bağımsız bir istem vermek, bu teorinin yıkmak istediği «idealist» bir sisteme dönüş olur.

Daha haklı bir eleştri şu olurdu: Marx'çılık, insan tabiatında «etkenlik» taşıyan her öğeyi, üretim güçlerinin durumu ile önceden belirlenmiş olmadıkça, dikkate almıyor, denebilir. «Utopik» sosyalizmin yerini almak isterken Marx'çılık psikolojik ve ahlâksal düşünceleri bir yana atıyor. Teori, bu yoldan gerçekleşir mi gerçekleşmez mi, o ayrı bir sorundur. Çünkü, bana öyle geliyor ki, üretim güçlerini harekete getirmek için, hiç değilse bir takım organik ihtiyaçlar ve istekler gerekmektedir. Ama, bu biyo - psikolojik etken kabul edilirse, o zaman, öbür «dış» etkenlerle çatışacaktır. Etkisinin de hangi noktada duracağı söylenemez.

Buradaki sorun, pratik olduğu kadar teorik bir güce de sahiptir. Örnek olarak sınıf ve sınıf bilinci sorununu alalım. Sınıf bilinci, Marx'çı teorinin zorunlu koşuludur. Koyu bir din haline gelmiş olan Marx'çılığa göre, proletaryanın sınıf bilinci, büyük çapta fabrika üretiminin temsil ettiği ekonomik güçlerin, işçileri, örneğin el âletleri kullanılan atelyelerdeki işçileri birbirine yaklaştırmasıyla doğar. Bunların işverenle doğrudan doğruya ya pek az temasları vardır, ya da hiç yoktur. Böylece, fizik koşullar ekonomik sınıfları birbirinden ayırt etmekte; ayrıca bir yandan, işverenle işçi arasındaki çıkar çatışmalarını, öte yandan da, işçileri - yoksulluk sıkın-

tısı içinde olsa da - birbirine bağlıyan çıkar ortaklığını ortaya koymaktadır. Bir gözlem olmak bakımından bu durumda yabana atılamaz bir gerçek payı olduğunu görüyoruz: Özellikle, birbirine bağlı oldukları için «sermaye» ile «işgücü» arasında hiç bir çatışma olmıyacağını söyliyen bir takım gözde başmakale yazarlarının öğütleriyle karşılaştırılınca. Ne var ki, gözlemdeki olaylar, en son teori ile bağdaşamazlar. Bir sınıfın, özellikle, bir sınıf bilincinin meydana gelmesi, sözü edilmeyen -teorinin de hesaba katmadığı bir takım psikolojik etkenlere dayanır.

Gerçek olan şu ki: Marx ve kendisinden sonraki her Marx'çı farkında olmadan, insan yaradılışında, gerçekten olageleni yaratmak için «dış» ya da «maddî» bir takım ekonomik koşullarla işbirliği yapmaları gereken etkenlerin varlığını ve bunların etkilerini kabul etmektedirler. Bu etkenlerin açıkça kabulü, teoriyi başka bir pratik yola sokabilir. Marx'ın üzerinde durup direndiği şeylere değişik bir görünüş verebilirdi. Aslında, Marx'ın kendisi, farkında olmadan, zamanının psikolojisine başvurmuş, ayrıca, laissez - faire liberalizminin iyimser psikolojisini de düzeltmiş görünüyor. Psikolojik etkenlerin açıkça kabulü, ileride görüleceği gibi, toplumsal bir eylem teorisine bir takım değerler ve değer yargıları getirmeyi gerektirir.

Toplumsal davranış ve toplumsal nedenleme (causation) ile ilgili her monolitik teori, ortaya çıkan sorunlara önceden hazırlanmış bir cevap verme eğilimindedir. Bu cevabın toptancı niteliği, asıl sorunda yer alan özel olayların eleştirel incelenmesine ve ayırdedilir duruma konmasına engel olmaktadır. Sonuç olarak bu nitelik «ya hep ya hiç» yollu bir çeşit pratik yola götürür ki, bu da, eninde sonunda, yeni bir takım güçlükler doğurur. Örnek

olarak, S.S.C.B. tarihinde büyük bir rol oynamış olan iki olayı ele alacağım. Teoriye göre, tarımcı sınıf üyeleri, toprak sahibiyseler, burjuvaziden sayılırlar, burjuvazinin en «küçük» katında olsalar bile. Yalnız kentlerde toplanan fabrika işçileri proletaryadandırlar. Öyleyse, teoriye göre, sınıf çatışması, kentlerdeki işçilerle, köylü nüfusun en büyük bölüğü arasında var demektir. Bu iki sınıf insanı ortak bir iş için bir araya getirmede gerçek bir psikolojik ve toplumsal sorun vardır. Ne var ki, teorik öncül'ün toptancı veya birci niteliği sorunun bir sorun olarak incelenmesine engel oluyor. Şu nokta önceden kabul edilmiş bulunuyor: Sınıf çatışması öyle bir nitelik taşımaktadır ki, devrim hareketinin başarısı, kent işçilerinin köylü nüfusa hâkim olmalarına bağlıdır. Rus tarihini izlemiş olanlar bilirler ki, zaten güç olan sorun, bu ilkenin (Lenine'in onu uygulamada gösterdiği büyük kıvraklığa rağmen) kabulü ile daha da güçleşmiştir.

Öbür örnek, üretim güçlerinin uluslararası bir durum gösterdiği bir çağda, sosyalizmi bir tek memlekette kurabilme sorunudur. Burada da, iç ve dış ilişkileri ayarlamada tutulacak politika ile ilgili çetin bir sorun var. «Ya hep ya hiç» görüşü, Rusya'da ilk komünist partisi içinde birbirine düşman iki hizipin doğuşunda tam bir çözüntüye yol açmıştır. Gerçek koşulların incelenmesine dayanan bir politika kurmayı sağlıyacak olan konuşma, danışma ve uzlaşma yolları önceden kapanmış bulunuyordu. Bir tek memlekette sosyalizmi kurma lehinde bir çaba uğruna ilk koyu Marx'çılık bir yana bırakıldığı zaman bile (ki bu politika için pratik bakımdan söylenecek çok şey vardır) bu politikanın, teorinin «bilimsel» özü dolayısıyla, birbiriyle uzlaşmaz görüşlere göz yumamıyan «ya hep ya hiç» formülünün hoş gördüğü tek politika olduğunu ispatlamak gereki-

yordu. Bu noktayı ispatlamanın en etkili yolu, karşıt bir görüşü benimsiyenlerin hain ve devrim düşmanı diye kafalarını kesmekti.

Tuhaftır ki, bilimsel bir temele dayandığını ulu orta ileri süren bir teori bilimsel yöntemin her ilkesini sistemli olarak zedelemiştir. Bu çelişmeden alacağımız ders, bilimsel yöntemle demokratik yöntem arasında bir iç - yakınlık bulunduğu, ve bunu yasama ve yönetme tekniklerinde kullanmak gerektiğidir. Bilim, özü gereği, değişik düşünceleri hoş görmekten çok, hoş karşılar; onca araştırma, gözlemlenen olayları ortalama bir sonuca götürür. Böylece, sağlam bir temele oturtulmuş ve başka araştırmalarla ortaya yayılmış olur. Yaşıyan demokrasilerin, politikalarını çizerken, bilimsel yöntemden tam ve yeterince faydalandıklarını ileri sürecek değilim. Ne var ki, araştırma serbestliği, değişik görüşleri hoşgörme, haberleşme serbestliği, nihayet, buluşların en son düşünce alıcısı olan her insan tekine dağılması, bütün bunlar bilimsel yöntemde olduğu kadar demokratik yöntemde de vardır. Demokrasi, bir takım **sorunların** varlığını ve bunları birer **sorun** olarak eşelemek gerektiğini kabul etmek mutluluğuna erdiği gün, birbiriyle uzlaşmaz görüşleri tepmekle öğünen siyasal gurupları karanlıklara itecektir; benzer gurupların, bilim bakımından, er geç düştükleri karanlıklara.

demokrasi ve insan tabiatı

İnsan tabiatına karşı ilgi uyanması ile, politika alanında, sözde Tanrı'nın ya da Tabiat'ın başa geçirdiği sanılan bir sınıfın hakları karşısında, bir bütün olarak halkın haklarını ileri sürmenin aynı zamanda olması bir raslantı değildir. Yönetim olarak demokrasiyi isteme ile insan tabiatının yeni anlayışı arasındaki ilişkinin önemi ve derinliği, karşıt bir tarihsel arka-plâna dönmeksizin gösterilemez. Bu plânda toplumsal düzenlerle politik kurumlara, tabiatın (**insan tabiatının** değil) bir ifadesi gözüyle bakılıyordu. Burada, Aristo ve Stoyacılar zamanından tâ bugünkü hukuku kuranların zamanına (XIV ve XVIII. yüzyıla) kadar, teori bakımından, **Tabiat yasaları** kavramının uzun tarihçesini hesaba katmak gerekir. XVIII. yüzyılda, tabiat yasasının tabiî haklara dönüşmesinin tarihi, insanlığın düşünce

ve ahlâk tarihinin en önemli bölümlerinden biridir. Ne var ki, bunun derinlerine inmek, bizi, şimdiki konumuzdan çok uzaklara götürür. Onun için, kesin olarak şunu tekrarlamakla yetinelim ki, **insan tabiatına** «meşru» politik düzenlerin kaynağı olarak değer verilmesi, Avrupa tarihinde oldukça yeni bir şeydir. Bu yenilik ortaya çıktığı zaman, politik güç, yurttaşlık ve uyrukluğa dayanan eski teorilerin devrilmesi gibi bir şey oldu. Öyle ki, eski cumhuriyet yönetimleri ile bugünün demokratik yönetimleri arasındaki ayrılığın kaynağı da, politik temel olarak, kozmik tabiat yerine insan tabiatının geçmesi oldu. Bir de şu var: Demokrasi görüşündeki değişmeler ve değişme ihtiyacı, insan tabiatı ile öğelerini toplumsal olaylarla olan ilişkilerinde ele alan yetersiz bir teoriden gelmektedir.

Aşağıda ele alacağımız konu, son perdesi hâlâ oynanmakta olan üç perdelik bir dramdır. Bizler de, şu anda, oynıyanlar arasındayız. Kısaca anlatmak gerekirse, birinci perdesi insan tabiatını tek yönlü basitleştirme perdesidir; burada insan tabiatı, yeni bir takım politik akımları yürütmek ve haklı göstermekte kullanılıyor. İkinci perde, teori ve ona bağlı uygulanmalara karşı gösterilen tepki perdesidir. Tepkinin nedeni bu teorinin toplum ve ahlâk anarşisinin öncüsü olması, insanoğullarını organik bir bütün halinde tutan bağların kopmasına yol açmasıdır. Şimdilerde oynamakta olan üçüncü perdeye gelince, o da, insan tabiatı ile demokrasi arasındaki ilişkinin ahlâksal anlamını yeniden bulabilme işiyle ilgilidir. Bugünkü koşullar açısından somut olarak açıklanan bu ilişki, eski açıklamanın tek yönlü aşırılığından sıyrılmıştır. Bu özeti şunun için veriyorum: Aşağıdaki sayfalarda bâzı konular dolayısıyla bir takım ayrıntılara girmek zorunda kaldım. Çün-

kü bunlar, derinleştirilince, teknik bakımdan teorikleşiveren bir takım konulardır.

Söze şununla başlayıp diyeceğim ki, toplum sorunlarını yaratan etkileşmelerin «dış» etkenini ayrı olarak düşünen teoriye karşılık, bir de «iç» ya da insan etkenini ayrı düşünen bir teori vardır. Aslına bakarsanız, tarih sırasına uysaydım, bu sonuncu teori tipini daha öne alırdım. Ayrıca, bu teori çok daha yaygın ve etkindir, hem de tahmin edemiyeceğimiz kadar. Çünkü, moda olan bu teori tipi, bütün toplumsal olayları insan teklerinin zihin işlemleri açısından yorumlamak gerektiğini, (çünkü, toplumun, eninde sonunda, sadece insan teklerinden meydana geldiğini) ileri süren şu çekirdekten yetişme ruhbilimci ve toplumbilimciler tarafından yeterince temsil edilmemektedir bugün. Bu görüş en etkili ifadesini laissez - faire ekonomisinin bel kemiği olan İngiliz politik liberalizminde bulur. İnsandaki toplumsal olaylarla ilintili güdüler (yâni toplumsal olayların birer açıklaması ve her sağlam toplum politikasının temeli olan güdüler) üzerindeki özel bir görüş, bize hiç de psikoloji yaftasıyla gelmiş değildir. Ama, insan tabiatı ile ilgili bir teori olarak bu görüş, aslında, psikolojik bir görüştür. Ayrıca bir başka görüşe daha rastlıyoruz ki, buna göre, demokrasi ile, psikolojik bir temel ve niteliği olan kapitalizm arasında özünlü bir bağıntı vardır. Çünkü, insan tabiatı ile ilgili bir teoriye inanıldığı içindir ki, bu iki şeye, yâni demokrasi ile kapitalizme birbirine bitişik Siyamlı ikizler denilmiştir. Bu yüzden de birinin hayatını tehlikeye sokmadan öbürüne saldıramazsınız.

Toplumsal olayları psikolojik olaylarla açıklıyan görüş klâsik ifadesini - ki daha ortaya atıldığı gün hemen hemen belitsel (axiomatic) görünmüş olmalıdır - John Stuart Mill'in **Logic** adlı kitabında

bulmaktadır. «Bütün toplum olayları, insan tabiatıyla ilgili olaylardır... Bundan ötürü, insanın düşünce, duygu ve davranışları değişmez bir takım yasalara bağlı olduğuna göre, toplum olayları da haydı haydı yasaya bağlıdır». Ve yine şöyle diyor: «Toplum olaylarının yasaları, toplum halinde birleşmiş olan insanların davranış, tutku yasalarından başka bir şey değildir ve olamaz da.» Sonra, «Toplum halinde birleşmiş olma», sonuç olarak, ne teklerin yasaları ne de toplum yasaları bakımından bir ayrılık yaratmaz derecesine ekliyor: «İnsanların toplum içinde sahip olacakları özellikler ancak teklerin tabiat yasalarından çıkan ve onlarda sona eren özelliklerdir.»

İnsan Teki'ne başvurma, bu özel okulun görüşlerini ve politikasını yöneten özel basitleştirmenin ne olduğunu ortaya koyuyor. Yöntemi Mill tarafından özetlenen felsefeyi benimseyen ve yürüten insanlar kendi zamanlarında birer devrimciydiler. Onların istediği şuydu: Belli bir insan topluluğunu, endüstrinin, ticaretin ve bankacılığın yeni durumlarında çalışanları derebeylikten kalma (güçlü bir toprak aristokrasisinin alışkanlığı ve çıkarı dolayısıyla yaşatmak istediği) kösteklerden kurtarmak. Toplumsal bir değişmeyi zorla değil, insanların kafalarında bir değişme yaparak gerçekleştirmek istiyen bu adamlar bugün bize devrimci görünmüyorlar. Çünkü, onların görüşleri, bugün, ileri derecede endüstrileşmiş her memlekette tutucuların yâni, değişme istemiyenlerin felsefesi olmuştur.

Bu adamlar, günümüz devrimcilerinin burjuva kapitalizmi dedikleri ve devirmeye çalıştıkları eğilimlerin başarısını haklı gösteren ilkeleri bir düşünce kalıbına sokmak istediler. Sözü geçen psikoloji, bugünün el kitaplarındaki spikoloji değildi ama, o zamanın ekonomik ve politik görüşlerini besliyen

bireyci düşünceleri yansıtıyordu. Biyolojik ve antropolojik görüşler yüzünden tutulan yeni yollar dışında, bu «bireycilik», günümüz teknik psikolojisinin hemen hemen bütün malzemesini getirmiştir. Ortaya atılıp da kitaplara geçtiği günlerde bile kitapçıl bir doktrin değildi bu. Kitaplar, seçim kampanyalarında ileri sürülen ve parlamentoca birer yasa haline sokulabilecek düşünceleri ele alıyordu.

Konuya daha etraflıca girişmeden önce, yukarıda söylediklerimi hatırlatmak isterim. Demiştim ki, belli bir zamanda, halkın insan tabiatından anladığı şey, bir takım toplumsal akımların bir yankısıdır. Bu akımlar, ya kurumlara geçmiş akımlardır, ya da toplumsal üstünlüklere karşı beliren, güçlerini arttırmak için de ahlâkça ve mantıkça bir ifadeye bürünmek ihtiyacında olan akımlar. İnsan tabiatının öğelerini belirtmek için nasıl bir yol tutulması gerektiği konusunda Eflâtun'un sözlerini hatırlatırsam, çok uzaklara gidiyorsun diyebilirsiniz bana. Eflâtun'a göre, tutulması gereken asıl yol, insan tabiatını insan teklerindeki küçük ve silik metinlerde aramadan önce, toplumdaki sınıfların düzeninde büyük ve okunaklı harfle yazılı baskısında aramaktır onu. Böylece Eflâtun yakından tanıdığı toplum düzenine dayanarak şu sonuca varıyordu: Madem toplum içinde, istekleri karşılama çarelerini aramaya çalışan bir işçi sınıfı, devletin yasalarına ölesiye bağlı bir asker sınıfı, bir de yasa koyan bir sınıf var, o halde, insan ruhu da, temelinde («temel» in her iki anlamında) istekler olmak üzere, kişisel hazzı aşan (oysa istekler her şeyi yakalayıp kendini doyurmaya bakar) cümert düşünce itilerinden ve nihayet, akıl'dan, yâni yasama gücündan kurulu olmalıdır.

Eflâtun, insan tabiatında bu üç şeyi bulduktan sonra tekrar toplum düzenine dönmekte ve şu üç

sınıfın var olduğunu göstermekte güçlük çekmemiştir: Bunlardan biri tepeden inme kurallar ve yasalarla düzen içinde tutulması gereken bir sınıftır. Bu sınıfın düzen içinde tutulması gerekir, yoksa yapacağı etki sınırsız olur ve özgürlük adına dirlik düzenliği ortadan kaldırır. İkinci sınıf, her ne kadar yasaları doğuran amaçları anlıyacak yetide değilse de, bütün eğilimleri, yasaya uyarlıktan, bağlılıktan ve doğru inançlardan yana olan bir sınıftır. En son olarak da hepsinin üstünde, her iyi düzenli organizasyonda, hükümet vardır. Onun da ağır basan niteliği, eğitim yoluyla gereğince işlenmiş olan akıldır.

Toplumsal olayların psikolojik nedenlerini ve kaynaklarını bulmaya çalışan her akımın, gerçekte, tersine bir akım olduğunu göstermek için bundan daha iyi bir örnek bulmak güçtür. Çünkü bu öyle bir akımdır ki, onda, günün toplumsal eğilimleri insan tabiatına mal olmuştur, bu yüzden de bu eğilimlerin kaynağını açıklamada kullanılmıştır. O halde, endüstri ve ticaretteki yeni akımı yansıtan kimselerin, Eflâtun'un lüzumlu bir belâ saydığı istekleri toplumsal mutluluğun mihenk taşı yapmaları «tabiî» idi. Bugün, kişisel çıkarın yüz yıl önce oynadığı rolü, ağır basan bir «güdü» olarak «iktidar aşkına» vermek istenince, buna benzer bir durum ortaya çıkıyor - burada «güdü» sözünü yukarıda değindiğim nedenlerden ötürü tırnak içine aldım. Güdü denilen şeyin, kılı kırk yaran bir inceleme sonunda, insan tabiatının basit öğelerinden çok, kültür koşullarının biçimlediği karmaşık bir takım tutumlar olduğu görülür.

İnsan tabiatının gerçek öğeleri olan bir takım eğilimlerden ve itilerden söz ettiğimiz zaman bile, günümüzün bir takım görüşlerini körü körüne kabul etmek şartıyla, bunların tek başlarına toplumsal olaylar bakımından hiç bir şey açıklamadıkla-

rını görürüz. Çünkü, bunlar çevrenin kültür koşullarıyla çatışmada kazanılmış bir takım olanaklar halini aldıkları ölçüde, bir takım sonuçlar yaratırlar. «Tabiat hali» ni ve yasalarını -ki bütün politik teorilerin arka plânıdırlar- insan tabiatının ham ve eğitilmemiş haliyle bir saymak bakımından modern teoricilerin ilki olan Hobbes'in tanıklığına başvurabiliriz. Hobbes'a göre, «insan tabiatında belli başlı üç savaşma nedeni vardır: Üstünlük yarışı, kuşkulanma ve öğünme. Birincisi kazanç, ikincisi güvenlik, üçüncüsü de şan şeref uğrunda savaşmaya zorlar insanları. Birinciler, başka insanları boyunduruk altına almak; ikinciler de onları savunmak için zor kullanırlar. Üçüncülerse, gerek doğrudan doğruya kendilerini ya da dolayısıyla yakınlarını, gerek dostlarını, gerek uluslarını ilgilendiren bir söz, bir gülümseme, aykırı bir düşünce ya da her hangi bir küçümseme belirtisi gibi önemsiz bir şey için zora başvururlar.»

Hobbes'ın sözünü ettiği niteliklerin insan tabiatında gerçekten bulunduğu ve «savaşmalara» yâni devletler arasında anlaşmazlıklara ve bir ulusun bağrında iç savaşlara yol açtığı yanlış değil -Hobbes'in sağlığında durum böyleydi, sürekli bir hal de almıştı. Buraya kadar, Hobbes'ın, uygarlaşmış topluluklar için önceden gerekli olan güvenlik halini engelliyen doğal psikoloji üzerindeki açıklaması, toplumsal olayları doğurduğu ileri sürülen ilkel insan yaradılışının özelliklerini sayıp dökme teşebbüslerinin çoğundan daha derin bir seziş göstermektedir. Hobbes'a göre, «insan insanın kurdu» olduğu için, insanların birbiriyle olan ilişkilerindeki tabiî hal, herkesin herkesle savaş halidir. Hobbes'in niyeti, böylece, zora dayanan yasa ve kuralların ilişkilerini açıkça yüceltmekti; bu yasa ve kurallar insanların gördükleri işleri değil, insanları bâzı amaç-

lara ve nimetlere bağlıyan içtepi ve düşünceleri yönetiyordu. Hobbes'in kendisi de, bu buyurucu gücü politik bir başbuğ olarak düşünmüyordu. Ama, bu güce, ilkel insan yaradılışı karşısında kültürün yüceltilmesi gözüyle bakmak onun düşüncesine uygun düşer; bir çok yazar da onun, **Leviathan** adlı eseri ile totaliter Nazi devleti arasında bir çok benzerlikler bulmuşlardır.

Özellikle, uluslar ve sınıflar arasındaki güvensizlik ve çatışmalar bakımından, Hobbes'ın yaşadığı çağla günümüz arasında öğretici bir çok benzerlikler gösterilebilir. Ne var ki, burada önemli olan şudur: Hobbes'ın, insanoğlunun yaşayışını «hayvanca ve iğrenç» hale sokan düzensizlik nedenleri olarak ele aldığı nitelikler, başkalarının, dirlik, mutluluk ve sonsuz ilerleme gibi iyilik getiren toplum işlerinin nedeni saydığı «güdü»lerdir. Hobbes'ın, kazanç düşkünlüğü anlamına gelen yarışma karşısındaki tutumu, XIX. yüzyıl İngiliz toplum felsefesinde tamamen tersine çevrilmiştir. Yarışma, bir savaş kaynağı olacak yerde, bir araç, bir yol sayıldı: «zorlama» bir takım kayıtlarla sınırlanmamak şartıyla, teklere en uygun gelen işi bulduran, malların tüketiciye en az fiyatla ulaşmasını sağlıyan, en son varılması gereken dirlik ve karşılıklı bağlılığı yaratan bir araç ve yol. Hâlâ bugün bile, bir takım yazılar okuyor, söylevler dinliyoruz: Bunlarda, bugünkü ekonomik sıkıntılarımızın nedeni olarak, insan tekterinin kazanç uğrundaki yarışmalarının iyi etkisine politikanın el atmasının gösteriyorlar.

İnsan tabiatındaki bu öğe ile ilgili birbirinden çok ayrı olan bu iki görüşe değinmemizin nedeni, hangisinin doğru olduğuna karar vermek ya da bu doğru, bu yanlış diye tartışmak değil. Aslında, her iki görüş aynı yanlışa yol açmıştır. Toplumsal bakımdan içtepi (buna ne ad verirseniz veriniz), as-

lında ne iyidir, ne kötü. Anlamı, gerçekten meydana gelen bir takım sonuçlara bağlıdır; bu sonuçlar da içtepinin etki yapmasına yol açan ve birlikte tepki yaptığı koşullara bağlıdır. Koşulları meydana getiren gelenek, töre, yasa, halkın kabulü ya da reddi, çevreyi meydana getiren bütün öbür koşullardır. Bir tek memlekette, aynı süre içinde bu koşullar öylesine çeşitlidir ki, insan yaradılışının bir özelliği sayılan kazanç düşkünlüğü, toplumsal bakımdan, hem yararlı olabilir, hem zararlı. İşbirlikçi içtepileri baştan başa iyi sayma eğilimine rağmen, insan tabiatının sadece birer öğesi olmak bakımından onlar için aynı şeyi söylemek de doğrudur. Ne yarışma, ne de işbirliği insan yaradılışının özellikleri sayılmazlar. Bunlar, insan teklerinin davranışları arasındaki bir takım ilintilerin adlarıdır, bir toplulukta gerçekten bulunan ilişkiler gibi.

İnsan yaradılışında, adlarını hakkedecek kadar birbirinden ayrı eğilimler varsa, ve hattâ, insan yaradılışı, kimi zaman denildiği gibi değişmez bile olsa, bu dediğim yine de doğrudur. Çünkü, insan tabiatı etkisini, bu halde bile, bir çok değişik çevre koşulları içinde gösterir ve bu koşulların çatışması, eğilimlerin sonuçlarını, toplumsal anlamını, olumlu ya da olumsuz değerini belirtir. İnsan yaradılışının sözde değişmezliği, bir kabileyi, bir aileyi, bir ulusu bir başkasından ayırt eden ayrılıkları hiç de açıklamaz yâni, bu demektir ki, hiç bir toplumsal durum, ne kendiliğinden, ne de kendi yoluyla açıklanabilir. Ne çeşit bir politika tutmanın yararlı olabileceği üzerinde bir fikir de vermez. Köktenciliğin karşıtı olarak tutuculuğu bile haklı göstermez.

Ne var ki, insan yaradılışının sözde değişmezliği kabul edilemez. Çünkü, insan yaradılışının kimi ihtiyaçları sürekli olmakla beraber, doğurdukları sonuçlar (kültür, bilim, ahlâk, din, sanat, endüstri, ya-

sa kurallarının durumları dolayısiyle) insan tabiatının ilkel öğeleri üzerinde etki yapar ve onları yeni biçimlere sokar. Bundan ötürü asıl örnek toptan değişmiştir. Gerek olanı açıklamak, gerekse **olması gereken** ile ilgili politikayı kurmak için sadece psikolojik etkene başvurmanın boşluğunu herkes açıkça görürdü, eğer bu başvurma başka nedenlere şu bu gurup ya da hizipin ileri sürdüğü şu bu politikayı «rasyonalize» etmek bakımından elverişli bir yol olarak kullanılmasaydı. Bu bakımdan, insanları hem savaşa, hem de hayırlı bir toplumsal ilerlemeye götüren «yarışma» hali çok öğretici olmakla beraber Hobbes'ın ileri sürdüğü öbür öğelerin incelenmesi de aynı sonucu destekliyor.

Örneğin, eski bir takım topluluklarda, insanın kendi onuruna, ailesinin, sınıfının onuruna saygı gösterilmesi, toplumsal değer adına yaraşan ne varsa hepsinin başlıca tutucu öğesi sayılmıştır. Bu, öteden beri, ister sivil, ister asker olsun, aristokratik bir sınıfın başlıca erdemi olmuştu. Bu saygının değeri çok zaman büyütülmüş olmakla beraber, bir takım kültür koşullarıyla etkileşme ve çatışma sonunda, değerli sonuçlar elde edildiği su götürmez. «Güvensizlik» ya da korku, bir güdü olarak, sonuçları bakımından daha karışık ve daha anlamsızdır. Korkakça alçaklıktan, tedbirliliğe, sakınganlığa ve özgörüye kadar bütün kalıplara girer. O özgürü ki, onsuz ileriyi akıllıca görmek mümkün değildir. Bu bir saygıya da çevrilebilir ki, o da bazan soyut olarak büyütülmüştür. Ama, onu, özlenir hale getiren bir takım nesnelere de bağlıyabiliriz. Bugünün moda terimlerinden «iktidar sevgisi» ancak genel olarak her şeye uygulandığı zaman anlam kazanmakta ve özel olarak hiç bir şeyi açıklamamaktadır.

Buraya kadarki tartışmanın amacı iki ilkeyi ortaya koymaktı. Bunlardan biri, belli bir zaman-

da, insan yaradılışı üstüne ileri sürülen düşüncelerin, genel olarak, çağdaş toplumsal akımlardan doğduğudur. Bunlar, açıkça ortaya çıkan akımlar, ya da özel bir gurubun sonunda ağır basacağına inandığı daha az belirli, daha az etkin toplumsal davranışlardır, Eflâtun'daki yasacı akılda, klâsik ekonomistlerdeki yarışçı kazanç sevgisinde olduğu gibi. Öbür ilke de şudur: İlkel insan tabiatının öğelerine başvurma, bu öğeler gerçekten var olsalar bile, hiç bir toplumsal olayı açıklamaz ve tutulması gereken politika bakımından hiç bir yol göstermez ve yön çizmez. Bu demek değildir ki, bu öğelere başvurmak, bir çeşit gizli ve «akılcı» bir övgü olmalıdır. Bu demektir ki, pratik bir anlamla ortaya çıktığı zaman, psikolojik değil, **ahlâksal** bir önem taşıyordu. Çünkü bu, gerek daha önce var olanı sürdürmek için, gerek bir değişme yapmak için ileri sürülmüş olsun, bir değerlendirmenin ifadesidir; bir değer yargısı ile belirlenmiş bir amacı vardır. İnsan yaradılışının özelliklerinden biri bu temele dayatıldı mı, bu özellik kendi anlamı içinde bulunur ve akılcı bir incelemenin konusu olur.

Bununla beraber, daha geçer akça olan bir alışkanlık, toplumsal sorunun üstün tutulacak ve uğrunda savaşılacak değerlerle ilgisi olmadığını, daha çok, insan tabiatının kuruluşu ile önceden belirlenmiş bir şey olduğunu kabul etmektir. Buysa, bir takım ciddî toplumsal kötülüklere yol açar. Düşünce bakımından, XVII. yüzyıla kadar fizik biliminde ağır basan açıklama metoduna bir dönüştür: Bu metoda, bugün, tabiat bilimlerinin geri kalmalarının nedeni gözüyle bakılıyor. Çünkü, bu görüş, olup bitenleri **açıklamak** için genel bir takım güçlere başvurmaktadır.

Tabiat bilimi, ancak genel güçler bir yana atıldıktan ve araştırmalar, gözlenen değişmeler arasın-

daki bağlılaşmanın doğrulanmasına yöneldiği zaman sağlam bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Halk, örneğin, elektriğe, ışığa, ısıya vb. larına özel bir olayı açıklayan bir güç olarak hâlâ bugün de başvurmaktadır, şimşek ve yıldırımla birlikte kopan fırtınaları açıklamak için elektriğe başvurulması gibi. Bilim adamlarının kendileri de, söylemek istediklerini, çok zaman, buna benzer sözlerle anlatırlar. Ama, onların ağzında bu türlü genel terimler birer stenografik terimdir. Olaylar arasındaki tekdüze ilişkileri ifade ederler; olup bitenin arkasında bulunan ve onu meydana getiriyor sanılan şeye başvurma değildir bu. Şimşekle elektriği ele alacak olursak görürüz ki, Franklin'in şimşeği elektrik gücüyle bir tutuşu, şimşekle, ötedenberi ayrı tutulmuş olan şeyler arasında bir ilinti kurmuştur. Şimşeği açıklarken de bu şeyler üzerindeki bilgiden faydalanılmıştır. Ama, elektriğe açıklayıcı bir güç olarak bakacak yerde, şimşeğin bir elektrik olayı olduğunu bilmek, ortaya, bir kısmı henüz çözümlenmemiş bir sürü özel sorun çıkarmıştır.

Bu metodun ağır bastığı günlerdeki tabiat biliminin oldukça kısır durumu ile «toplumsal» bilimlerin bugünkü durumu arasındaki benzerlik inandırıcı değilse, buna tanıt olarak, sonunda, araştırmanın yanlış bir yön tutmuş olması gösterilebilir. Bu bir anlama sanrısı (illusion) dir; aslındaysa, ortada, anlayış yokluğunu gizliyen bir tek genel terim var. Toplumsal düşünceler parlak genellemeler alanında kalırlar. Bilgiden ayrı olarak, görüşler tartışmalara yol açar. Sebep sanılan şey, gerçekte, bir şeyi meydana getiren âlet ya da araç olarak kullanıldığına göre, bir şey meydana getirmek, ya da istenmiyenin meydana gelmesini önlemek için bir tek kontrollü yol vardır ki, o da, bu şeyin ne gibi koşullar altında meydana geldiğini bilmektir. İnsanlar,

iki şeyin birbirine sürtülmesinden ateş çıktığını öğrendikleri zaman, ateş yakmak istediler mi, değenekleri birbirine sürtmek gibi bir çareye sahiptiler hiç olmazsa. Şurası su götürmez ki, yaratıcı (yâni nedensel) koşulların geniş ölçüde bilinmesi, istedikleri zaman ateş yakmak ve ateşi, sayısı artan amaçlarda kullanmak bakımından, insanların pratik gücünü arttırmıştır. Bu ilke, toplumsal teori ile toplumsal davranış ilişkisine uygulanır.

Nihayet, olayların toplumsal akışını açıkladıkları ileri sürülen teoriler, bir takım pratik politikaları zorunlu ve haklı göstermekte kullanılmışlardır. Marx'çılık bunun bir örneğidir elbette. Ama, tek örnek olmaktan o kadar uzaktır ki, Marx'çı olmıyan ve Marx'çılığa düşman olan toplumsal teoriler, çok zaman, bu ilkeye örnek olmuşlardır. Faydacılık, kesin bir yasa, bir hukuk ya da Ceza usulü teorisi ileri sürmek için şu düşünceden yararlanıyordu: «İnsanları yalnız haz ile acı harekete getirir», yâni en büyük sayıda insana en büyük mutluluğu sağlarlar. Olayları, ihtiyaçların engelsiz ve serbest belirtisi diye, pratik bakımdan, açıklayış, açık piyasalı bir ekonomi rejimi ile bu rejime uygulanan bütün politika ve yasa tedbirlerinden yana etkili bir propaganda olarak kullanıldı. Sözde «güç» dedikleri şeyin genel bir nitelik taşıdığına inanış da, teoriyi denetlemek için gerçek olayları yakından izlemeye lüzum bırakmıyordu. İnançlarına açıkça aykırı bir takım olaylar karşısında, bu aykırılığı, inançlarını tekrar gözden geçirmek için bir sebep değil, başarısızlığa bir takım özel nedenler göstermek bakımından birer uyartı sayıyorlardı. Çünkü, ilkenin doğruluğunu sarsmak istemiyorlardı.

Gözlem'e başvurmadan da basit bir takım genel kavramlardan yana ya da onlara karşı konuşabilir insan. Kanıtlar yalnız bâzı coşkun davranışları içle-

rine almakla, basit bir kelime yığını olmaktan çıkarlar. Genel kavramlar, gerçekten olmuş olayları gözliyerek denetlenmez ve gözden geçirilemezlerse, birer düşünüş olmaktan öteye geçemezler; bu, beylik bir gerçektir. Görüşlerin çatışması bir takım tartışmalara yol açarsa da, bugün tabiat biliminde olduğu gibi, sorunu yerine koymaya ve başka gözlemler yapmaya yol açmaz. Düşünce sorunları ve onların sonuçları üzerinde sağlam bir takım genellemeler yapılabiliyorsa, bu, düşünüş ve tartışmaların yeni olayları aydınlatan ve inançlara ortak bir temel sağlıyan araştırma yöntemlerinin yokluğundandır.

Toplumsal olaylar, bütün hallerde öylesine karmaşıktır ki, olayların ilişkisi üzerinde genellemeye götüren etkin gözlem yöntemlerini geliştirmek güçtür. Gelişi güzel seçilmiş şu ya da bu olay kanıt tartışmasında kullanılmadığı zaman, orta malı bir teori tipi, bu çeşit bir gözlemi gereksiz kılmak gibi başka bir engel daha çıkarır ortaya. Başta gelen zorunluk, genel kavramlar kurmaktır; yâni, önce, hiç bir sorunun varlığını kabul etmiyen kolay bir çözüm yoluna karşı sorunları araştırmaya itelemek, sonra da, bu sorunları, çözümsel yolla gözlenen olaylar arasındaki çatışmaları ortaya koyan genellemelerle çözümlemektir.

Kişisel kazanç çabasının yönettiği ekonomik rejimi özgür ve demokratik kurumların ana koşullarıyla bir sayan özel toplum felsefesine dönüyorum. Teoriye Laissez - faire'ci İngiliz liberallerinin dilindeki eski ifadesiyle dönmeğe değmez. Çünkü, olayların felsefeyi gözden düşürmesine karşılık, memleketimizde, ticaret ve endüstri üzerine sözde toplumsal bir denetleme koyma çabası, bugün, bu teoriyi açıkça canlandırır olmuştur. Bu teorinin düştüğü yanılgıları görmek için, kullanılan denetleme

tedbirlerini benimsemeğe lüzum yoktur. Çünkü bu tedbirler karşısındaki tepkiler hep bu teoriye dayanmaktadır. Bu teoriye göre, mallarla hizmetlerin üretimi ve değiştokuşu bakımından serbest bireysel olanakların en yüksek noktası diye yorumlanan kapitalizm, demokrasinin bitişik ikiz kardeşidir. Çünkü, kapitalizm demek, özgür politik kurumların ana koşulları olan kişisel teşebbüs, bağımsızlık ve güçlülük nitelikleri demektir, deniliyor. Bu sebepten, onlarca yöneticiler tarafından ticaret ve endüstrinin düzenlenmesi yoluyla bu kişisel niteliklerin işlemez hale getirilmesi, politik demokrasinin pratik ve ahlâksal koşullarına saldırmak demektir aynı zamanda.

Burada, uygulanan tedbirlerden yana ya da onlara karşı ileri sürülen özel kanıtların erdemleri üzerinde duracak değilim. Burada asıl sorun şu ki: Genel olarak «initiative, bağımsızlık ve teşebbüs» gibi bir takım sözde insan güdülerine başvurmak, olayları somutça gözleme ihtiyacını gölgeliyor. Özel olaylar gözlenirse ve gözlenince, yapılacak yorumlar gözlenen şeyden çıkarılacak yerde, peşin bir yargıya bağlı tutulurlar. Sorunları görüş alanında tutmakla, öte tarafın da toptancı görüşlere başvurmasına yol açılmış oluyor. O zaman da ortaya, bir yandan «bireycilik», öte yandan da «sosyalizm» denilen şeyler arasında bir çeşit kafa kafaya vuruşmaya gitmiş oluyoruz. Somut koşulların incelenmesi ortaya bir takım özel koşullar çıkarabilir ki, bu kelimelerle belli belirsiz işaret edilen iki yöntem, bu koşullar altında, yararlı olarak işliyebilirler.

Teşebbüs sözünün şeref yüklü bir terim olarak kullanıla gelişi, insan tabiatına doğuştan bağlı olan bir takım genel özelliklerden bir politika yararına destek çıkarma çabası bakımından oldukça öğreticidir. Çünkü, **teşebbüs** sözünün tek yasal anlamı

neutre'dür, yâni istenilip istenilmemesi elde edilen gerçek sonuçlara bağlıdır, dolayısıyla da, bu sonuçların somut olarak incelenmesini gerektirir. Ne var ki, «teşebbüs» sözü insan tabiatının özlenir bir özelliği anlamını almıştır. Öyle ki, sorun, gözlem alanından görüş alanına geçirilmiş oluyor, hem de coşkun bir hayranlıkla. «Teşebbüs» de tıpkı **intiative** ve **endüstri** gibi sayısız bir takım nesneler uğrunda işliyebilir. Bu kelimeler bir Al Capone'nin ya da bir kaynakçılar derneğinin yaptığı işleri anlatabileceği gibi, toplumca yararlı bir endüstri teşebbüsünü de anlatabilir.

Duruma etraflıca değindim, çünkü, bize açık bir örnek veriyor. Önce, toplumsal bir davranış şeklinin insan yaradılışının psikolojik bir özelliği halini almasına, sonra da, sözde ruhsal bir durumun, bir değer ilkesi, bir ahlâk sorunu haline dönmesine bir örnek veriyor. Yer ve zaman bakımından, belirli sınırları olan koşulların (ki gözlemle belirtilmeleri gerekir) ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar, yer ve tarih koşullarına baş vurmaksızın kesin bir belirlemeye elverişli bir takım sorunlar halini almışlar, bu yüzden de, birer görüş ve tartışma konusu olmuşlardır. Tartışma ile de hiç bir karara varılamıyacağından, son yargıcı olarak zora başvurulmaktadır.

Aydın İngiliz radikallerinin, halk yönetimi ve (özgürlüğü haklı gösterme yolunda yararlandıkları) insan tabiatının öğeleri teorisinde, kişisel çıkar güdüsünden daha fazla bir şey vardı. Şunu düpe düz kabul ediyorlardı ki, insanlar doğuştan, başkasının kazanç ve kaybına, sevinç ve acısına yakınlık duyar. Nitelik bakımından birbirine karşıt olan bu iki öğe, yâni kişisel çıkar ile yakınlık duygusu, yer yer, Newton mekaniğindeki -güyâ aynı olan- merkezden kaçan ve merkeze giden öğelere açıkça baş vurularak, bütün doktrinde birbirine ustaca bağlanmıştır.

Kişisel çıkar aşaması, halk ve hükûmet davranışı teorisinin temelini sağlıyor; duygudaşlık da, insan teklerinin özel nitelikleri içinde, birbiriyle olan ilişkilerini ele alıyordu. Doktrine göre: Politik kurumlar özel imtiyazları ve haksız kayırmaları ortadan kaldıracak şekilde yeni baştan düzenlenirse, yakınlık duygusu iyi ve etkili iş görme alanını alabildiğine genişletebilir; çünkü, insanları başkasına zarar veren işlerle kişisel üstünlük aramaya iten kötü kurumlardır.

Teori, özünden çok, yarattığı tepki bakımından daha da önem kazandı. Çünkü, «özce idealist» felsefeler, XIX. yüzyılda Almanya'da gelişti; bugün de totaliterliğin teori bakımından arka planı olmakta ve onu haklı göstermekte kullanılıyor. Bu felsefeler anahtarlarını ve çıkış noktalarını, politika ile ahlâkı gerek teoride gerek pratikte insan tabiatının bir takım sözde öğeleri üzerine kuran teorilerin güçsüzlüklerinden aldılar. Tepkinin biçimi ve özü ile ilgili tam bir açıklama, bizi öyle konulara götürebilir ki, teknik bir takım ayrıntılara girmek zorunda kalabiliriz. Ama, işin temeli basittir.

Politikada olsun, ahlâkta olsun, Devlet gücünün kaynağını insan yaradılışına yerleştirme çabasına, düzensizliklerin ve çatışmaların kaynağı gözüyle bakılmıştır. Böyle bir çaba toplumsal kurumları ve ilişkileri kaygan bir temel üzerine oturtmaya yeltenişti. Ayrıca, bu yeni görüşü dile getiren filozoflar protestan ve kuzeyliydiler. Onun için, tepkileri, onları, bozgunculuğa kaçan bir takım aşırı bireyci düşünce ve politikalara karşı Roma kilisesini bir kale olarak kabule zorlamıyordu.

Fransız Devrimi, aşırılıklarıyla birlikte, Alman düşüncesinde, devlet gücünü zorunlu hiç bir şeyin bulunmadığı bir ortama yerleştirme çabasının mantıklı bir sonucu sayılıyordu. Bundan ötürü, Dev-

rim'e, durumun özündeki güçsüzlüğün, geniş çapta, pratik bir kanıtı gözüyle bakılıyordu. Doktrinden yana ne söylenebilirse, Fransız Devriminin savunması yolunda da söylenebilir. Bu, arttıkça artmış olan kötülüklerden kurtulmaya yardım ediyordu. Olumlu ve yapıcı bir ilke olarak trajik bir hayaldi bu. Devrimin resmî inancını dile getiren «Insan Hakları Bildirisi» yüzyıla özgü kötülükleri yaratan sahte öğretilerin bir özeti sayılıyordu. Demin söylediğim gibi, tepki gösterenler, eleştirilerin ve sundukları yapıcı tedbirlerin temeli olarak Kilise'nin öğretilerini kabule yanaşmıyorlardı. Kendileri, yıkmak istedikleri bireyciliğin doğurduğu koşulların adam akıllı etkisi altındaydılar. Bu tepkinin genişliği, hareketin ortaçağ Hellenik düşünce temsilcilerince aşırı derece «nesnel» diye eleştirilmesinin denenini açıklıyor. Bu tepkiyi gösterenler, özgürlük ile devlet gücünü, bireylik ile yasayı araya salt Benlik, salt Ruh, salt Düşünce koyarak «uzlaştırma» yolunu buldular: Öyle bir Benlik, Ruh ve Düşünce ki insan varlıkları bunların parça parça belirtileriydi; «daha doğru», daha tam belirtileri ise, toplumsal kurumlarda, tarihin durumu ve akışı içinde idi. Tarih, başvurulan son yargı yeri olduğuna ve salt Düşünce'nin hareketini temsil ettiğine göre, uluslararası güçlükleri ortadan kaldırmak için kaba güce başvurmak, «aslında» güc'e başvurmak değil, daha çok, salt aklın son mantığına uymaktır. Bireyci akım, insanları, tabiatın, insanın ve toplumun yapısı içinde Düşünce ve kişiliğin ilk ve son değerine ulaştırmak için gerekli olan geçici bir akımdı. Alman organik idealizmi, akımın içinde doğru olan her şeyi kurtaracak, akımı, salt Ben, salt Düşünce plânına çıkarıp yanlışlarından ve tehlikelerinden kurtaracaktı. Bu akımdaki şeylerin çoğu teknik ile, ayrıntılarının çoğu da ancak özel düşünce olayları ile açık-

lanabilir. Ama, yüreği ve yönü, bireylik ve özgürlüğü «daha yüksek» bir plânda doğrulama isteğindedir. Öyle bir doğrulama ki, onda bireylik de özgürlük de, yasa ve devlet gücünde erimektedir; bu sonuncularınsa, salt aklın belirtileri olmak dolayısiyle rasyonel olmaları gerekir. Çağımız totaliterciliği, Alman devletinde kendini bulan Alman ırkçılığı, Hegelci salt düşünceye tıpa tıp uygun olduğunu görmekte güçlük çekmez.

Rousseau, çokluk, türlü bakımlardan doğru olarak, Fransız Devriminin düşünce babası sayılmaktadır. Ama, tarihin sayısız cilvelerinden birine bakın ki, Almanya'da tam ifadesini bulan teorinin kayınbabası da yine o oldu. Rousseau, bir bakıma dolaylı olarak, kültüre saldırışıyla bu yönde yararlı olmuştur: Yukarıda da söyledim, kültüre saldırışı bir meydan okumaydı; insan yaradılışı karşısında kültürün yüceltilmesine yol açan bir meydan okuma. Ama, Rousseau'nun bir de olumlu ve doğrudan doğruya bir etkisi oldu. Politika yazılarında, şu düşünceyi ileri sürüyordu: Ortak bir «Irade», haklı politik kurumların kaynağıdır; özgürlük ve yasa bu ortak «İrade» nin işlemlerinde tek bir bütündür. Çünkü, Ortak İdare, toplumun Yararına, giderek, bütün insan teklerinin gerçek İyiliği'ne çalışmalıdır.

İnsan tekleri salt kişisel isteklerini Genel İrade'ye karşı koyacak olurlarsa, o zaman, «onları özgür olmaya zorlamak» haklı ve zorunlu olurdu. Rousseau'nun niyeti, teorisiyle bağımsız kurumların ve çoğunluk hükûmetinin temelini atmaktı. Ama, onun ilkesi Ortak ya da Evrensel İrade ve Akıl'ın, ulusal Devlette belirdiğini göstermeğe yarıyordu. Bu İrade en tam belirtisini öyle devletlerde buluyordu ki, bunlarda yasa gücü, düzen ve disiplin demokratik sapıklıklarla zayıflamamıştı. Bu görüş, Almanya'da Napolyon'un istilâsından sonra, saldırgan bir

ulusal ruh yaratmakta kullanıldı. Bu öyle bir ruhtu ki, Cermen KULTUR'u karşısında Fransız materyalist uygarlığını, sistemli olarak, küçük düşürmek çabasını besliyordu. Bu küçük düşürme, sonradan, her memleketi demokratik kurumları kötülemeğe kadar vardı.

Insan yaradılışı ile ilgili bireyci görüşe karşı tepkiye değinen bu kısa açıklama, bir yandan, Nasyonal sosyalizmin ana örneğini düşündürürken, öte yandan, demokratik memleketlerin içinde bulundukları durumu da aydınlatmaktadır. Bireyci teorinin, yüz yılı aşkın bir zaman önce, politik «self governement»'ı (1) halkı göstermekte kullanılması, sonra da kendi amacına yaramış olması, teoriyi bugün demokratik davranışın güvenilir bir kılavuzu yapmıştır. İlk ortaya çıktığı zaman teoriye karşı Carlyle'ın acı ve sert çatmalarını okumak faydalı olur bugün. Carlyle, politik gücü kişisel çıkar, özel ahlâkı da sempati üzerine dayatma çabasına karşı aynı sertlikle çatıyordu. Sempati, düzensiz bir duyarlıktı ona göre; kişisel çıkar da «Anarşi + polis komiseri» idi; sözde bir dış düzeni koruyacak bir polis komiseri. Carlyle'in disiplin ve düzen isteği, seçkin kimselerin yönetimini bile içine alıyordu. Bugünkü durum şöyle anlatılabilir: Demokraside, politik kurumların ve yasanın, insan yaradılışına dayandığı inancı vardır. Politik kurumlarla yasa, insan yaradılışına demokratik olmıyan bütün kurumlardan da çok serbest gelişme olanakları sağlamalıdır. Şu da var ki, insan tabiatına olan güveni açıklamakta ve haklı göstermekte kullanılan insan tabiatıyla ilgili yasacı ve ahlâkçı teorinin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Yasa ve politika bakımlarından teori, XIX. yıl boyunca, demikrasiden çok kazanca

(1) **Ulusların kendi kendilerini yönetmeleri.**

yönelmiş işlerle ilgili bir takım düşüncelerle, uygulamalarla dolup taşmıştır. Ahlâk bakımındansa, duyguları coşturma yerine, Altın Kural'a uygun olarak, demokratik düşünceleri hayatın **bütün** ilişkilerine mal ederek sağlanan bir disiplin ve denetleme getirmeğe yönelmiştir. İnsan yaradılışının demokrasi ile ilişkileri üzerinde uygun bir teori bulunmadığı için, demokratik amaçlara ve yollara bağlılık bir gelenek ve alışkanlık sorunu olmaya yüz tutmuştur; aslında çok iyi olan bu şey, körü körüne alışkanlık halini aldı mı ve hele koşullardaki bir değişme öbür alışkanlıkları değiştirdi mi, kolayca yıkılabilir.

Demokrasinin insan yaradılışıyla ilgili yeni bir psikolojiye, yabancı koşulların kendisine zorla kabul ettirdiği bir takım ağır gereklere uygun bir psikolojiye ihtiyacı vardır diyecek olursam, yersiz bir söz ebeliğine düştüğüm söylenebilir. Ama, bu sözüm, demokrasi oldum bittim humanizmaya, insan yaradılışının iç olanaklarına olan inanca bağlı kalmıştır ve bugün uygun bir takım düşünceler biçiminde gelişen ve pratik tutumlarda kendini gösteren bu inancın yeniden ele alınması gerekir diye anlaşılırsa, görülür ki, bunun Amerikan geleneceğini sürdürmekten başka bir anlamı yoktur. Çünkü, «orta insan»a olan inanç, ancak, demokrasi ile insan yaradılışı arasındaki sıkı ve yaşamsal bir ilişki inancının ifadesi olmak bakımından bir anlam taşır.

Kendi haline bırakıldığı ve zorlama bir takım dış bağlardan kurtulduğu zaman insan tabiatının başarıyla işliyen demokratik kurumlar yaratacağı düşüncesinde direnemeyiz. Şimdi de, sorunu öbür bakımdan ele alalım. Önce şunu kabul etmeliyiz ki, demokrasi demek, humanist kültürün üstün geleceğine olan inanç demektir. Önermenin tıpkı olması gerekenle ilgili her düşünce gibi bir ahlâk

önermesi olduğunu dürüstçe ve mertçe kabul etmek gerekir.

Bize ne denli tuhaf gelirse gelsin, faşist çeşnili totaliter devletler, demokrasiye ahlâk yönünden çatıyorlar; sol totaliterciliği de, nitekim, ekonomik yönden çatıyordu. İşe görece koşullar karıştığı ölçüde, belki biz demokrasiyi bu ikinci yönden savunabiliriz. Çünkü, hiç değilse, bugüne kadar Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, maddî işlerde, bizi geride bırakmak şöyle dursun, bize «ulaşmış» bile değildir. Ama, totaliterciliğin öbür tipine (ve belki de Max'çı tipine) karşı savunma, (bilim, sanat, eğitim, ahlâk, din, politika ve ekonomi gibi) ve kültürün her aşamasında gelişme sağlıyabilmek için, insan tabiatına güvenin anlamı üzerinde yapıcı, olumlu ve yılgısız bir uyarma yapmak ister. İnsan yaradılışı, soyut anlamında ne denli tekdüze ve değişmez olursa olsun, içinde ve etkisinde iş gördüğü koşullar, politik demokrasi yaşayışımıza girdiği günden bu yana, o kadar değişmiştir ki, bugün demokrasi artık ne sadece politik kurumlara bağlı kalabilir, ne de onlarla açıklanabilir. Hattâ bugün, bu kurumların ve yasal sonuçlarının gerçekten demokratik olabileceklerinden emin değiliz. Çünkü, demokrasi, ifadesini insanoğullarının tutumlarında bulur ve yaşayışlarında meydana çıkan sonuçlara göre ölçülür.

Demokrasiye bağlı humanist görüşün, kültürün (eğitim, bilim, sanat, ahlâk ve din gibi) bütün şekilleri üzerindeki etkisi kadar endüstri ve politika üzerindeki etkisi de onu eski ahlâkçı taşkınlığından kurtarır; çünkü, bu görüş bize, insan çabasının her aşamsını ele alıp, ne gibi sonuçlara yol açtığını, yâni, insan tabiatındaki iç olanakların ne kadar olgunlaştıklarını, ne ölçüde işe yarar olduklarını görebilmek için, bir bir incelemek gerektiğini söylüyor. Bize «ahlâkça silâhlanın» bütün toplum sorunları

çözümlenecektir demiyor, sadece şunu diyor: «Yaşıyan kültürümüzün bütün öğeleri nasıl işliyor, önce bunu bulun; ondan sonra da, her gerektiği yerde ve durumda, değişmelerine dikkat edin, tâ ki, onların etkileri ile insan tabiatının olanakları gelişeebilsin.»

Öteden beri, «demokrasi Hıristiyanlığın bir yanından doğmuştur, çünkü, Hıristiyanlık bireysel insan ruhunun sonsuz bir değer taşıdığını öğütler» der dururlar. Bu sözün modası bütün bütün geçmiş de değildir. Bâzı kimseler bugün bize diyorlar ki: Madem bilim ruha olan inancı sarsmıştır, öyleyse, demokrasinin var olduğu ileri sürülen ahlâksal temeli de sarsılmış olmalıdır. Yine diyorlar ki, insan ilişkilerinin başka düzenlerine demokrasiyi yeğ tutmak için, ortada bir takım nedenler olduğuna göre, bu nedenleri başka toplumsal biçimlerin sağladığı faydalardan daha ağır basan bir takım özelleşmiş dış üstünlüklerde aramak gerekir. Bam başka bir açıdan da şöyle diyorlar: Eski ruh öğretisinin gücünü kaybetmiş olması, demokrasiye olan güveni gölgelendiren nedenlerden biridir. Birbirine karşıt uçlardaki bu iki görüş, insan tabiatının iç olanaklarına inanmak için elverişli nedenler bulunup bulunmadığı ve varsa, bunlarda, teolojik bir temel üzerindeki dinsel düşüncelerin eskiden uyandırdığı taşkınlık ve coşkunluk olup olmadığı sorununa derinlik ve önem kazandırmaktadır. İnsan yaradılışı, bu düşüncenin saçma olabileceği kadar özünden yoksul bir şey midir? Buna cevap vermeğe kalkmıyacağım. Ama, İnanç sözünü burada bile bile kullandım. Çünkü, demokrasi, eninde sonunda, ya sürüp gidecek, ya da inancı sürdürme ve onu eserlerle doğrulama olanağı ile birlikte çöküp gidecektir.

Hoşgörüsüzlük sorununu alalım, örneğin. Gerek «Irkçı», hizipçi ve politikacı olsun, her insan toplu-

luğunun sistemli nefret ve kuşkusu, insan yaradılışının nitelikleriyle ilgili derin bir küşümcülük belirtisidir. Bununla beraber, insan yaradılışında doğuştan dinsel bir yatkınlık olduğuna inanılırsa, bu nefret bir küfür sayılır. Bu nefret, başlangıçta, özel bir topluluğa yönelmiş olabilir ve bu topluluğun niçin güvene, saygıya ve insanca davranışa lâyık olmadığını açıklıyan bir takım nedenlerle kendini haklı gösterebilir. Ama, bunun altında saklı olan tutum, insan yaradılışına karşı köklü bir güvensizlik tutumudur. Sonra, bu, özel bir guruba karşı nefret ve güvensizlikten başlıyarak, her insan topluluğunun saygıya ve kabullenmeye hakkı olduğu yolundaki inancı baltalamaya kadar varır ve o zaman kabullenme bir takım özel ve dış nedenlerden gelir; kişisel çıkarlarımız, tutkularımız bakımından, yararlılık gibi.

Hiç bir fizik asit yoktur ki, şu bu adı taşıyan bir topluluktan oldukları için bir takım insanlara yöneltilen hoşgörüsüzlük kadar aşındırıcı bir güç taşısın. Aşındırıcı güç, beslendiği şeyle artar. Her çeşit hoşgörüsüzlüğün özünde humanizma düşmanı bir tutum vardır. Bir gurup insana karşı düşmanlık uyandırmaya başlıyan bir hareket, sonunda, bu guruba hiç bir insan niteliğini tanımaz olur.

Hoşgörüsüzlük durumu, ne kadar önemli olursa olsun, hoşgörüsüzlük olduğu için değil, demokrasinin geleceğindeki olanakları ile insan tabiatının iç olanaklarına olan güven arasındaki özünlü ilişkiyi gösterdiği için örnek olarak alınmıştır. Eski hoşgörüsüzlüğümüz hangi noktaya kadar olumluydu, hangi noktaya kadar sevmediğimiz bir şeye «boyun eğmek», bir çok güçlükleri olduğu için değiştirmeye yanaşmadığımız bir takım şeyleri kabul etmekti? Bugün demokrasiye karşı gösterilen tepkinin büyük kısmı, şüphesiz, gizli kalmış olan ya da gerçek nite-

liğiyle görünmiyen eski bir güçsüzlüğünün meydana çıkarılmış olmasından ileri geliyor sadece. Zencilere, katoliklere ve yahudilere karşı gösterilen ırk düşmanlığı, hayatımızda yeni bir şey değil, elbette Bu düşmanlığın aramızda oluşu özünlü bir iç güçsüzlüktür ve bizi Nazi Almanyasından başka türlü davranmakla suçlandırmaya yol açmaktadır.

Her zamanki alışkanlıklarımızı eşeliyerek ortaya çıkarabileceğimiz en gündelik çelişme, politika konusunda bir takım görüşlere varmak için kullanılan demokratik yolla başka konularda bir takım inançlar edinmek için kullanıla gelen yollar arasındaki çelişmedir belki de. Teori alanında, demokratik yol, yalnız yasama kurullarında değil, basında, özel konuşmalarda ve halk toplantılarındaki açık tartışmalarla yapılan inandırma yoludur; mermi yerine oy pusulasını, kırbaç yerine oy hakkını koyma, bastırım metodu yerine tartışma yolunu koyma isteğinin bir ifadesidir. Tartışma metodu, politik kararlara varmadaki eksiklikleri, yetersizlikleri, aksaklıkları ile birlikte, parti kavgalarını yüzyıl hattâ daha fazla bir zaman önce kimsenin aklından bile geçmiyecek derecede azaltmıştır. Carlyle, o Tanrı vergisi taşlamasını ver yansın edip «insanlar bir toplantı salonunda birbirleriyle konuşur tartışırken çarpım cetvelindeki **doğru**'dan daha fazla toplumsal işlerdeki **doğru** üzerinde bir karara varırlar» yollu düşünceyi gülünç hale sokarken şunu görmiyordu ki, insanlar yedi kere yedinin kaç ettiği üzerinde bir karara varmada birbirlerine sopayla girişmedikleri içindir ki, toplumsal konularda tartışma ve inandırmaya başvurmalıdırlar. Bunun asıl cevabı şudur: Toplumsal «gerçekler» matematik gerçeklerden o kadar başkadırlar ki, toplumsal gerçeklerde tekdüze inanç birliği yalnız şu halde mümkündür: O da, bir diktatörün başkalarına «Sizler ancak şu-

na inanabilirsiniz ya da şuna inandığınızı söyliyebilirsiniz» dediği zaman.

Asıl güçlük şu: Her zamanki tutumlarımız arasında özünlü bir ayrılık var: Örneğin, politika alanında tartışma ve inandırmaya bağlı olduğumuzu söyleriz, sonra da kalkar, ahlâk ve din konularında ya da «yetki» sahibi bir kimseye ya da bir topluluğa bağlı olduğumuz her şeyde bir takım sonuçlar elde ettiğimiz zaman sistemli olarak başka yollara bağlıyız, deriz. Örnekler bulmak için din konularına kadar gitmeğe değmez. Evde, okulda, yâni kişiliğin temel öğelerinin yoğrulduğu sanılan yerlerde sorunların çözümlenmesinde alışılagelen yol, babanın, öğretmenin, ders kitabının «yetki» sine başvurmaktır. Böyle koşullar altında meydana gelen eğilimler demokratik metotla o derece anlaşmazlık halindedirler ki, bir buhran anti-demokratik amaçlar uğrunda düpe düz anti-demokratik yollar seçmeye zorlıyabilir insanı; nasıl ki, sözde demokratik topluluklarda «yasa ve düzen» elden gidiyor yaygaraları yükseldiği zaman, bastırım gücüne başvurulur ve sivil özgürlüklerin ortadan kaldırılması yoluna gidilir.

Bu halde ise, demokrasinin damgasını taşıyan, koşullar öylesine gelişir ki, insan tabiatının hazza ulaşma olanaklarına yol açar. Demokrasi yolu, kolay olmadığı için, zor göze alınan bir yoldur. Bu yol, en büyük sayıda insana en çok sorumluluk yükliyen bir yoldur. Başarısızlıklar, sapmalar olmaktadır, olacaktır da. Ama, şu ya da bu andaki güçsüzlüğü, uzun bir tarih süresinde gücü olur onun. Demokratik özgürlük sorunu, insandaki iç olanakların tam gerçekleşmesi sorunu olduğu içindir ki, bu olanaklar bastırılıp yok edilmek istendi mi, zamanla, başkaldırmak ve kendilerini belli etmek için fırsat kollarlar. Amerikan demokrasisinin kurucularınca demokrasi iddiaları, aslında doğru ve haklı bir ahlâ-

kın zorunluklarından başka bir şey değildi. Bugün artık onların sözlerini pek kullanamıyoruz. Bilgi alanındaki değişmeler onların kullandıkları kelimelerin anlamlarını gözden düşürmüştür. Ama, onların kullandıkları terimlerin çoğu, artık bugüne uymıyorsa da, ileri sürdükleri şey şuydu: Bağımsız kurumlar birer araçtır, insan yaradılışı bununla, en büyük sayıda insana en tam gerçekleşme sağlıyabilir. Bağımsızlık metotlarının ortaya koyduğu sorun, bugünün en karmaşık sorunlarından biridir. Ama asıl bu sebepten, demokrasiye olan güvenlerini yitirmiyenlere düşen görev demokrasinin öz bakımından ahlâka dayandığı yolundaki ilk inancı canlandırmak ve diri tutmaktır. Bu inanç bugün kültürün yaşıyan koşullarına uyar şekilde dile gelmektedir. Demokrasi bir hayat yoludur demek için, haylı ilerilere gittik. Şimdi de, bunun kişisel bir hayat yolu, kişisel davranış için bir ahlâk ölçüsü sağlıyan bir yol olduğunu göstermek kalıyor.

bilim ve özgür kültür

Bilimin ilerlemesi, insan köleliğinin kaynağı ve zorba yönetimin temel direği olan bilgisizliği ve kör inançları ortadan kaldırıp onların yerine özgür kurumlar getirecektir diyen Aydınlanma Çağı'nın basit inancına bağlı kalamayız artık. Tabiat biliminin gelişmesi, önceden kestirilemiyecek kadar çabuk ve geniş oldu. Ama bu bilimin, malların üretim ve dağıtımına uygulanması bir sermaye birikimini gerektirdi; bundan da, geniş yasal hak ve dokunmazlıkları olan anonim ortaklıklar doğdu. Bunlardan da, bilindiği gibi, ortaya bir takım büyük ve karmaşık sorunlar çıktı. Diktatörlerin eline, düşünce ve duyguları denetleme bakımından bir takım güçlü araçlar verdi ki, bunların yanında, zorba şeflerin daha önceleri kullandıkları araçlar solda sıfır kalır. Olumsuz sansürün yerine, bütün insan

teklerine birer birer ulaşan düşünce ve sözde - bilgi propagandası araçları koydu. Bu propaganda eski yeni bütün reklâm ve haberleşme organları tarafından günü gününe tekrarlanıyor. Sonuç olarak, insanlık tarihinde, aşağı yukarı ilk defa, ortaya sözde halkın isteğine dayanan bir takım totaliter devletler çıktı. Zorba yönetimler siyasal tarih kadar eski olmakla beraber, bu özel olay güçlü olduğu kadar beklenmedik bir şeydir.

Demokrasiyi destekliyen eski kanıtlardan biri, en şaşırtıcı bir şekilde yalanlanmış bulunuyor. Endüstri devrimi büyük ilerlemelere ulaşmadan önce, zorba yönetimlerin oldukça küçük bir sınıfa dayandığı beylik bir gerçek sayılıyordu. Deniliyordu ki, bir cumhuriyet yönetimi, geniş bir halk yığınına dayanır; öyle ki, Rousseau'nun dediği gibi, o zamana kadar hiç bir şey olmıyan halk, her şey oluvermiştir. Bugün bize bunun tersini söylüyorlar. Diyorlar ki, demokrasi bir sayı sisteminden başak bir şey değildir; belli bir anda seçmen çoğunluğunu meydana getiren insan teklerinin değişken guruplaşmalarına dayanır. Yine diyorlar ki, yalnız inanç ve amaç birliği olduğu zaman var olan ortak ahlâk duygusu demokrasilerde yoktur, yalnız totaliter devletlere özgü bir şeydir. Marx'çı komünistler de buna benzer şeyler söylüyorlar. Diyorlar ki, madem görüşlerimiz özünde bilimseldir, öyleyse, gerçek'in gücü karşısında yanlış görüşlerin hiç bir hakkı olamaz. Ama faşistler, bir bakıma daha da ileri gidiyorlar. Çünkü, bilim alanına giren salt düşünsel bağlılıklardan daha derinlere inerek insanın temel duyuş ve davranışlarına el attığını ileri sürüyorlar.

Bilimi ilgilendiren bir kanıt var ki, bugüne kadar demokratik memleketlerde pek yankı uyandırmamışsa da, ortaya, zamanla daha çok dikkati çekecek olan bir ana sorun koymaktadır. Buna göre,

bilimsel araştırmaları laissez - faire bireyciliğinin ilkeleri yönetmiş; tek tek araştırıcıların beğenileri ve eğilimleri bu araştırmaların akışına düzen vermiştir; öyle ki, bugün dünyada düşünce bulanıklığının ve ahlâk karmaşasının nedeni endüstrinin başı boş, tekcil çalışmasına bilimin sessizce katılmasıdır.

Durum öylesine aşırı, inanır olduğumuz şeylere öylesine aykırıdır ki, insan bunu bir sapınç diye kolayca bir yana atabilir. Ama, bu görüş, aşırılığından ötürü, gerçek bir sorunu belirtiyor gibi de ele alınabilir: Bilimin toplumsal sonuçları nedir aslında? Teknik uygulamalardan ötürü, toplumsal yararı düşünce yararına üstün kılacak kadar önemsiz midir? Sosyalistlerin övüp göklere çıkardıkları denetleme tipi (endüstrinin akışına yön veren buluşların kaynağı olan) bilimsel araştırmalar devlet eliyle düzenlenmeden gerçekleşebilir mi? Bu türlü düzenlemeler, bilimin özgürlüğünü ortadan kaldırmaz mı? Bilimsel araştırmalardan doğan buluşların toplumsal etkisi öyle bir takım düzensizlikler yaratır ki, yapılacak şeylerin en hafifi, bilim üzerine moratorium koymaktır diyenler, sorunu aşırılığa kaçmadan dile getirmiş oluyorlar.

Rusya'da şöyle diyenler var: Son elli yıl içinde, bilimin tuttuğu yol, baştaki sınıfın yararına o kadar bağlıdır ki, bilim (belki, hükümet, polis ve orduda olduğu kadar bilinçli değilse de) yine de sonucu bakımından burjuva demokrasisinin bir âleti olmuştur. Fizik bilimleri ile toplum bilimleri arasında değişmez bir çizgi çizilemiyeceği için ve toplum bilimkova da, Mendeci görüşün bilim bakımından yanyeni toplumsal düzenin politik yararına göre ayarlanması gerektiği için, politik düzenlenme dışında fizik bilimlerin kendi başlarına gelişip ilerlemesine göz yumulamaz. Nazi Almanyası antropoljide ırk bakımından gerçek olanı yasa katına çıkarıyor, Mos-

kova da, Mendelci görüşün bilim bakımından yanlış olduğunu belirtip Genetik'e yeni bir yön çiziyor. Her iki memleket, ayrı ayrı nedenlerden de olsa, görecelik (relativisme) teorisine kötü gözle bakıyor. Bununla beraber, bu özel durumlar bir yana bırakılırsa, halk düşüncesine konan genel kontrol havasının, bütün düşünsel çalışma şekilleri (sanat ve bilim) üzerinde, ister istemez, köklü bir etkisi olacaktır.

Aşırı görüşlerin, birer karikatür olacak kadar aşırı gittiklerini kabul etsek bile, yine de ortada gerçek bir sorun kalıyor. Bir toplum, özellikle demokratik bir toplum bir **consensus** temeli ve bir inanç birliği olmaksızın yaşıyabilir mi? Yaşıyabilirse, istenilen birlik, acaba bilimsel araştırmalar, toplumsal birlik adına devlet gücüyle düzenlenmeksizin elde edilebilir mi?

Bu konuda bilim adamları toplumsal sonuçlar bakımından sorumsuzlukla suçlandırılıyorlar. Böyle olunca da, ortaya, buna bağlı bir başka sorun çıkıyor: Diyorlar ki (bu tutumdakilerin bir bölüğü bilim adamlarıdır) son yüz yıl, daha doğrusu, son elli yıl içinde fizik bilimine, gerek dolaylı gerek dolaysız, endüstrinin özel kazanca çevrik isterleri yön vermiştir, asıl. Bunca düşünce enerjisine mal olan sorunlar yanında hiç dikkati çekmiyen sorunların bulunması bu gerçeği ispat eder, diyorlar.

Doğrudan doğruya kontrolün en büyüğünü hükûmetler yapmıştır. Bunlar, gerek endüstri ile ticareti öbür devletlere karşı destekliyerek, gerek orduların gücünü arttıran araştırmaları tutarak, ulusal gücü arttıracak araştırmalara paraca yardımlarda bulunmuşlardır. Dolaylı kontrole gelince, o daha ince yollardan yapılmıştır. Endüstrinin bugünkü yaşayışımızda öyle can alıcı bir yeri vardır ki, endüstriyel teşebbüslerin doğrudan doğruya bilim labora-

tuvarlarına bıraktıkları sorunlar bir yana, hayatlarını bilimsel araştırmalara adamış kimselerin, tabiî enerjileri kontrol çabası içinde ortaya çıkan (soyut bir deyimle, malları üretme ve dağıtma) sorunlarına karşı hassas davranmamaları ve büyük ilgi göstermemeleri psikolojik bakımından olacak şey değildir. Ayrıca, bilimsel teşebbüslerin çevresinde bir çeşit kutsallık «hâlesi» vardır. Çünkü, toplumsal insan mutluluğu, hiç değilse, ulusal mutluluk, haklı olarak, bunlara bağlı görülmüştür. Almanya öbür memleketleri fizik araştırmalara yöneltmiştir; bilimsel ilerlemenin ulusal güce ve güvene doğrudan doğruya yardım ettiği Almanya'da gösterilebiliyordu. İşte bu sebepten, hiç de saf olmıyan kimi aydınlarımız, Alman üniversitelerini Amerika için örnek göstermişlerdir.

Birer birey olarak, bilim adamlarının araştırmalarına yön vermede kişisel ekonomik çıkarın büyük bir rolü vardır denemez. Bunun tersi ise her zaman için doğrudur. Ama, ilgi ve çıkar, evrenin bütün yönlerine aynı kolaylıkla çevrilebilen ışıkları serbestçe saçamazlar. Bir takım kanalların içinde iş görürler ve bu kanalların ne olduğunu, nerde olduğunu kültürün genel durumu ortaya koyar. Fizik iklim nasıl ve ne çeşit tarım işleri yapılabileceğini belirlerse, «düşünce iklimi» de öylece bilimsel çalışmaların tutacağı yönü gösterir. Toplumun hayal gücü, onunla belli bir havaya, belli bir renge bürünür. Bir yönde düşünce dokunmazlığı, başka yönlerde düşünce duyarlığı bunun birer sonucudur. Bir çok kanıtlara da dayanılarak şöyle denildi: XIX. yüzyılda bilime hâkim olan mekanik inanç, makinenin endüstriyel üretimde dolaylı olarak kazandığı önemin bir sonucudur; öyle ki, bugün, makine ile üretimin yerini enerji ile üretim alırsa, bilimin ana «kavramları» da değişecektir.

Yukarıda, bilimin tuttuğu yolu çizen milliyetçilikten söz ettim. Bunun en göze batan örneği, şüphesiz, savaş günlerinde, bir ulusa yardıma koşan bilim adamlarıdır. Savaşta bu kadar açıkça görülen bu eğilim, sözde barış zamanında bile, daha az kapalı ve daha az bilinçli olarak vardır. Endüstrileşmiş bütün memleketlerde yönetim işlerinin yıllar boyunca durmadan artması, ulusal yarar ile bilimsel araştırma arasındaki bağlılığı pekinleştirmiştir. Bilimin özel bir takım ekonomik yararlarca düzenlenmesi ile ulusal yararca düzenlenmesi arasında hemen bir seçme yapmak gerekirse, bu sonuncuyu seçmeli diyebiliriz elbette. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Totaliter devletlerde bilimin açıktan açığa denetlenmesi, bir zaman için, gizli kapaklıca süregelen eğilimlerin en yüksek noktaya vardığını gösterir. Bundan da anlıyoruz ki, ortaya çıkan sorun bu özel devletlerin sınırlarını aşmaktadır.

Şurası oldukça tuhaftır: İlk bakışta, bilimsel araştırmaları ve onların sonuçlarını doğrudan doğruya toplumsal bir denetleme altına alma isteği, bilim adamlarının kendi tutumlarıyla farkında olunmadan güç kazanmaktadır çokluk. Beylik bir inanca göre, bilim, insanları bir şeyler yapmaya zorlıyan amaçlara ve değerlere karşı tamamen kayıtsızdır; olsa olsa, kendi dışındaki ihtiyaç ve isteklerde doğan ve doğması gereken bir takım amaçların gerçekleşmesi yolunda daha etkili araçlar sağlar. İşte, halk düşüncesinin bugünkü havası, Aydınlanma Çağı'nın inanç havasından bu noktada alabildiğine ayrılıyor: Bu inanca göre, insan bilgisi ile özgürlük elele vererek insanları sonsuz olgunluğa götürecektir.

Halkın bilime olan sayıgısı, geniş ölçüde, bilimin insanlara, öğrettiklerinden ayrı olarak, muhtaç oldukları şeyleri sağlamış olmasından geliyor, orası doğru. Bilimin daha önceki inançları nasıl değiş-

tirdiğini Russell şöyle anlatıyor: «Dünya artık Yesuğ'un güneşi durdurduğuna inanmaz oldu, çünkü Copernic astronomisi gemiciliğin işine yarıyordu; dünya Aristo fiziğini bir yana attı, çünkü Galileo'nun nesnelerin düşüşü ile ilgili teorisi bir top mermisinin yörüngesini hesaplamayı mümkün kılıyordu. Dünya Tufan teorisini bıraktı, çünkü maden ocaklarını kazmakta jeolojinin faydasını gördü.» (1) Bütün bunların, yeni bilimden yana olanlara, çok muhtaç oldukları dış yardımı ve dinleyicileri sağladığı su götürmez. Aristo ve Kilise öğretilerinin ne kadar güçlü oldukları düşünülürse, bu sonucun önemi anlaşılır. Bütün eski öğretilerin en güçlü olduğu yerde bile, bilimin yararlılığı ona zaferi kazandırdığına göre, düşmanlarının pek güçlü olmadığı yerde bilimin daha da büyük saygı göreceğini kolayca kestirebiliriz.

Eskiden, astronomi, jeoloji ve tarihin bâzı alanlarını ilgilendiren inançları tekellerine geçirmiş olan toplu tüfekli çıkarların bilime karşı düşmanca tutumları dışında, tarih boyunca, insanlık, inançlarının niteliğine karşı öyle kayıtsız, eski inançları rahatsız eden metotlara karşı öyle uyuşuktur ki, yeni bilimin, dışarıdan bu kadar güçlü bir yardım görmesine sevinmeliyiz. Ne var ki, şu durumu çözümlemiş değil henüz: Acaba, bilimsel bilgi insanların değer verdikleri ve ulaşmaya çalıştıkları amaçları değiştirecek güçte midir? Bilimin (elimiz altındaki en sağlam bilginin) isteklerimizi gerçekleştirme gücümüze yardım ettiği de belli midir? Yoksa, bu düşünce, insan yaradılışıyla ilgili eski bir başka teoriden mi çıkmıştır? İstekler ile bilginin ayrı ayrı bölmelerde oldukları doğru mudur? Örneğin, bilimsel bilginin, bir yandan, bir hastalığı iyi eder, insan

(1) **Bertrand Russell, Power, s. 138.**

ömrünü uzatırken, bir yandan da hayatı toptan yok edebilen âletleri sağlaması gibi haller, bu ayrılığı doğrulamaya yeter mi? Ya da, bunlar, olaylara dayanmıyan bir başka doktrini desteklemek için mahsus seçilmiş örnekler midir? Gerçekten, teorinin ileri sürdüğü gibi, insanların amaçları ile inançları arasında böylesine tam bir ayrılık var mıdır?

Bilginin, isteklerin niteliğini değiştirecek güçte olmadığı (giderek, amaçların ve ereklerin yoğruluşunu etkiliyemediği) yolundaki düşüncenin eski görüşleri sarsmış olması, bu düşüncenin doğruluğunu kabul etmemek için başlı başına bir sebep olamaz elbette. Eski görüş tamamen yanlış olabilir pekâlâ. Ama, sorun yine de tartışılmaya değer bir sorundur. Hatırlatmaya lüzum yok ki, Eflâtun'a göre bilgi ya da bilgi sayılan şey, insanların **İyilik** ve, giderek, kendi davranışları üzerindeki düşüncelerinin son etkenidir. Bacon'un, salt insan mutluluğunu arttırmayı gözeten gelecekteki toplumsal tedbirlerin, bilimsel bilginin düzenlenmesiyle gerçekleşeceği yolundaki düşünü de hatırlatmaya değmez. Sorun sadece şu ki: Hume, aklın «tutkuların» kölesi ya da, bugünkü deyimle, coşkuların ve isteklerin «kölesi» olduğunu ve olması gerektiğini söyleyinceye kadar, çağımızın açıkça liberal ve ilerici olan bütün akımları davranışların düşüncelerden doğduğuna inanıyorlardı. Hume, düşüncesini ortaya attığı zaman ona katılanlar olmadı. Oysa onun düşüncesi hemen bütün açılardan tekrarlanıyor bugün. Klâsik ekonomicilere göre, insanları her şeyden önce ihtiyaçlar harekete getirir; akıl ise, sadece, ihtiyaçları karşılayan en elverişli araçları yaratır. Biyolojinin ruhbilim üzerindeki ilk etkisi, isteklerle içgüdülerin önceliğini ileri sürmek olmuştur. Psikiatrlar, akıl dengesizliklerinin heyecanlardaki ayarsızlıklardan doğ-

duğunu ve isteklerin inanç üzerinde ne denli ağır bastığını göstererek aynı sonucu desteklemişlerdir.

Bununla beraber, eski teorilerin, heyecan ve alışkanlıkların davranışları yaratma konusundaki önemini küçümsediklerini, akıl ve düşüncelerin önemini büyüttüklerini kabul etmek başka; düşüncelerin (özellikle, yetkili araştırmalara dayanan düşüncelerin) ve heyecanların (istek ve ihtiyaçlarla birlikte) ayrı ayrı bölmelerde bulunduklarını ve birbirlerine hiç bir etki yapmadıklarını ileri sürmekse bambaşka bir şeydir. Bu görüş böyle yalın olarak ileri sürülünce, insan yaradılışında bu kadar kesin bir ayrılık bulunamıyacağı düşüncesi insanı şaşırtmaz olur. İnsan işlerinin oldum bittim içinde bulundukları kötü durum ne olursa olsun, kanıtlar bunu gösteriyorsa eğer, bir yandan bu düşünceyi benimsemek gerekirken, öte yandan, istek ile bilgi arasında tam ayrılık olduğunu kabul eden doktrinin özünü ele almak gerekir. İsteklerin değişmez olduğunu kabul etmek, ilk bakışta, vahşilik ve barbarlık halinden uygarlığın bugünkü kusurlu haline kadarki gelişmesi tarihle uzlaşmaz. Bilgi, hattâ en gerçeği bile, isteklerle amaçları etkiliyemezse, değerli olanla olmıyanı belirliyemezse, isteklerin yoğruluşu bakımından geleceğin manzarası umut kırıcıdır. Bilginin etkisinde kalabileceklerini kabul etmemek, kesin olarak şunu gösteriyor ki: Onları akıl dışı ve akıl düşmanı güçler yoğuracaktır. Düşünce gücünün bir başka yolu da alışkanlık ya da töredir; salt alışkanlık kuralı bugün olduğu gibi bozulursa geriye, türlü grupların ve çıkarların bir takım yıldırmalar, zorbalıklar ve rüşvetlerle başa geçip insan davranışının amaçlarını iyiden iyiye kontrol edecek bir takım istekler yaratmada birbirleriyle yarışa girmeleri kalır. Bu bakımdan gelecek çok karanlıktır. Bu da insanı şu düşünceye götürüyor: Bacon, Locke,

(örneğini hapiste, ölümü beklerken, insanlığın kurtuluşu yolunda bilimin gelecekte oynıyacağı rol üzerinde yazılar yazan Condorcet'nin davranışında bulan) Aydınlıklar Çağı önderleri, her şeye rağmen, isteğin, alışkanlığın ve cinsel isteklerin insan davranışı üzerindeki etkisini açıkça biliyorlardı ama, yine de gelecekte tutulacak yolun bam başka ve daha iyi bir davranış olması gerektiği düşüncesine bağlanmışlardı.

Olacak dedikleri şey olmadı, bunun su götürür yanı yok. Kırallığın adamı olarak bilgisini Büyük Britanya'yı öbür uluslara karşı askerlik bakımından güçlendirmekte kullanırken Bacon'nun davranışı, olup bitenler bakımdan, yazdıklarından daha çok kâhince görünüyor. Bilim ilerledikçe Tabiat üzerinde eğemenlik kurulacaktır, demişti. Bu umudu bugün gerçekleşmiştir. Ama, umduğunun tam tersine, bu eğemenlik, insanın insan üzerindeki eğemenliğini azaltacak yerde, daha da arttırma yolunda kullanılmıştır. Bundan, eski peygamberlerin toptan ve kökten yanılmış oldukları sonucunu mu çıkaracağız? Ya da şöyle bir sonuca varacak ve diyecek miyiz ki: Eski gelenek ve törelerin çabuk değişeceğini sanmakta büyük bir yanılğıya düşmüşlerdir; bu gelenekler, kendilerine göre, istekler yaratmakta bilimi çok geride bırakmışlardır. Acaba olaylar, doğrulanmış inançlara, isteklerin ve amaçların yoğruluşunu, giderek, olayların seyrini etkiliyecek araçlar bulma bakımından sadece sorunları belirtmekle mi kalmışlardır? Amaçlar yaratma işinde, propagandanın rolünü kabul edip, biliminkini etmemek olur mu?

Bir açıdan bakılınca, sorun bizi ana sorunumuza, yâni, kültür ile insan yaradılışı arasındaki ilişkiye götürür. Çünkü, doğrulanmış bilimin isteklere ve amaçlara (ve hattâ araçlara) biçim verip veremiye-

ceği sorununu cevaplarken önemli olan şunu bilmektir: Davranışların seyrini belirtmede etkili olan istekler doğuştan ve değişmez midirler, yoksa belli bir kültürden mi doğarlar? Eğer kültürden doğdukları doğruysa, pratik sorun şuna varır: Acaba bilimsel tutum, kültür yoluyla insanlarda istekler ve amaçlar yaratacak şekilde kültürün önemli ve yaygın bir öğesi olabilir mi?

Bir sorunu ortaya koymakla, onu çözümlemek arasında dağlar kadar fark vardır. Ama, sorunu sahte biçimiyle değil de, gerçek biçimiyle karşımızda görmek de az şey değildir. Sorun, insanın ilkel psikolojik yapısında bilgi ile istekler arasındaki belirsiz ilişki sorunu olmaktan çıkar. Bu soruna belirsiz deyişimin nedenlerinden bir şu: İlkel biyolojik yapı dışında, isteklerden başka şeyler bulunduğu su götürür. Sorun, bilimsel yolla bilimsel sonuçların toptan yer aldığı bir kültürü kurma gibi belli bir sorun oluyor.

Bu biçimde oraya konan sorun, bilimin, sağladığı fayda dolayısıyla kazandığı güveni, bir başka açıdan aydınlatıyor. Şurada burada bir takım insan teklerinin, kendi kişisel isteklerini açıkça karşılıyor diye, bilime değer verdikleri doğru olabilir. Böyle bir etki altında bir takım toplulukların bulunduğunu da kabul edebiliriz. Ne var ki, insanların, daha eski düşünceler yerine, bilimden elde edilen sonuçları benimsemiş olmalarının nedenleri, doğrudan doğruya kişisel bir kazanca ya da bir sınıf yararına bağlı nedenlerden değildir. Gemicilikte ve maden işletmelerindeki ilerlemeler kültür durumunun bir parçası haline gelmiştir. Bu ilerlemenin getirdiği yetiye dayanarak, kültürün daha eski bir durumu ile bağdaşmış olan inançları değiştirmek istemişlerdir. Aynı şey, ihtiyaçların daha etkili olarak karşılanması ve yeni ihtiyaçlar yaratılması bakımından, fizik

ile kimyanın, geniş ölçüde, uygulanması için de doğrudur. Bir yandan, savaş zamanında sağladıkları güç hükümdarlarla generallerde (başka türlü hiç de ilgilenemiyecekleri) bu bilimlere karşı su götürmez bir ilgi uyandırırken, halk yığınları da, barış zamanı sanatlarının getirdiklerine iyi gözle bakmaya başlamışlardır. Bu işte asıl bilinmesi gereken şey, gelecekte, savaş sanatlarının mı, yoksa barış sanatlarının mı kültürü kontrol edeceğidir. Bu da savaşın neden bugünkü kültürün o kadar önemli bir öğesi olduğunu araştırmak isteğini doğurur.

Kanıt olarak şu inancı desteklesem ve desem ki, bilimsel teorilerin birer uygulanması olan teknikler, bugün, tabiat bilimleri gelişmeden önceki açık veren ekonomilerin yerine bir bolluk çağı yaratacak noktaya varmışlardır; bolluk ve güvenlik çağıyla birlikte çatışma nedenleri de ortadan kalkacaktır desem, tartışmalı bir alana girmiş olurum. Bu, bir varsayım örneği olarak ileri sürülebilir. Bilimin yararına büyük bir güven yaratabilecek olan fayda, genel ve paylaşılmış bir «toplumsal» rahatlığa yönelmiş bir fayda **olabilir.** Ekonomik rejim o türlü değişmiş olsaydı da bilimin olanakları herkese güvenlik sağlamakta kullanılabilseydi, o zaman, bilimin sınırlanmasından yana olan görüş ortadan kalkardı. Bana kalırsa, yalnız fayda bakımından ele alındığı zaman bile, bilime gösterilen saygının, hiç değilse biraz, genel fayda ile özel faydanın karışımından doğmadığını söyliyecekler çok değildir. Eğer bir küşümcü karşımıza çıkarsa ona şöyle deriz: Bilimin tarıma gerçekten sağladığı, ileride daha da sağlıyacağı yardımı düşünün; besilerin ve ilkel maddelerin üretiminde bu yoldan yapılan değişikliğin toplumsal sonuçlarını da bir göz önüne getirin.

Defterin öbür sayfası (yâni gider «hanesi» nin

bulunduğu sayfa) İngiliz kimyacısı Soddy'nin şu düşüncesini doğruluyor: «Bugüne kadar bilimin incileri domuzların önüne atıldı. Onlar, karşılık olarak bizlere milyarlarca sefalet yuvaları, silâhlanmalar ve savaş acıları verdiler.» Aradaki çelişme ap açıktır. Bu çelişme, bilimin sadece daha önceki isteklerle amaçların daha etkince gerçekleşmesi için araçlar sağladığını ileri süren görüşü desteklemesi, kültürümüzde bir ayrılık olduğunu göstermesindendir. Toptan yakıp yıkma yolunda bilimi seferber eden savaş, hayatı korumak ve yaralıları iyileştirmek yolunda da seferber ediyor onu. İşe karışan istekler ve amaçlar, ilkel ve yalın insan yaradılışından doğmaz, onun karmaşık kültür etkenleriyle olan çatışmada uğradığı değişmelerden doğarlar; bilim, bu etkenlerden biridir, öyle bir etken ki, daha doğmadan önce biçimlenmiş olan geleneklerin etkisinde kaldığı ölçüde bir takım toplumsal sonuçlar doğurur.

Çünkü, her halde, bilimin araçlarla amaçlar üzerindeki etkisi bireylere doğrudan doğruya değil, kültüre sinerek, dolaylı bir yoldan geçer. Bilimsel inançlar, işte, bu görev ve bu yetiyle, bilimsel olmıyan inançların yerini almışlardır. Bir de deniyor ki, bilim, tamamen bilim olarak değil de, folklorun bir parçası gibi iş görür. Bu, durumun en kötü yoldan dile getirilişidir. Durum böyle gösterilince, insanın dikkati, belli folklorlardaki ayrılıklar ile başka başka folklorlardaki ayrılıkların sonuçları üzerinde toplanıyor. Hele folklorun saldırgan milliyetçilik folkloru olabileceğini kabul edersek, (ki bunda ağır basan folklorun bir parçası olarak, bilimin yarattığı sonuçlar özellikle yıkıcı bir savaştır), o zaman, sorunun ne olduğunu bilmek için bir üstünlüğümüz olur hiç değilse.

Şimdiye kadar bilime, sonuçlar bütünü gözüyle

baktık. Bilimin bir davranış, belli bir takım gözlem düşünce ve doğrulama yolları kullanma isteğinde kendini gösteren bir davranış olduğunu bilemedik. Bu açıdan baktığımız zaman, kültürün bir öğesi olarak, bilimin anlamı bir başka renge bürünür. Bilim araştırıcılarının çoğu, bilime olan saygılarının bilimin sağladığı maddî faydalarla ilgili olmadığını söyliyeceklerdir, hem de öfkeyle. Uzun bir geleneğin kabul ettiği kelimeleri kullanarak şöyle diyeceklerdir: «Bizi bilime iten, Gerçek sevgisidir.» Günümüzün, edaca daha az tumturaklı ama anlamca bir olan deyimleriyle konuşacak olurlarsa, araştırmalara, buluşlara, buluşların çizdiği yöne canla başla atıldıklarını söylerler. Her şeyden önce derler ki, böyle bir ilgi, hoşlarına gitmiyen ve apaçık olmıyan her türlü sonuca yönelmiş bir ilgi değildir.

Sözün kısası, sayıları pek de kabarık olmıyan bir takım insanlar bilimsel araştırmaya «çıkarsız» bir ilgi ile bağlıdırlar; bunun su götürür yanı yok. Bu ilgi ayırıcı özellikleri olan ahlâksal bir nitelik kazanmıştır. Bunun apaçık öğelerinden bir kaçı şunlardır: Gerçek açıkça ortaya çıkıncaya kadar şüphe edebilme; kendi beğendiğimiz bir sonucu öne alacak yerde gerçeğin gösterdiği yöne gitme isteği; düşünceleri askıda tutabilme ve onları bir **dogma** gibi ileri sürecek yerde, doğrulanması gereken bir varsayım gibi kullanabilme yeteneği; ve (belki de hepsinden daha ayırıcı bir özellik olarak) yeni araştırma alanları ve yeni sorunlar bulma keyfi.

Bu özelliklerden her biri, insanın yaradılıştan güçlü olan içtepilerine aykırıdır. İnsanların çoğu kararsızlıktan hoşlanmaz; kararsızlık, katlanması o denli güç bir şeydir ki, insan kötü sonuçlu ama sağlam bir bekleyişi, genel olarak, uzun süren bir şüphe durumuna değişmez. «İstekli düşünce», işte size modern bir terim. Ama, aslında, insanlar, genel ola-

rak inanmak istedikleri şeylere inanırlar; tabiî, çok inandırıcı bir kanıt böyle bir inancı imkânsız kılarsa, o başka. Ama, bilimsel bir tutum dışında, kendi hallerine bırakılan insanlarda sanrılar birer inanç, inançlar da birer **dogma** olurlar. Teorilerden ve ilkelerden şüphe etmek, onların doğrulanmalarını beklemek tabiata aykırı görülür. Bugün bile, birisinin ileri sürdüğü bir düşünce şüphe ile karşılandı mı, o insana namusundan şüphe ediliyormuş gibi gelir çok zaman: Onun için de kin besler olur. Binlerce yıl boyunca, bir toplulukta genel olarak benimsenmiş düşüncelere kimse karşı koymaya yanaşamazdı. Bu karşı koyma, guruptan sorumlu olan tanrıların öfkesini uyandırırdı. Bilinmiyenden korkma, yenilikten ve değişmekten korkma, bilimsel tutumun bulunmadığı çağlarda, insanları katı inanç ve alışkanlıklara götürürdü: İnsanlar pek önemsiz konularda bile, alışılmamış bir takım davranış yollarını bir takım kefaret törenlerine ihtiyaç gösteren kuşkularla kabul ederlerdi ancak. Kabul edilmiş kurallara uymıyan şeyleri ya toptan bilmezlikten gelirler, ya da, bilmezlikten gelinmiyecek kadar açık oldukları zaman, sistemli olarak önemsiz diye açıklarlardı. Bacon'un anlattığına göre, kabile, mağara, tiyatro ya da in putları. insanları bir takım sonuçlara varmaya zorlamış, sonra da, bütün yetilerini varılan sonuçları eleştirmeye ve değiştirmeye karşı savunma yolunda kullanmışlardır. «Örf ve âdet hukuku» ile törelerin ilişkisini ve bu hukukun değişmeye karşı gösterdiği direniş herkesin bildiği bir şeydir. Önceleri az çok birer sapınç olan dinsel inanç ve töreler bile, bir takım davranış biçimlerine bürünüp katılaşırlar; bunlar, bir topluluğun alışkanlıklarına mal oldu mu, artık onlara şüpheyle bakmak dinsizlik sayılır. Bu bilinen şeyleri şunun için tekrarlıyorum: Bilimin bir bakıma, su götürmez bir

toplumsal yararı vardır; bu sayede, bâzı yerlerde ve bir dereceye kadar, yeni inançlara karşı gelen güçlü engeller aşılmıştır; buna da sevinebiliriz. Yalnız, bu düşünce üzerine dikkati çekmenin asıl nedeni, bilimin, kimi insanlarda, bir dereceye kadar, yeni bir ahlâk yaratmış olduğuna bir kanıt sağlamasıdır: Bu ahlâk, yeni bir takım istekler ve amaçlar yaratmakla birdir. Bilimsel davranış ve bilim kafasının varlığı, çok küçük ölçüde de olsa, şunu gösterir ki: Bilim ayrı tipte bir nitelik ve amaç yaratabilir; öyle bir tip ki, bilimin her türlü etkisi dışında var olan bir takım istekleri gerçekleştirme yolunda daha etkili çareler sağlamak bakımından çok daha ötelere gidebilmektedir.

Daha ölçülü konuşmak gerekirse, bilimsel kafayla yetişmiş olanların: «Başkaları ne bu kafaya sahip olabilirler, ne de onunla davranabilirler» demeleri uygun düşmez.

Böyle bir davranış, sadece bir kaygusuzluktan geliyorsa, bir meslek züppeliği sayılmıyabilir. Aydın sınıftan biri çıkıp da, bilimin sonuçlarına önem veren her görüşü (bu sonuçlar bilimin ruhuna aykırıdır diye) kötülerse ve bilimin istekler ve amaçlar üzerinde hiç bir etkisi olamaz derse, o zaman, bu tutmazlığı açıklamak gerekir. Bir avuç insanın ana eğilimleri ve amaçları bilimin etkisinde kalır da, çoğu insanların ve guruplarınki kalmazsa, bu durum sorunun bir kültür sorunu olduğunu gösterir. Bu ayrılık ortaya toplumsal bir sorun koyar ki o da şudur: Böylesine ciddî sonuçları olan bu iki tutum neden vardır? İnsanların inançları, sistemli ve yetkili bir araştırma sonunda varılan gerçeklerle biçimlenebilseydi, o zaman, toplumsal bakımdan hiç bir şey, insanların büyük çoğunluğunun inançlarına, bir takım alışkanlıkların, rastlantıların, propagandaların, kişisel eğilimlerin ve sanat eğilimlerinin bi-

çim vermeleri kadar yıkıcı olamazdı. Küçük ölçüde bile olsa, haktanırlık, düşünce namusu, doğrulanmış olayları kişisel eğilimlere üstün tutma, buluşları kişisel kazançlar uğrunda kullanacak yerde onları başkalarıyla paylaşma isteği en etkili cinsinden bir zorunluktur. Buna rağmen niçin daha büyük sayıda insan bu davranışı benimsemiyor?

Demokrasinin geleceği bu zorunluk karşısındaki davranışa vereceğimiz cevaba bağlıdır. Okuma yazmanın yayılması, basının kitap, gazete ve dergiler kanalıyla yaptığı etkinin geniş ölçüde yayılması, sorunu demokrasi için özellikle önemli kılmıştır. Yüz elli yıl önce, demokrasinin özgürlük dâvasını yürüteceğinden şüphe edilemiyen etkenler, sözde kamu oyu yaratmaya ve demokrasiyi içinden yıkmaya yol açan etkenler olmuştur bugün. Sürekli tekrarın yarattığı duygusuzluk, en kaba propagandalara karşı bir korunma gücü yaratabilir. Ama, olumsuz tedbirler, eninde sonunda, hiç bir güven sağlıyamazlar. Bilim, özne açısından tanımlanınca, herkes bilgin olmalı ya da olabilir yolunda ortaya çıkan inanç saçma olmakla beraber, demokrasinin geleceği bilimsel tutumun yayılmasına bağlıdır. Bu tutum, propagandanın yarattığı şaşkınlığa karşı tek dayanaktır. Daha önemlisi şu ki: Bu tutum, günümüzün toplumsal sorununa karşı koymak için gerekli, oldukça akıllı bir kamu oyu yaratma olanağının tek güvenliğidir.

Bu sorunun farkına varmak, onu çözümlemeye götüren tedbirleri almanın bir koşuludur. Sorun, bir bakıma, ekonomik bir sorundur. Reklâm araçlarının kontrolü ve bu kontrolün özü bu işle doğrudan doğruya ilgilidir; sadece paranın kontrolü iyi bir belirti değildir. Demokrasinin serbest söz, serbest basın, serbest toplantıya olan inancı, demokratik kurumları saldırılara açık tutan nedenlerden biridir.

Çünkü, totaliter devletlerin temsilcileri (ki başa geçtiler mi, bu özgürlüğü ilk yok sayan onlar olacaktır), bu özgürlükleri demokratik bir memlekette demokrasiyi temelinden yıkmakta kullanıyorlar, hem de ustaca. Para pulla desteklenen bu kimseler, yıkıp çökertme işini durmadan sürdürebilecek yetidedirler. Kısacası, belki en tehlikeli şey (insan tekleri istesinler ya da istemesinler), üretim ve dağıtım araçlarının bir merkezde toplanıp birikmesine yönelen ekonomik koşulların gazeteler üzerinde baskı yapmasıdır. Günümüzün ticaret ve endüstri işlerini yürütmek için büyük anonim sermayeler gerektiren nedenler, elbette ki, basına da etki yapacaklardır.

Sorun aynı zamanda bir eğitim sorunudur da. Sorunun bu yönüne bir paragraf değil, bir kitap ayrılabilir. Okullar, öğrenim tekniğini öğretirken, bir yandan da hazır bilgiler vermektedirler, burası doğru. Ama, bu bilginin elde edilmesinde kullanılan yollar, araştırma ve görüşlerin doğrulanması işinde ustalık sağlıyan yollar değildir. Tam tersine, buna düpedüz karşıdırlar. Bu yollar, insanın ilkel merakını körletmeye, gözlem ve deney yetilerini, birbirini tutmaz bir sürü gereçle tıka basa doldurmaya çalışırlar. Öyle ki, bu yetiler, eninde sonunda, okumamış çoğu kimselerdeki kadar bile etkin olamazlar. Devlet okulları sorunu, bir demokraside, bu okullar herkese açık olduğu zaman, sadece ilk aşamasına varmış demektir. Okutulan şey ve bunun okutuluş yolu bilimsel davranış temeline dayanmadıkça, okulların sözde eğitim işi demokrasi bakımından rastgele ve tehlikeli bir iş olur.

Yukarıda da değindiğim gibi, sorun, aynı zamanda, bir sanat sorunudur. Yanlış düşüncelere yol açmadan, sorunun bu yönünü kısaca geçmek kolay değil. Son zamanlarda, sanatın toplumsal görevi adına ateşli bir savaş açıldı: Sanatları, hele plâstik

sanatları ve edebiyatı, toplum bakımından karakuşçasına zorunlu saydıkları özel bir takım görüşler yararına bir propaganda aracı yapmayı sağlık verdiler. Bundan ötürü, bu konu üzerinde söylenecek her şey demokrasi yararına, ama yine aynı cinsten, dogmatik bir düşünce sayılabilir. Oysa, sorun başkadır. Düşünceler yalın birer düşünce olarak değil, insanın halinde ve duygularında uyandırdıkları çağrışımlarla etkili olurlar. Aşırı ölçüde basitleştirilmiş olan eski akılcılığa karşı bir tepki oldu. Bu tepki, akılcılığa karşı aşırılığa kayıyordu. İhtiyaçların, içtepilerin, alışkanlıkların, heyecanların önemi üzerinde durmakla, çok zaman, düşüncelerin, aklın hiç bir etkisi olmadığını kabul ediyordu. Asıl sorun, insanın yapısında, düşüncelerle bilginin, akıl dışı etkenlerle birliğini sağlamaktır. Sanat, bu birliği gerçekleştiren bütün yolların hepsine birden verilen addır.

Sorun, aynı zamanda, bir ahlâk ve din sorunudur. Dinlerin güzel sanatlarla bir arada en etkili olarak iş gördüklerini yukarıda söyledim. Bununla beraber, dinlerin tarihsel etkisi, çok zaman, eleştirici araştırma ve deneye gelmiyen öğretileri aşırı derecede büyütmek olmuştur. Dinlerin, demokrasiyi sürdürmek için gerekli olan tutumlara aykırı bir takım düşünüş alışkanlıkları yaratmadaki uzun etkisi, belki de, sanıldığından çok daha büyük olmuştur. Uyanık gözlemcilere göre, totaliterciliğin Almanya'da elde ettiği oldukça kolay başarının bir etkeni, yıkılan eski dinsel inançların bıraktığı boşluk olmuştur. Bağlı oldukları bir dış otoriteyi yitirenler, yüzlerini daha yakın, daha elle tutulur bir otoriteye çevirmeye hazırdılar.

Sorun bir ahlâk sorunudur demek, kişisel seçime, kişisel davranışa dayanır demeğe varır. Bir bakıma, bütün bu söylenenler, demokrasinin halk oyu-

na ve halk duygusuna bağlı olduğu yolundaki beylik sözün daha bir gelişmişidir. Ama bunun demokratik yönde gelişmesinin, bilim kafasının (bu kafa her hangi bir insan tekinin gündelik düşüncesine malolacak kadar) genişlemesiyle bir sayılması, sorunun bir ahlâk sorunu olduğunu gösterir. Bu tutumu, gurur ve ön-yargıların, sınıf ve kişi çıkarlarının, töre ve eski duygusal çağırışımların değerlendirdiği inançların yerine koymak, insanların tek tek muhtaç oldukları bir şeydir. Bu da, ancak her birimizin seçmesi ve etken çabasıyla elde edilebilir bir sonuçtur.

Birleşik Amerika'nın eski bir cumhurbaşkanı bir gün şöyle diyerek politik bir akıma yol açtı: «Kamu işi, kamusal bir güven işidir.» Bu özdeyiş beylik ama, üzerinde durulması gereken bir sözdü. Düşünce yöntemlerinde bilgi ve özel bir ustalığa sahip olmanın kamusal bir güven işi olduğu, sözde bile, beylik olmamıştır. Bilimsel ahlâk, kimi insanlarda öyle bir noktaya varmıştır ki, buluşların o alanda çalışanlarca başkalarına da ulaştırılması olagan sayılır olmuştur. Ama, bu ulaştırma işi, daha geniş bir sorumluluk tanıyacak kerteye varamamıştır henüz. Günmüz biliminin tarihsel ilerleyişine yoldaşlık eden koşullar her ne kadar böyle sürüp gittiğini doğrulamıyorlarsa da, bunun neden böyle olduğunu açıklıyorlar. İç ve dış koşullar, bilimi toplumun dışında kalmaya zorlamıştır ki, bu bir bakıma, eski zamanların manastıra çekilmelerine benzer.

Dış koşul, bilim adamlarının, buyruklardan ve işkencelerden uzak olarak çalışabilmeleri için yenmek zorunda oldukları muhalefetti. İç koşul, bir bakıma, yeni metodun yeniliğiyle ister istemez birlikte yapılan araştırmaların aşırı bir «specialisation» ihtiyacı; bir bakıma da, henüz olgunluğa erme-

miş ve savaş halinde olan bir tutumun saflığını sürdürme yolunda bir çeşit korunma; pratik işlere girişmekten gelen salgına karşı bir savunma politikasıydı. Bu tutum, pratikten uzak, salt teorik bir konu sayılan bilimin «saflığı» ile ilgili eski ve köklü gelenekten kuvvet alıyordu. Bu geleneğe göre, bilim, pratikle ilgisiz bir konudur, çünkü akıl ve teori pratiğin üstündedir. Pratikse, sadece maddeci ve faydacıdır. Bir takım partizan çıkarlarla tarafsızlığını kaybetme tehlikesi, bilimin (tıpkı, geleneksel kadın namusu gibi, korunmak için her türlü dış savunmalara ihtiyaç gösteren) «saflığı» ile ilgili yerleşmiş geleneğe bir anlam verir gibiydi. Bilim adamlarının, bir takım özel ve pratik erekler yararına savaşçı olmaları gerekmez. Sanatı ilgilendiren bir sorun, nasıl sanatçının özündeki bütünlüğünü, düşüncelerin imgesel ve duygusal çağrısıyla birleştirmek ise, günümüzün muhtaç olduğu şey de, bilimsel tutumun salgın halinde yayılışı karşısında, bilim adamlarının sorumluluk yüklenmeleridir. Buysa, ancak bilimin (özel bir kutsallığı varmışcasına) bütün öbür toplumsal yararlardan uzak olduğu inancını toptan bırakmasıyla yerine getirilebilecek bir iştir.

Bilimsel tutumu yaratan niteliklerin yayılışı, fiziğin, kimyanın, biyoloji ve astronominin vardığı sonuçların (ne kadar değerli olurlarsa olsunlar) yayılışından apayrı bir şeydir. Bu ayrılık, sorunun ahlâksal bir sorun olmasından ileri geliyor. Acaba, bilim, insanların uğrunda savaştıkları amaçları etkiliyebilir mi, ya da bilimden bağımsız olarak meydana gelen amaçları gerçekleştirme yetisini arttırmakla mı yetinir sorunu şuna varır: Bilimin özünde bir ahlâk gücü var mıdır? Bilimde ahlâksal nitelik olmadığı düşüncesini, tarih bakımından, tanrıbilimcilerle metafizikçiler ileri sürmüşlerdir. Çünkü, bu düşünce, ahlâksal yönü olan bir başka kaynağa baş-

vurmak gerektiğini gösteriyor. Bugün, bilim adına böyle bir davranışa geçilmiş olması, ya kültürün bütün yönlerini kapsıyan bir karışıklık belirtisidir, ya da demokrasi için kötü bir belirti. Ahlâksal davranışın kontrolü işi (istek ve amacı bilime dayatan inançlarla belirtmeden) isteklerin çatışmasına dökülürse, o zaman, yapılacak pratik şey, isteği kontrol için akıl-dışı güçler arasında bir yarışmaya başvurmaktır. Haylı aşırı olan bu yol şunu sezinletiyor ki, ahlâk olayları gibi şeylerin varlığını bilim adına yadsımak, bilinçsiz olarak son aşama diye bakılan bir geçiş süresini gösterir. Doğru olan bir şey varsa o da, bilimin, eskiden, en çok da bilimin ilerlemesinden önceki biçimleriyle, ahlâk değerlerini, amaçları, kuralları, ilkeleri etkiliyemediğidir. Ama, ahlâk olayları gibi hiç bir şey yoktur. Çünkü, amaçların biçimlenmesini ve değerlenmesini kontrol eder demek, aslında, isteklerle çıkarların da, bilgi yüklü kafanın kontrolünü gerektiren birer ahlâk olayları olduğunu belirtmektir sadece. Bilim, fizik ve teknik sonuçlarıyla, insanoğullarının tek tek ya da topluluklar halinde birbirleriyle olan ilişkilerini belirler. Bilim, bu ilişkileri belirliyecek olan ahlâk tekniğini de geliştirme gücünden yoksunsa, o zaman, çağımız kültüründeki çatlak öylesine derinleşir ki, yalnız demokrasi değil, bütün uygarlık değerleri de hep birlikte yok olup gider. Asıl sorun bu işte. Bunu biliyoruz hiç olmazsa. Bilime geleneksel değerleri yoketme olanağını veren ama, onun yeni değerler yaratma gücüne inanmıyan bir kültür, kendini yokeden bir kültürdür. Savaş da, iç bölünmenin bir belirtisi ve bir nedenidir.

Demokrasi ve Amerika

Bu bölümde Thomas Jefferson (1) adına söyliyeceklerimi eklediğim için özür dilemiyeceğim. Çünkü, Jefferson, demokrasi ilkelerini insanca sözlerle dile getiren son çağ aydınlarının ilkidir. Özür dilemem gerekirse, daha önce, bağımsız toplulukların ülkülerini ve bu ülkülerin gerçeklemesine elverişli yolları belirtmeye çalışmış olan İngiliz yazarları üzerinde - bir kıyaslama yapmak için - aşırı derecede durduğumdan ötürü dilemeliyim. Şimdi de Jefferson üzerinde duruyorsam, umarım koyu Amerikan taşracılığıyla suçlamazsınız beni. Kaldı ki, ben, Amerikan geleneğinde yer alan amaçları, yâni

(1) **Thomas Jefferson, Birleşik Amerika'nın üçüncü cumhurbaşkanı. Bağımsızlık Bildirisi'ni 1776 kaleme almıştır.**

Lincoln'in deyimiyle «özgür bir yönetimin tanım ve belitlerini (axiome)» ancak Amerikan toprağına bağlı ve memleketin bağımsızlık savaşına bilinçle katılan bir tek adamın, Jefferson'un, böylesine tam, böylesine içten dile getirebileceğine inanıyorum. Locke'a, Bentham'a ya da Mill'e değil de, Jefferson'a gitmemin başlıca nedeni, teori ile pratik görgünün sürekli karışımından doğan ve demokrasi görüşünü de insanca sınırlarda tutan yargılarındaki o büyük ölçülülük değil.

Başlıca neden, Jefferson'un deyimleştirmesinin temelinde, yönteminde ve amaçlarında, baştan başa ahlâksal bir nitelik taşımasıdır. Jefferson, inancının özünü şu sözlerle dile getirmiştir: «İnsanın özüne bağlı ve başkasına geçirilemez hakları dışında değişmiyen hiç bir şey yoktur.» Özgür kurumların ahlâk temelini dile getirmede kullandığı kelimelerin modası geçmiştir bugün. Bağımsızlık Bildirisi'nin kelimelerini tekrarlayıp duruyoruz. Ama bunlar öyle bir dilin malı olmuşlar ki, kolayca dilimizin ucuna gelseler bile, anlamak için bugünün diline çevirmek zorunda kalıyoruz onları. Jefferson şöyle yazıyordu: «Gerçekler kendiliklerinden apaçıktır: İnsanlar eşit doğarlar; Yaradan onları özlerinden ayrılmaz ve başkasına geçirilmez haklarla bezenmiştir; bu haklar içinde, yaşama, özgür ve mutlu olma hakları vardır» Bugün «kendiliğinden apaçık gerçek» denilen her şeye karşı sakınganız. Politikayı Yaradanın plânlarıyla birleştirmeye yanaşmıyoruz artık. Jefferson'un üslûbuna hâkim olan tabiî haklar doktrini tarih ve felsefe yönünden yapılan eleştirilerle hırpalanmıştır.

Jefferson'un tutumunu kavramak için, «tabiî» kelimesini **ahlâksal** diye anlamamız gerekir. Jefferson, zamanının yaradancılık görüşünün etkisi altındaydı. Kafasında, tabiat ile, iyilik sever ve bilge bir

Yaradanın tasarıları birbirinden ayrılmış değildi. Ama, **Tabiat** kelimesinin bütün özel çağrışımlarını unutup ideal amaçlardan, gerçekleştirilmesi gerekli değerlerden sözedersek, görürüz ki, Jefferson'un temel inançları, öz bakımından, hep aynıdır. Bu amaçlar, ideal olmakla beraber, temelsiz şeyler değil; insanoğlunun ihtiyaç ve isteklerindeki köklü ve yokedilmez bir şeye dayanan amaçlardır.

Söyliyeceklerimle, Jefferson'un mektup ve söylevlerindeki (teorik eser yazmamıştır) noktaları birbirine bağlamaya kalkışırsam, taraf tutuyorum sanılabilir. Onun için, arada bir, sözlerini ele alıp yorumlamak zorunda kalacağım. Bu da, aklından bile geçirmediği bir takım düşünceleri ona mal edebilecektir. Bununla beraber, Amerikan demokrasisi konusunda açıklanması gerekli olan üç nokta var ki, bunları, burada, Jefferson'un adına bağlıyacağım açıkça: Önce, Jefferson'un demin yukarıya yazdığım sözünde, değişmez dediği haklar, demokrasinin **erekleri, insanın** (insanların değil) haklarıydı. Değişmeden sürüp gidecek olan, özünlü ahlâk eğilimlerini gerçekleştiren kurumlar ve mekanizmalar değildi. Jefferson'un uyanık çömezleri, hocamız dedikleri adamın sözlerini, çok zaman, benimsemedikleri gibi, düşüncelerini de izlemiş değillerdir. Çünkü, Jefferson şöyle der: «Biliyorum ki, yasalarla kurumlar, insan kafasının ilerlemesiyle elele gitmelidirler. Buluşlar sayesinde yeni gerçekler ortaya çıktıkça, töreler ve görüşler olaylarla birlikte değiştikçe, kurumların da değişmeleri ve zamanın akışına ayak uydurmaları gerekir. Bir insandan çocukken giydiği elbiseyi giymesini istemek, bir toplumdan barbar atalarının düzeninde sittinsene kalmasını istemek gibi bir şeydir.»

Bu son cümleye göre, düşüncesini daha eski kurumlara karşı savunduğu özel bir yönetim değiş-

şikliğini haklı gösterme kaygusuna verebiliriz. Ne var ki, sözlerine şöyle devam ediyor: «Her kuşak, kendini mutluluğa en iyi yoldan götüreceğini sandığı yönetim biçimini seçmek hakkına sahiptir.» Sonra, şöyle diyor: «Bir ulusun yararı uğurunda yaratılan kurumlar (amaçlarını gerçekleştirmeleri için olsa bile) değiştirilemez demek... bir kıralın kötülüklerine karşı faydalı bir kural olabilirse de, ulusun kendine karşı tamamen yersizdir demektir... Bir kuşak, kendinden öncekilerin eskiden sahip oldukları bütün haklara ve yetkilere sahiptir ve işine geldiği zaman, yasalarını da, kurumlarını da değiştirebilir.» Jefferson, 18 yıl 8 aylık bir sürenin, bir kuşak ömrünün tabiî ölçüsü olduğunu göstermek için Buffon'a dayanan ama daha ince ve daha inandırıcı bir takım hesaplara girişmişti. Bununla göstermek istiyordu ki, «yasaları ve kurumları», «yeni buluşlar, yeni gerçekler, töre ve görüşlerdeki değişmelerle ayarlamak için, onları sık sık gözden geçirmek gerekir.» Jefferson **kültür** kelimesini kullanmamıştır. Bu kelimeyi kullanmış olsaydı, iddiaları zayıflardı. Ama, Jefferson'un öğretisine aykırı davranan sade onun uyanık çömezleri değildir. Yerleşmiş mekanizmalara gereğinden çok önem verdiğimiz ölçüde, bizim hepimiz için de aynı şeyi söyliyebiliriz. Jefferson demokrasi görüşüne karşı en açık şekilde işlenen suç, Anayasa'ya, gittikçe artan tapınmadır. Ama, iş bununla kalmış değildir. Bugünkü oy hakkı mekanizmalarından şüphe etmek, her hangi görevsel bir düzenin kamu oyunu bugünkü yollarla daha iyi dile getirip getiremiyeceğini, daha iyi belirtip belirtemiyeceğini araştırmak, demokrasiye inanan birer insan olarak, hepimizin sade hakkımız değil, ödevimizdir de. Burada Jefferson'un aşağı yukarı yirmi defa, Amerikan hükümetinden bir deney diye söz ettiğini hatırlatmak yerinde olur.

Sözünü etmek istediğim ikinci nokta, tartışmalı ve partizanca bir sorun halini almış olan şu sorunla sıkı sıkıya ilgilidir: Devletlerin, Federal güç karşısındaki hakları (1). Jefferson'un bu sorun karşısındaki tutumu kadar, genel olarak hükûmetin özgürlüğü çiğniyeceğinden korktuğu da su götürmez. Bu korku, İngiliz eğemenliğine karşı ayaklanmanın nedenlerinden biri olduğu kadar, Hamilton'culuğa karşı giriştiği savaşın da bir nedeniydi. Her kim, Jefferson öğretisinin bu özel yanı üzerinde durmuşsa, bunun altındaki son derece önemli bir ilkeyi gözden kaçırmıştır. Çünkü, Washington'daki aşırı bir gücekarşı bir set olarak bir tek devletin yararına savaşırken, ve aslında bu sorun onu doğrudan doğruya ilgilendirdiği halde, teorik yazılarında, başlıca ilgisi, Yeni İngiltere'nin belediye toplantılarına benziyen bağımsız bölgesel birliklere yönelmiş bulunuyordu. Üyelerinin buluşup topluluğun işleriyle uğraşabilecekleri kadar küçük birliklere dayanan politik genel bir düzen ile ilgili tasarısı hiç bir zaman uygulanamamıştır. Günü gününe karşımıza çıkan sorunların önemi karşısında pek o kadar üzerinde durulmuş değildir bunun.

Ama, önemini büyütmeden, bu tasarıda, günümüzün demokrasisiyle ilgili en önemli sorunlarından birini bulabiliriz. İnsan teklerinin bugün bir takım büyük güçlerin nasıl pençesine düştüklerinden, bunların etki ve sonuçlarını değiştiremediklerinden daha önce söz etmiştim. Durum, bugünkü güçlerin korkunç nesnelliğini kontrol değilse bile onu karşılıklı etkileriyle destekliyecek bir takım birliklere

---

(1) Amerikan Anayasası kabul edilince (1789, iki parti kuruldu. Biri merkezci veya federalist (başında Hamilton vardı), öbürü merkezciliğe karşı veya anti federalist parti (başında Jefferson vardı).

olan ihtiyaç üzerinde durulmasını iyiden iyiye gerektiriyor. Bir birlik anlamındaki toplum ile bir topluluk biribirinden ayrı şeylerdir. Elektronlar, atomlar ve moleküller birbirleriyle birleşme halindedirler. Tabiatta, bütünden ayrı hiç bir şey yoktur. Tabiî birlikler, bir topluluğun varlığı için gereklidir. Ama, bir topluluk, heyecan ve düşüncelerin (girişilen işler gibi) paylaşıldığı yerde, bir kaynaşma görevi meydana getirir. Ekonomik güçler, birliklerin çalışmalarını son derece genişletmiştir. Ama, bu, çıkarların mahremlik ve kesinliğinin, küçük küme çalışmalarının geniş ölçüde zararına olmuştur. Amerika'nın «Birlikler kurma» alışkanlığı, sorunun gerçekliğine baş eğmek olmuştur ama, sorunu çözümlemek işinde ileriye de gitmiştir. Halk yığınlarını, özellikle totaliter yöne doğru arkasından sürükliyen kimse, gücünü (hiç olmazsa genel bir hoşgörüsüzlük ve düşmanlık coşkusu uyandırarak sahte bir birlik ve dayanışma duygusu yaratmadaki yetisine borçludur.

Bir kaç yıl önce, yazdıklarımı burada tekrarlamayı göze alıyorum: «Endüstriyalizme ve demokrasiye, ince eleyip sık dokumadan ve gelişi güzel yüklenen kötülükler, daha büyük bir anlayışla, bölgesel toplulukların dağılmasına ve parçalanmasına yüklenebilir. Uzun bağlılıklar, ister istemez, daha az önemli bir ilişkinin mahremliğinde doğar ancak... Daha az ortak organizasyonlar gerçeğine gitmek. üyelerine bir toplum hayatı bilincini aşılamak, onları bu bilinçle doldurmak mümkün müdür?... Demokrasi evde başlamalıdır; bu ve ise, komşu topluluktur» (1). Uzaklığın ortadan kalkması ve zaman aralıklarının uzamasıyla birlikler alanının alabildiğine genişlemesi sonucu olarak, toplumsal, politik

(1) **The public and its Problems, s. 212 - 13.**

olan ve olmıyan araçlar bölgelere kapanıp kalamazlar. Ama, doğrudan doğruya ilişkileri ortadan kaldıran yoğun çalışmalarla bir topluluğun yeğin çalışmalarını ahenkle ayarlamak, demokrasi için acele çözüm istiyen bir sorundur. Hattâ, Jefferson'un kafasındaki kendi kendini yönetme sisteminin pratik işlerinde (bunlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar) çıraklıktan öte bir şey ister. Günümüz kültürünün merkezden uzaklaştırıcı güçleriyle savaşmak için - değişmez ve dürüst bağlar kurarak yöresel bağlantı ve işbirliği araçlarının gelişmesi gerekir. Bu araçlar, aynı zamanda, görünmiyen ve belirsiz büyük halk yığınlarının isteklerini kıvrakça karşılıyacak niteliktedir. Görevsel temele dayanan guruplar, belki de, çok geniş ölçüde, bölgesel yakınlığa dayanan gurupların yerini alacaklardır. Bu iki öğe ailede birbiriyle birleşmektedir.

Jefferson ve demokrasi ile ilgili olarak burada açıkça söylemek istediğim üçüncü nokta, Jefferson'un mülk üstüne düşünceleridir. Toplu zenginlikten korkusu, bir de şu ya da bu yönde, büyük aşırılıklara gitmeksizin, zenginliğin genel bir dağıtımını istemesi dışında, Jefferson'un özel düşüncelerinin «radikal» olduğunu sanmak doğru olmaz. Bununla beraber, «mutluluk arama» sözünün, ekonomik çaba anlamına geldiğini ileri sürenler olmuştur kimi zaman: Güyâ, yaşama, özgürlük ve mülk sahibi olma hakkı, Jefferson için, düzenli bir toplumun sürdürmesi gereken haklardır. İşte, asıl bu noktada Jefferson, Locke'dan ayrılıyor. Sahiplik, özellikle toprak sahipliği bakımından her kuşağın kendinden sonraki kuşağı bağlıyamıyacağını kesin olarak söylüyor. Jefferson'a göre, mülkiyet hakları «toplum sözleşmesi» ile doğmuştur; insan teklerinin doğuştan sahip oldukları, hükûmetin de ahlâk gereği,

sürdürmek zorunda bulunduğu ahlâksal bir takım haklar değildir.

Mutluluk arama hakkı, Jefferson'a göre, her insanın seçme, gönlüne ve yargısına göre davranma hakkından başka bir şey değildir. Bu hak, başka insanların keyfince konan kısıntılardan, zorlamalardan uzaktır: Bu başka insanlar, ister hükûmet memuru (ki, Jefferson, özellikle bunlardan korkmaktaydı), ister, para güçleriyle ve faydalı işlere girişebilme yetileriyle öbür insanların «mutluluk arama» haklarını kısıtlıyan kimseler olsundu.

Jefferson'un, hiç kimseye özel bir ayrıcalık tanımayan «hakların eşitliği» ilkesi, mülk haklarıyla çatıştıkları zaman, kişisel haklara üstünlük tanınmasını istemektedir. Belli bir anda ekonomik ilişkilerle ilgili bir takım düşüncesiz saldırılara karşı Jefferson'un görüşü (pek yerinde olarak) ileri sürüldü. ğü halde, kimi zaman, bu görüş değiştiriliyor ve «Jefferson demokrasisi herkesin birbirine eşit olan serbestçe seçme ve davranma hakkına zarar gelmesin diye, ekonomik eşitliğin politik yolla sağlanmasını istemez» deniyor.

Jefferson'un özel durumlar üzerindeki düşüncelerini şundan ötürü hatırlatıyorum: Bu düşünceler, Amerikan demokrasisinin kaynağının, teknik, soyut, sıkı sıkıya politik ve kabaca faydacı değil, ahlâksal olduğuna birer kanıt sağlamaktadır. Amerikan demokrasisi ahlâksaldır, çünkü, insan tabiatında bireylere özgürlük sağlıyan bir güç bulunduğuna inanıyor; öyle bir özgürlük ki, beraberinde başka insanlara saygı; baskı yerine birliğe dayanan bir dururluk getirecektir. Madem, bu gelenek ahlâksal bir gelenektir, ona karşı yapılan saldırılar, ne türlü olursa olsunlar, içeriden ya da dışarıdan, nereden gelirlerse gelsinler, bir takım ahlâksal sorunlar gerektirirler ve ancak ahlâksal nedenlerle

çözümlenebilirler. Demokrasi ülküsü bizde bir karartıya uğradıysa, bu karartı kaynağında da, sonucunda da ahlâksaldır. Alaca karanlık, eski bir düzenden bir yenisine geçerken olagelen karışıklığın hem sonucu hem belirtisidir. Nitekim yeni düzenin gelişini bize haber veren şu oldu: Koşullar bu eski düzeni, önceden hazırlanmadığımız yeni bir ekonomik rejime sokuyor ve bu rejim, kişilerin birbirleriyle olan eski ilişkilerini altüst ediyordu.

Demokrasi düzeninin ne yeniliğini, ne de uzun zaman benimsenmiş eski geleneklerde yapmak istediği değişikliğin önemini küçüksemekle bir şey kazanılır. Daha hâlâ, elimizde, demokrasinin gerçekleşmesinde yeri olan ahlâk değerlerinin sırasını dile getirecek (herkesce benimsenmiş) bir sözlük bile yok. Eskiden Tabiat Yasasının dili, aydın Hıristiyan çevrelerde, hemen hemen evrenseldi. Onu destekliyen koşullar ortadan kalkmış bulunuyor. O zaman, kimilerince, insan teklerinde toplanmış sanılan tabiî haklara başvuruldu. Oysa, aslında, ilk Amerikan Anayasasında böyle bir şey yoktu. Bugün, insan tekinin yerini güvenle belirtemediğimiz için, ona seslenilmez olmuştur. Her şeyden önce insan teki özgürlüğünün, ancak, büyük sayıda çeşitli ve karmaşık etkenlerin bir tek amaca doğru, bir arada çalışmasıyla korunacağını anlamamız gerekiyor. Oysa, bu etkenleri gönülden bir amaca göre ne derece düzenliyeceğimizi bilmiyoruz.

Bireycilik ile iş adamlarının özel kazanç yolundaki çabaları arasında varlığı ileri sürülen sıkı ilişki, bir bakıma, bireyciliğe bozulmuş bir anlam veriyordu. Ayrıca, daha eski inançlara sözde bağlı kalan insanlarda bile, insan tekine kutsallık tanıyan düşünce ve heyecanların zayıflaması, bireyciliği olumlu ahlâk yönünden altüst etti. Eskiden «mânevi» denilen şeylerle ilişkili görülen «etken güç»

zayıfladı... **İdeal** sözünü artık isteksiz kullanıyoruz. İnsan tekleri arasındaki karşılıklı iyi ilişkilerin, diyelim, sınırlı alanı ötesinde **ahlâksal** sözüne pek öyle kuvvet vermiyoruz. Şu aşağıdakine benzer bir yargının, Jefferson gibi bir iş adamı için yaşamsal bir anlamı olduğu, bugün bize pek inanılmaz gibi geliyor:

«İnsan toplumsal ilişkiler için yaratılmıştır; ama, toplumsal ilişkiler belli bir hak duygusu olmadan sürdürülemez; o halde, insan belli bir hak duygusu ile yaratılmış olmalıdır.»

Demokrasiye sürekli güvenimiz olsa bile, onu Jefferson gibi dile getirebileceğimizi pek söyliyemeyiz. Jefferson diyor ki: «Görüp geçirdiklerimize bakarak, insanların kendi kendilerini efendisiz yöneteceğine güvenebiliriz, bundan yana korkum yok. Bunun tersi doğrulanabilse, o zaman, şöyle bir sonuca varırdım: Ya Tanrı diye bir şey yoktur, ya da, varsa, kötü niyetli bir varlıktır.» Jefferson'un, insanlar arasında hükûmetin tek yasal amacı «bu yönetim altında bir araya gelmiş olanların hepsine, mümkün olan en büyük mutluluğu sağlamaktır» yollu inancı şu düşüncesine bağlanıyordu: **Tabiat**, ya da niyetlerinde iyi olan Tanrı, insanları (tabiî düzeni kavramaları ve davranışlarını bunun zorunluklarına uydurmaları şartıyla) mutlu olmak için yarattı. Bu dil, bir çok kimseler için eskimiş olmakla beraber, demokrasi ülküsünü sürdürmek ve onu ileriye götürmek istiyen herkes için, politik kurumların ahlâksal temel ve ilkeleri sorununu karşılamayı daha da zorunlu kılıyor: Bu temel ve ilkelere davranışlarını uyduran insanlar, insan teklerinin özgürlüğüne kavuşabilirler; bu özgürlük de kardeş birliklere eşittir. İnsanoğlunun mutluluğu bakımından Tabiat'a, onun yasalarına ve haklarına olan güvenimiz ne kadar zayıfsa, bugün, aklın alabileceği,

(günün ekonomik koşullariyle bağdaşan, insan çabasını eskiden dinsel şeylere karşı gösterilen coşkunlukla esinleyip yönetecek olan) düşüncelere dayanan bir inanç ihtiyacı da o ölçüde büyüktür.

İnsanın, fizik tabiat güçleri üzerindeki eğemenliği artmıştır. Ahlâk idealine göre, insanın fizik tabiat üzerindeki eğemenliği, insanın insan üzerindeki eğemenliğini yavaş yavaş azaltma ve, ortadan kaldırma yolunda kullanılmalıdır. Bu eğemenliğin, daha ince, daha güçlü araçlarla, insanın başka insanları boyunduruk altına almasını ne yoldan önliyebiliriz? Uluslararası savaş ya da barış sorunu, gelecek yıllar ve kuşaklar bakımından, ekonomik ilişkilerin, (insan özgürlüğüne ya da kulluğuna yardım eden ilişkilerin) geleceği sorunu da işe karışmaktadır. Yüz yıl önce, kimseciklerin aklından geçmiyen bir güç artışı olduğu, bilimsel araştırma sürüp gittikçe de sınırlanamıyacak olan daha sonraki artışlara başkalarının ekleneceği artık su götürmez bir şeydir. Henüz belli olmıyan şey, bu artışı neye kullanacağımızıdır. Bu, bir güç olarak, elektrik, termik ve kimyasal bir güç demektir. Bu gücü ne yapacağımız sorunu da ahlâksal bir sorundur.

Karşılıklı fizik bağlılık, önceden kestirilemiyecek ölçüde artmıştır. Endüstride iş bölümü daha önceden sezilmiş, sevinçle beklenmişti. Ama bu, zamanımızdaki durumun en az önemli olan bir dönemidir. İnsan teklerinin meslekleri, hayatları, güvenlikleri kadar rahatları da, bugün dünyanın öbür ucunda olup bitenlerin etkisi altındadır. İnsan tekleri bu olup bitenlerin ardındaki güçlere uluslaın birbirine açtığı savaşlara katılma dışında ne ulaşabiliyor, ne de onları etkiliyebiliyorlar. Çünkü, öyle bir dünyada yaşıyoruz ki, uluslar, yeni durumun yarattığı sorunları, git gide kendi içlerine kapanıp, bağımsız ulusal eğemenliklerini daha da aşı-

rıcasına ileri sürerek çözümlemeye çalışıyorlar; oysa, kendi yağlarıyla kavrulma yoluna doğru attıkları her adım onları, başka uluslarla, her zamandan daha çok, kaynaşmaya (ama savaşla) götürmektedir. Savaş bugünkü koşullar içinde, ulusları, hattâ en demokrat geçinenleri bile, totaliter olmaya zorlamaktadır. 1914 - 1918 Dünya Savaşı, demokratik olmıyan İtalya ile Almanya'yı faşizme, demokratik olmıyan Rusya'yı da bolşevizme götürmüş, Amerika'daysa politik, ekonomik ve düşünsel bir tepkiye yol açmıştır. Karşılıklı fizik bağlılığı, ahlâk ve insan bağlılığına çevirme zorunluğu, demokrasi sorununun bir yanıdır. Buna rağmen, bugün bile, savaş demokratik memleketler için bir kurtuluş yoludur diyenler var hâlâ.

İnsan tekleri, özgürlük için her şeyden önce gerekli olan güvenlik ve korunmayı ancak başka teklerle birleşmede bulabilirler ve bu birleşmelerin (etkili olmalarını sağlıyan bir tedbir olarak) kuracakları «organizasyon» da ona katılanların özgürlüğünü sınırlıyacaktır. Son yüz yıl içinde «organizasyonun» önemi öylesine artmıştır ki, bugün bu kelime sık sık dernek ve ortaklık anlamında kullanılır olmuştur. Çok zaman «organizasyon», en iyi biçimiyle, birliklerin çalışmasını sağlıyan bir mekanizma olduğuna göre, «organizasyonla» ortaklığın bir sayılması kölenin ne dereceye kadar efendileştiğini açıkça gösterir. Bu bakımdan araçlar, varlıklarını borçlu oldukları amacın yerini almışlardır. Öyle bir durumdayız ki, insan teki, kendini geliştirmek ve desteklemek için birlik ister; birlikse, kendi öğelerinin bağlanmasını ya da düzene girmesini ister. Çünkü, öyle olmazsa, birlik şekilsiz ve güçsüz kalır. Ama, bugünkü «organizasyonlar» bir çeşit kemiksiz, kabuklu hayvan gibidir: İçinde gevşek insan tekleri, dışında da, sert, içinden çıkılmaz bir kabuk. İn-

san tekleri, pratik olarak, sadece sözde kalan bir takım organizasyonlara gönüllü olarak girmekte ve bunların işlemesini sağlıyan koşullar da, istesinler istemesinler, teklerin davranışlarını denetlemektedir.

Hükûmetin tepeden inme koyduğu kışla düzeninin tehlikelerini sezenler, milyonlarca insanın yiyeceğine hükmeden ekonomik bir sistem yoluyla böyle bir düzen içinde yaşadıklarını unutuyorlar. Yeni organizasyonların çoğu, hiç değilse başlangıçta, özgürlük adına ve gönülden bir seçimle kurulmuşlardır. İşte, asıl çelişme de burada. Ama, bunlardan doğan toplu (kollektif) çalışma, özgürlüğü ortaya koyan ve onun gerçekleşmesine yardım eden ve bir işbirliği sağlıyan makine parçalarının çalışmasına benziyor. Parçalarının düzeni ile hem sağlamlığını hem de kıvraklığını kazanan birlikler kurmak demokratik sorunun kolay çözümlenir sorunlarından değildir.

Son olarak, bu kısa incelemede, bir de insan yaradılışı ile fizik tabiat arasındaki ilişki sorunu var ele alınacak. Eski dünya, bu sorunu filozofların soyut teorileriyle, kozmik genişliği içindeki tabiata, insanlığın en yüksek ve en ideal saydığı ahlâksal değerleri yükleyerek çözümlüyordu. Tanrıbilim ve Kilise törenleri, bu soyut teoriye, Batı dünyası uluslarının hayatında doğrudan doğruya bir anlam veriyordu. Çünkü, bu teori bir takım pratik tutamaklar sağlıyordu ki, bunlarla, evreni yaratan ve sürdüren güç'ün işleyişi, bu dünyada ve öbür dünyada güyâ insan teklerinin yardımına koşuyordu. Fizik biliminin ilerlemesi, eski teorinin sağladığı düşünsel temeli kuşkuyla karşılayan insanların sayılarını durmadan arttırdı. Din ve bilim çatışması adı altında gösterilen karmaşa, kültürümüzün dayandığı temeller bakımından, bilgi şekli altındaki düşünce-

lerle duygusal ve imgesel olan ve doğrudan doğruya davraşmışları etkiliyen düşünceler arasında ayrılık olduğunu gösterir.

Bu ahlâk sarsıntısı, düşünce kargaşalığından gelen düzensizlikten uzak bir takım karışıklıklarla da aşırı derecede artmıştır. Bu sarsıntı yeni fizik bilimin uygulanmasının sonucu olarak bütün dünyaya yayıldı. Çünkü, mal ve hizmetlerin bugünkü üretim ve dağıtım rejiminin fizik özellikleri yeni fizik biliminin sonuçlarıdır. Oysa, bir yandan bilimin insanca sayılan sonuçları hâlâ bilimin meydana çıkmasından önceki yerleşmiş alışkanlıkların ve inançların etkisi altındadır. Demokrasinin aradaki çatlağı henüz doldurmamış olması umutsuzluğa düşmeyi gerektirmez. Elverir ki, insanların olanakları ve ülküleri arasında, bir yandan bilim anlayış ve yöntemleriyle, öte yandan ekonomik sistemin işleyişi ile birlik sağlanabilsin. Çünkü, uzun bir laissez-faire bireyciliği süresi, sorunun açıkça görülmesine bile engel olmuştuur. Bu bireycilik, yeni ekonomik akımı şöyle karşılamıştır: Sanki bu akım, insan tabiatında bir takım ana güçlerin ifadesiymiş de serbest bir çaba yolunda serbestlik kazanmıştır. Bu bireycilik, ortaya çıkan büyük yayılmanın, gerçekte, fizik enerjilerin serbest bırakılmasından doğduğunu; insan çabasını ve insan özgürlüğünü ilgilendirdiği ölçüde ortaya bir çözüm değil, bir sorun çıkardığını görememiştir: O sorun, fizik enerjilerin, insan olanaklarının gerçekleşmesine yarıyacak şekilde ele alınıp yönetilmesi sorunudur.

Sorunu kavrayamamakla bunca belâlara yol açan bir akımın çökmesi sonucu ortaya çıkan tepkinin türlü sonuçları oldu ister istemez; bunların çeşitliliği hayatımızın bugünkü karışıklığının nedenlerinden biridir. Güvenli ve serbest bir hayatın maddî araçları büyük ölçüde artmıştır, hem de hız-

la. Geniş bir insan gurubunun, iş ve güç bakımından, elde edilen kazançları, tabiî enerjilerin fizik kontrolünün kaynağı olan bilimsel bilgiye verecek yerde, günün ekonomik rejimine vermeleri şaşılacak bir şey değildir. Bu gurup geniştir. Bunlar, sade, doğrudan doğruya rejimden faydalananlardan değil, aynı zamanda, kendilerinin ya da, hiç değilse, çocuklarının kazançlardan tam bir pay alabileceklerini umanlardan meydana gelmektedir. Serbest bir memleketin sağladığı olanaklar, kullanılmamış büyük tabiî kaynaklar, değişmez sınıf ayrılıkları (ki derebeyliğin yasayla ortadan kaldırılmasına rağmen, Avrupa memleketlerinde süre gelmektedir) yüzünden bu gurup, özellikle, Amerika'da çok geniştir. Memleketimizde hayat seviyesini daha yüksek gösterenler ve yurdumuzun sağladığı daha büyük ilerleme olanaklarından faydalananlarca temsil edilmektedir. Kısaca, bu gurup, kendini meydana getiren iki kategoride, elde edilen gerçek kazançların etkisi altındadır. Bunlar, ilerlemenin, kendilerini ve çocuklarını içine alıncaya kadar sürüp gideceğine bir çeşit körü körüne ve acıklı bir inanç beslemektedirler.

Sonra, daha küçük bir gurup var ki, bu, bugün elimiz altında olan büyük fiziksel araçların sağladığı olanaklara karşı belki çok duygulu iseler de, bunları gerçekleştireceğimize hiç mi hiç inanmıyorlar. Bu adamlar, daha çok, bir takım sefaletler, işkenceler, zorbalıklar, hayal kırıklıkları görüyorlar ortada. Bu gurubun zayıf yanı, işlerin bugünkü durumunun doğmasında yeni bilimsel yöntemin rolü olduğunu fark edememiş ve bugünkü kötülüklerin nedenlerini etraflıca belirtmek, onları ortadan kaldırmanın yollarını bulmak için bu yöntemin daha geniş ölçüde ve daha süreklice uygulanması gerektiğini de anlıyamamış olmalarıydı. Toplum işlerinde,

sözünü ettiğim toptancı tutum, pek az değişiklikle sürüp gidiyor. Aç gözlü ve dediği dedik inançlarla politikalara yol açıyor. İnsanlık **ülküsü**, aslında anlaşılır bir ülküdür. Günün koşullarını göz önüne almak ve değişmenin tutması gereken yönü kestirmek bakımından bir hareket noktası olarak her şeyi içine almaz. Ama değişiklik yaratma sorunu, araçlara son derece dikkat etme sorunudur; araçlarsa, her sorunun getirdiği koşulların incelenmesiyle belirlenebilir ancak. Sağlık, anlaşılır, kesin bir idealdir. Ama, sağlık yolundaki ilerlemeler, «her derde devâ» ilâçlardan vaz geçildiği ve araştırmalar hastalıkları anlamaya ve onları iyi etme çarelerini bulmaya yöneldiği ölçüde mümkün olmuştur. Bu gurubun en aşırı yanını temsil edenler, olayların akışını yöneten zorunlu tarihsel bir yasaya inanıyorlar; öyle ki, onlarca, yapılacak şey, sadece bu yasaya uygun olarak serbestçe davranmaktır. O zaman sınıf çatışmasının kendi diyalektiği ile tam karşıtını yaratmaya imkân veren yasa, davranış politikalarını ve yollarını belirtmede en yüksek ve biricik ayarlayıcı oluyor.

Fizik güçlerin serbestçe işlemesi, insanca amaçlara yararlı olması isteniyorsa, insan yaradılışını daha tam olarak bilmek gerektiği su götürmez, elbette. Ama, bu bilginin kendiliğinden bizi insan enerjilerini (tıpkı fizik biliminin bizi fizik enerjileri kontrole yetkili kıldığı gibi) kontrole yetkili kılacağını sanmak yanlıştır. Bu gibi, bilimin elimize verdiği fizik enerjilerin kesin olarak insanların ilerlacağını sanmak yanlıştır. Bu gibi, bilimin elimize düştükleri ham hayalden zarar görmektedir. İnsan tabiatının daha tam bir bilimi kimi insanoğullarının başka insanoğullarını kendi çıkarları uğrunda kullanmalarını sağlıyan araçları çoğaltır diye düşünebiliriz. Sorunun ahlâksal yanını, yâni, değerler ve

amaçlar sorununu, hesaba katmamak, (karşı uçta olmakla beraber), yüz yıl önceki teoricilerin düştüğü şu yanılsamaya yeniden düşmek demektir: Bu teoricilere göre, insan ihtiyaç ve itilerinin «serbest» yâni politikaca kısıtlanmadan işlemeleri, toplumsal mutluluğu (ilerlemeyi ve dirliği) kendiliğinden getirebilir. Bu, Marx'çı düşüncenin tam tersi bir boş hayaldir: Ona göre, tarihin ekonomik ya da «materyalist» diyalektiği vardır. Buna göre de, özlenen ve özlendiği için de ahlâksal olan bir amaca, değer ölçüleri işe karışmadan ve gerçekleşmeleri için hiç bir çaba göstermeden varılacağı sanısıdır. Bir kaç yıl önce yazdığım gibi «insan bilimini fizik bilimine benzetme, mantık kesinciliğinin bir başka biçimi, bir çeşit fizik kesinciliktir.»

Her halde toplumsal olaylar insan yaradılışıyla kültür koşulları arasındaki çatışmanın sonuçları olmakta devam edeceklerdir. Buna göre, ilk ve temel sorun, şu olacaktır: Her şeyden önce ne çeşit toplumsal sonuçlar istiyoruz. İnsan tabiatının gelişmiş bilgisi, sorunu tanımlama ve etkince çözümleme yolunda (bugün bulunmıyan) bir takım araçlar sağlıyacaktır bizlere. Ama eğer bilimin ahlâksal yanını güçlendirmiyor ve böylece, bilim yönetimini yaratan tutumları insan teklerinin eğilimlerine derinlemesine mal etmiyorsa, gelişmiş fizik biliminin getirdiği karmaşıklığa benzer bir karmaşıklık daha ortaya çıkarabilir. Toplumsal sorunun ahlâksal niteliğini temelinden karartan her şey zararlıdır; bu, ister fizik teoriden, ister psikolojik teoriden gelsin. Seçilmiş değerleri tutarak, değerleri seçme ve isteklere, heyecanlara göre bağlanma görevini ortadan kaldıran ya da karartan her öğreti gerek yargıların gerek davranışların kişisel sorumluluğunu zayıflatır. Böylece, totaliter devleti hoş karşılıyan ve destekleyen bir takım tutumlar yaratmaya yol açar. De-

mokratik özgürlüğe hizmet eden kültür sorununun ağır basan bir kaç yönünü taslak halinde belirtmiştim. Güçlükler ve engeller üzerinde direnerek durmuştum. Çünkü ortaya bir sorun çıkmıştı. Sorun üzerinde durmamın nedeni şuydu: Olayların açığa vurduğu bir çok güçsüzlükler, insanlığı demokrasi yoluna sokmak işinin büyüklüğünü görmemekten geliyor sanılmaktadır. Ardlarında demokratik olmıyan binlerce yıllık toplumlar bulunan demokrasinin ilk avukatlarının sorunu korkunç derecede basitleştirmiş olmaları olagandır. Bir zaman için basitleştirme su götürmez bir kolaylıktı. Ama, uzun sürdüğü için bir tehlike oldu.

Sorunun genişliğini ve derinliğini kabul etmek, demokratik akımı tarih açısından görünce, ne ezicidir, ne de umut kırıcı. Onu dile getiren düşüncelerin arkalarında uzun bir tarih vardır. Bunların kaynaklarını bulmak için Yunan Humanizmasına ve Hıristiyan inançlarına kadar uzanabiliriz. Aynı zamanda, zorbalığın özel bir şekline karşı açılan özel bir savaşta düşüncelerin şu ya da bu yanını gerçekleştirme yolunda tekrarlanmış çabalara rastlıyabiliriz. Hattâ, yerinde bir seçme ve tertipleme ile şu düşünceyi de ortaya atabiliriz ki bütün geçmiş tarih baştan başa özgürlüğe ulaşmak için, önce bilinçsiz, sonra bilinçli bir hareket olmuştur. Daha bir soğuk kanlılıkla bakınca görülür ki tarih, XIX. yüzyılda, demokrasinin çabuk yayılmasını ve görünürde tam zaferini sağlıyacak şekilde, olayları birbirine mutluca bağlamıştır. Bundan çıkarılacak sonuç, «demokrasi bugün olayların elverişsiz bağlanışı yüzünden çökme tehlikesindedir» yollu umut kırıcı bir sonuç değildir. Varılacak sonuç: Az çok dıştan ve rastgele kazanılan şeyin bugün bile bile ve akıllıca bir çabayla tamamlanması ve desteklenmesi gerektiğidir.

Böylece, belirtilen karşıtlık şu olay üzerine dikkati çekiyor: İnsanoğullarının içten içe sürekli davranışlarını, henüz demokrasi olmadığı, demokratik düşünce ve isteklerin daha doğar doğmaz boğulmak istendiği zamanların gelenekleri, töreleri ve kurumları yoğuruyorlar. Bu ilk davranışların sürekliliği, bir yandan, demokrasiye yapılan anî saldırıyı açıklamaktadır. Bu, eski duygusal ve düşünsel alışkanlıklara bir dönüştür; daha doğrusu, bu bir dönüşten çok, her zaman var olan ama, az çok gizli bulunan tutumların ortaya çıkışıdır. Onların sürekliliği, aynı zamanda, bugünkü sorunun derinliğini ve genişliğini de açıklıyor. Demokrasi uğrunda savaş, kültürün ne kadar yönü varsa, o kadar yönden yâni, politik, ekonomik, uluslararası, eğitsel, bilimsel, artistik ve dinsel yönlerden sürdürülmesidir.

Eskiden bir Tanrı vergisi olan şeyi bugün bizim bile bile yapmak zorunda olmamız, sorunu ahlâksal açıdan çözümlenecek bir sorun yapmaktadır.

Birleşik Amerika'da yaşıyan bizler için, koşulların mutlu bir bağlanışı, bir bakıma, daha önce de gösterdiğim gibi, atalarımızın yeni bir memlekette bulunmasıdır. Yurtlarından ayrılmış olmanın sarsıntısı davranışlarında büyük bir değişme yaptı. Uzun eğitim yıllarının ürünü olan düşünce ve duygu alışkanlıkları gevşedi. Pek kökleşmemiş eğilimler kayboldu. Yeni kurumlar yaratma işi, bu bakımdan pek çok kolaylaştı. Böylece yapılan ayarlama, genel bir uyma yeteneği yaratmada başlıca etken olmuştur: Bu tutum, iç savaş dışında, değişmeyi en az bir dış çatışmayla karşılamaya ve bir hoyratlık mirâsına rağmen, güler yüzle karşılamaya yaramıştır. Bu türlü sonuçlardan ötürüdür ki, coğrafya anlamındaki YENİ DÜNYA, insanlık anlamında bir YENİ DÜNYA olabilir. Ama, en çok bu yüzden öyle bir durumdayız ki, bizim hoşumuza giden ve yap-

makla öğündüğümüz şeylerden çoğu bugün düpedüz kaderin sağladığı bir gelişmenin sonuçları olacak yerde, düşünce ve çaba ile kazandığımız şeylerdir.

Bugünkü durumda, **Eski Dünya** ahlâkı ile **Yeni Dünya** ahlâkı arasındaki bir çatışma, demokrasi yolundaki savaşın özüdür. Sorun, bizim için tek başımıza kalma sorunu değildir. Gerçi, Avrupa'nın savaşçı isteklerinden uzakta tek başımıza kalmamızı mümkün kılan fizik etkenlerin, nazik bir durumda, üstünde durulacak bir etken olduğunu söylerseniz, bunda haklı olabilirsiniz. Her ne kadar memleketimizin benimsediği amaçlara yabancı bir takım amaçlar uğrunda Avrupa savaş meydanlarında silâha tekrar sarılıp sarılmıyacağımız sorunu kendi toprağımızda kendi savaşımızı kazanıp kazanmıyacağımız konusunda ağır basacaksa da, çatışma silâhla çözümlenen bir çatışma değildir. Demokrasiyle hiç ilgisi olmıyan ama, para pul sorunlarıyla yakından ilgili nedenlerden ötürü savaş dışında kalınabilir, tıpkı demokrasi için savaş adına silâha sarılmak zorunda kalınabileceği gibi.

Tarihimizin bizlere kader olarak biçtiği demokrasiyi ilgilendiren çatışma bizim kendi kurumlarımızın ve tutumlarımızın içindedir. Bu çatışmayı ancak demokratik yolları (yâni, danışma, inandırma, görüşme, haberleşme ve düşünsel işbirliği yollarını), geniş ölçüde uygulamak ve kendi politikalarımızı, çalışmamızı, eğitimimizi, genel olarak da, kültürümüzü demokratik düşüncelerin buyruğuna ve gelişmesine vermekle ortadan kaldırabiliriz. Askerlik gücüne başvurmak, demokratik yaşama uğrunda savaşı bıraktığımızın ilk şaşmaz belirtisidir. ESKİ DÜNYA, kendi ülküsünü ve metotlarını zorla kabul ettirmekle, ahlâk bakımında olduğu kadar coğrafya bakımından da bizi fethetmiştir.

İnsan görgüsünün şaşmazcasına gösterdiği bir sonuç varsa o da, demokrasi amaçlarının gerçekleşmesi için demokratik yolların gerekli olduğudur. Zorba metotlar, bugün yeni biçimlerle karşımıza çıkıyorlar. Bize doğru geliyor ve sınıfsız bir toplumda özgürlük ve haklılığın son amaçlarına yararlı olduklarını ya da, totalitercilikle savaşmak için totaliter bir rejimi benimsemek gerektiğini ileri sürüyorlar. Hangi biçimle ortaya çıkarlarsa çıksınlar, bu metotlar, insanları kendilerine çekme güçlerini, ideal amaçlara yararlı olma iddialarına borçludurlar. Bize, savunmak için bugün şunu anlamak düşüyor ki, demokrasiye hizmet ancak, ulaşılacak amaçlara uygun metotların, günü gününe ve günlük hayatımızın bütün aşamalarında dört bir yana yayılmalarıyla olur. Ayrıca, şunu da anlamalıyız ki, tekçi, kollektif, mutlakçı yollara başvurma, insanlığın özgürlüğüne karşı -ne biçimde olursa olsun- bir hiyanettir. Bir Amerikan demokrasisi dünyaya yalnız kendi hayatında, çokçu, parçacı ve deneysel metotların (gittikçe artan insan tabiatı güçlerinin serbest işleyişini sağlamak ve sürdürmek yolunda) gönülden işbirliği yapan bir özgürlüğün hizmetinde ne derece etkili olduğunu ispatladığı ölçüde yararlı olabilir.

Varacağımız sonuç bakımından duyduğumuz güvenliği haklı çıkarmak için zamana başvurmaya hakkımız yok. Hepimiz, insanlık tarihinin demokratik olmıyan ve demokrasiye karşı olan uzun geçmişini ve, demokrasinin yeni bir şey olduğunu öne sürerek, önümüzdek işin büyüklüğünü ileri sürmekte haklı sayılabiliriz. Deneyin yeniliği, sorunu bir öğeye, günlük hayatımızın bir yönüne ya da aşamasına neden bağlıyamıyacağımızı ortaya koyar. Olaylara kısa süreli bir zaman açısından bakınca, düşeceğimiz kötümserliğe karşı kendimizi korumak

için zamanın uzun ve ağır gelişimine başvurmaya hepimizin hakkı var - o da bir tek şartla. Şunu bilmemiz şartıyla: Amaçların araçlara bağlılığı öyledir ki **son varılacak** sonuç, yılların ve kuşakların birbirini kovalayışında, bugün, yarın, öbür gün ve günü gününe elde edilen bir sonuçtur. Her ortaya çıktıklarında sorunlarımıza kollektif aklın bütün olanaklarıyla ve işbirliğine dayanan bir çalışmayla, birer birer, bütün ayrıntılarıyla karşı koyabileceğimize ancak bu şekilde güvenebiliriz. Başlangıçta olduğu kadar sonunda da, demokrasi yolu, hepimizin birlikte tutabileceğimiz, daima gerçek olan yeni bir yolun enerjik, dirençli ve sürekli çabası kadar, aslında, hem basit, hem alabildiğine güçtür.

İÇİNDEKİLER

Özgürlük Sorunu	9
Kültür ve İnsan Tabiatı	29
Amerikan Arka planı	53
Totaliter Ekonomi ve Demokrasi	76
Demokrasi ve İnsan Tabiatı	103
Bilim ve Özgür Kültür	130
Demokrasi ve Amerika	152

ÇAN YAYINLARI

1. **KAÇKINLAR.** F. Edgü. 250 k.
2. **DENEMELER:** A. CAMUS Ç.: S. E. — V. G. 4 lira.
3. **DURUŞMA:** Franz Kafka Ç.: S. Eyuboğlu. 5 lira.
4. **DÖRTLÜKLER:** Ö. Hayyam Ç: S. Eyuboğlu. 5 lira.
5. **BOZGUN:** F. Edgü. 3 lira.
6. **ÇAĞIMIZIN GERÇEKLERI** Sartre. S. E. — V. G. 5 lira.
7. **KUYULARDA:** M. Buyrukçu. 3 lira.
8. **ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR:** J. Dewey Ç.: V. Günyol. 5 lira.
9. **DÜNYAMIZIN SORUNLARI:** Russell. S. E. — V. G. 5 lira.
10. **TÜRKÜN ATEŞLE İMTIHANI:** Halide Edib. 10 lira.
11. **TİYATRO İÇİN K. ARAÇ:** Brecht. Teo-C. Ç. 250 kuruş.
12. **MACBETH:** W. Shakespeare S. Eyuboğlu. 4 lira.
13. **ÇAĞDAŞ POLİTİKA SORUNLARI:** S. E. - V. G. 4 lira.
14. **BAŞKASININ KELLESİ:** M. Aymé. S. E — V. G. 4 lira.
15. **SIĞIRTMAÇ TÜRKULERI:** Vergilius. İ.Z. Eyüboğlu 250 kuruş.
16. **MAVİ YOLCULUK:** Azra Erhat. 4 lira.
17. **LÂTİN OZANLARINDAN ÇEVİRİLER:** O. Rıfat. 3 lira.
18. **ŞİİRLER:** Jacques Prévert. Ç.: S. Eyuboğlu. 4 lira.
19. **BİLİM AHLÂKI:** A. Bayet Ç.: V. Günyol. 5 lira.
20. **İKİLİK:** O. Rıfat. 4 lira.
21. **GODOT'YU BEKLERKEN:** S. Beckett. F. Edgü. 4 lira.
22. **HAKSIZ YÖNETİME KARŞI** Thoreau. Ç.: V. Günyol. 3 lira
23. **FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER:** Diderot. İ. Öztürk. 3 lira.
24. **DENEMELER ELEŞTIRILER** O. Burian. 4 lira.
25. **UTOPİA:** Thomas More. Ç.: S. E. M. U. V. G. 5 lira.
26. **DEVRİM YAZILARI:** Babeuf Ç.: S.E. — V.G. 4 lira.

Ödemeli Olarak YENİ UFUKLAR, P.K. 1034 Galata — İstanbul adresinden isteyiniz. 20 Liradan yukarı siparişlerde % 20 indirim yapılır. Posta ücreti yarı yarıya paylaşılır.

Fiatı 5 Lira.